

umjetnost, kultura, društvo

SLOVENSKE PERSPEKTIVE

Pišu i govore:

Marina Gržinić, Nataša
Govedić, Ana Dević,
Nataša Ilić, Dejan Kršić,
Sabina Sabolović,
Rastko Močnik, Milan
Kučan, Omer Karabeg
stranice 21-28

IRWIN live !

ISSN 1331-7970

zarez

dvojednik za kulturna i društvena zbivanja • zagreb, 7. prosinca 2000, godište II, broj 44 • cijena 10,00 kn; za BiH 2,5 km; za Sloveniju 320 sit

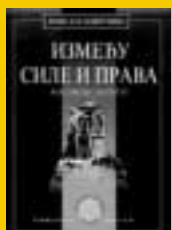
Razgovor
Vojin Jelić

Bure i budale

stranice 6-7

Petar Luković o knjizi Vojislava Koštunice

stranica 11

Informatizacija i identitet

Iva Pleše
Mirko Petrić

stranice 8-10

Nagrade

Tilla Durieux

Nenad Popović

stranica 39-40

Kulturalni studiji

Dean Duda i Paul Gilroy

stranice 18-19

KOSOVO 2000.

Ilber Hisa, Sava Janjić, Omer Karabeg, Beqe Cufaj

zareza

gdje je što

Zarezi

U spomen Marinu Cariću 3

Info *Sanja Romić* 4

Najave *Milan Pavlinović* 4

U žarištu

Dok palme njišu grane *Mirko Petrić* 5

Kapetani lažne plovidbe *Boris Beck* 5

Razgovor s Vojinom Jelićem *Katarina Luketić* 6-7

Ko to kaže, ko to laže *Petar Luković* 11

Razgovori Ilber Hisa i Sava Janjić *Omer Karabeg* 12-13

Ljetna priča *Bege Cufaj* 14-15

Što smo to mi *Kiril Miladinov* 15

Razgovor sa Stevanom Lilićem *Grozdana Cvitan* 16-17

Žene, žrtve seksualnog mučenja *Feride Rushiti* 17

In memoriam Vladimiru Aniću *Slavko Goldstein* 20

Identitet i informatizacija

Wunderblock *Iva Pleše* 8-9

O informatičkim zečevima i kornjačama *Mirko Petrić* 9-10

Kulturalni studiji

Kulturalni studiji: bilješka o podrijetlu *Dean Duda* 18
Crni Atlantik kao kontrakultura moderniteta *Paul Gilroy* 19

Likovnost, urbanizam

Galerijski vodič za autostopere *Silva Kalčić* 29

Sava - prezrena rijeka *Radovan Ivančević* 30-31

Arhivi, knjižnice

Podacima do mudrosti *Grozdana Cvitan* 32-33

Glazba

Diskretni šarm improvizacije *Vid Jeraj* 34

Svakome prema zaslugama *Trpimir Matasović* 35

Utvrdjivanje očinstva *Tanja Kovačević* 35

Kazalište

Siromasi svih scena, pobunite se *Nataša Govedić* 36

Price trkačice *Filip Krenus* 37

Ljepota fašističkog Rigoleta *Nila Kuzmanić-Svete* 37

Književnost

Velika i tragična generacija *Nenad Popović* 39-40

In memoriam Joanna Rapacka *Zoran Kravar* 41

Kritika

Istočna Evropa ili o kaugumi *Pietro Milat* 42

Kliktaji ad misericordiam *Nataša Govedić* 43

Skladatelj i vrag *Zoran Kravar* 44

Proza, poezija

Mozart *Mubarem Bazdulj* 38-39

Iza prošlosti *Tijana Vukić* 47

Reagiranja

Redovnice nastupaju *Daša Drndić* 45

Multimedijalni centar Rijeka 46

TEMA: SLOVENSKE PERSPEKTIVE

Umjetnost, kultura, društvo

Razgovor s Marinom Gržinić *Nataša Govedić* 22-23

Razgovor s grupom IRWIN *Ana Dević, Nataša Ilić, Dejan Kršić, Sabina Sabolović* 24-25

Institucija “Balkan” *Rastko Močnik* 26-27

Razgovor s Milanom Kučanom *Omer Karabeg* 28

Naslovna stranica: detalj Plesa smrti, Vincenta iz Kastva

Okvir za stvarnost

Utočište ili utopija

Intelektualni beskućnik osoba je bez profesionalnog krova nad glavom, bez sigurnosti "udruga" ili pripadnosti "udruženju"

Andrea Zlatar

Prizor prvi

Pozivnica je stigla na vrijeme, nekoliko dana unaprijed. Pozvani ste da prisustvujete javnom događaju, nekom skupu ili raspravi, promociji knjige, otvorenju izložbe. Od vas se očekuje samo "nazočnost", nikakve naročite obaveze nastupanja. Nema razloga za tremu ili napetost; eventualno mala nelagoda zbog same činjenice izlaska iz kuće, narušavanja uobičajenog hoda praznine. Dolazite u normalnom raspoloženju, bez ikakvih iščekivanja i bez namjera, priredba počinje, prepuštate se tijeku tuđih govora. Iznutra, pak, rad vlastitih misli. Tada se pojavljuje *on*, taj unutarnji osjećaj — koliko nepredvidljiv toliko pouzdan i jasan — osjećaj nepripadnosti, nepripadajući prostoru, vremenu, grupi u kojoj se nalazite. Zašto sada i ovdje, kad poznajete gotovo sve oko sebe, većina su ugodni kolege, neki čak dobri prijatelji? Osjećaj je nepogrešiv i ne da se potisnuti, neugodan je i jak. Traži zraka, sili nas da počnemo dublje disati, stvara poriv da odmah, bez odlaganja, izađemo van, bilo gdje, da budemo sami, apsolutni sami. *Nigdje*. Da nas ne progoni pitanje: što ja zapravo *ovdje* radim? Što imam zajedničko sa svim tim ljudima?

U takvom trenutku htjela bih da me nema.

Prizor drugi

Radni dan koji počinje loše i ne obećava ništa dobro. Najradije biste ostali kod kuće, slagali zaostale papire, preslagali stare časopise. Već i zvuk telefona stvara nervozu, naglašava otpor prema svakoj mogućoj komunikaciji. Ali na posao morate ići, preko volje, ali morate. Nema izmišljanja o virozama i neodgovidivim obavezama druge vrste. Na poslu, mehanika obaveza nadvladava nevoljkost, potiskuje depresiju. Nakon dva ili tri sata sami sebe čujete da *razgovarate s drugim ljudima*, usprkos čvrstoj jutarnjoj odluci da ni sa kime nećete prozboriti ni riječ (zašto i biste, kad vas tamo *nitko ne voli*?). Nakon četiri ili pet sati, usred pijenja zajedničke kave najednom shvaćate da se *osjećate dobro*, da pripadate grupi s kojom radite i da vam ta pripadnost u životu znači mnogo više nego što biste sami htjeli priznati.

Intelektualni beskućnici

O osjećajima pripadnosti i nepripadnosti pišem iz mnogo razloga. Točnije, iz razloga mnogih priča i mnogo ljudi koji mi zadnjih mjeseci pokušavaju objasniti kako se osjećaju, kako se muče između međusobno suprotnih poriva, poriva da *sve ostave* i potrebe da *nešto zajednički rade s drugima*. Jesmo li svi *posttotalitarni subjekti*, kao što je u prošlom broju *Zareza* u intervjuu rekla Vesna Kesić, jedinke koje nisu u stanju surađivati i raditi na zajedničkim projektima jer su opterećeni propašću velikih totalitarnih, kolektivnih projekata, i socijalizma i nacionalizma. Svako od nas osjeća se sam i u poremećenim socijalnim odnosima, taj se individualizam, riječima Vesne Kesić, pretvara u načela sebičnosti i arogancije, agresivnog rata svih protiv svijeta. Kako danas u Hrvatskoj izgleda profesionalno udruživanje pojedinaca? Kao interesno okupljanje pojedinaca *hic et nunc*, s jasnim ciljem kratkoročnog profita i stalnom mogućnošću da se grupa svakoga trenutka raspadne. Kako izgledaju institucionalizirana udruženja s tradicijom od nekoliko desetljeća? Kao inertne grupe koje nisu sposobne artikulirati zajedničke interese a još manje ih realizirati u društvu. Kako kod nas djeluju pojedinci, individualci? Kao intelektualni beskućnici, koji nemaju profesionalnoga krova nad glavom, bez sigurnosti koju im — makar i fiktivno — može pružiti pripadnost nekoj udruzi ili udruženju. *Intelektualni beskućnici* nisu osobe bez intelektualnoga uporišta ili duhovnoga krova nad glavom; dapače, u njihovim privatnim svjetovima postoje duhovne vertikale, sustavi vrijednosti, etička pravila i moralne norme ponašanja. Sve ono što inače ne postoji u našem javnom prostoru. Takvi ljudi baš nisu skloni kompromisima pa ih rijetko zovu u neakve *žirije, vijeća* ili komisije. Zato što svoja mišljenja iskazuju jasno i jednoznačno, smatra ih se *teškima i kompliciranima*. Još k tomu, pridaju im se atributi nefleksibilnosti, nesuradljivosti, čak asocijalnosti. Godinama već pokušavam pronaći granicu između "konstruktivnog kooperativnog ponašanja" koje podrazumijeva kompromise i "pragmatičnog pizdunstva" (koje u beskonačnost opravdava kompromise).

"Granica je u tome kad te počne boljeti želudac" — kaže mi susjeda.

Zarez: utočište i/ili utopija

Kad *intelektualni beskućnici* rade zajedno, onda dobijete nešto poput *Zareza*. Novine koje, sudeći prema javnim etiketama, istovremeno rade "liberalni ustaše", "kriptonacionalisti", "ljevičari" i "lijevi teroristi". Novine koje, gledajući prema kriterijima *pripadnosti i nepripadnosti*, rade ljudi što se uglavnom osjećaju *neprispadnima* postojećim, institucionaliziranim oblicima javnog kulturnog i intelektualnoga života. Upravo oni kojima se može dogoditi da ih za vrijeme vlastite promocije — dok slušaju pohvalne riječi o remek-djelu koje su sročili — prožme taj osjećaj nepripadnosti, da ih obuhvati nelagoda vođena pitanjem "što ja ovdje zapravo radim?". Ono što doživljavamo kao *utočište* u trenucima nepripadnosti, ustvari je utopijska konstrukcija — konstrukcija u zbilji nepostojećeg mjesa koja pruža kratkotrajni osjećaj identifikacije. Fiktivan, a tako potreban.

Mors certa, hora incerta

"Smrt je izvjesna, samo je njezin čas neizvjestan", navodi Philippe Ariès staru izreku u Esejima o povijesti smrti na Zapadu. Nas koji se ionako i unaprijed osjećamo samima, ovih dana zatiču smrti, smrti onih s kojima smo znali — kako god to paradoksalno zvučalo — dijeliti samoću. Umjesto ciničnog i revoltiranog uvodnika, ispisujem retke koji bespovratno klize u smjeru tuge. One pred čijim smo razmjerima nemoćni. Prosinac, svijenih grana, više ne bdi nad nama. Smrti sustižu jedna drugu. Ponedjeljak poslijepodne. U praznim gnijezdima krošnji još se naziru smrznuti ostaci dana. Više nema ni obrisa, samo tvrde linije i tamne plohe, vrlo tamne. Kao potpuni dokaz odraslosti shvaćam da sam prestala *htjeti*. Ovaj prosinac: mjesec bez okusa i mirisa, mjesec bez očiju.

in memoriam

Sve će biti dobro

Ponekad napišem nešto,
a ponekad se samo sjećam

Poglavlje Rođenje iz knjige
Marina Carića Otok (Zagreb, 1977)

Marin Carić (1947-2000.)

Rodio sam se 25. kolovoza 1947. u Hvaru u predjelu Burak u staroj kući dideta Jureta.

Prema pričanju majke, rodio sam se za olujne noći kakve su rijetke ljeti u nas. Poslije dvije godine odselili smo se na Vis gdje je moj otac radio u Poglavarstvu. Jednog je dana s prijateljima u tovirni popio kavu i neki motorist, moreplovac, putnik, koji se tko zna kako našao u njihovu društvu, zagledavši se pažljivo u talog na dnu šalice moga oca, reče:

– Vi imate doma ženu i jedno teško bolesno dijete.

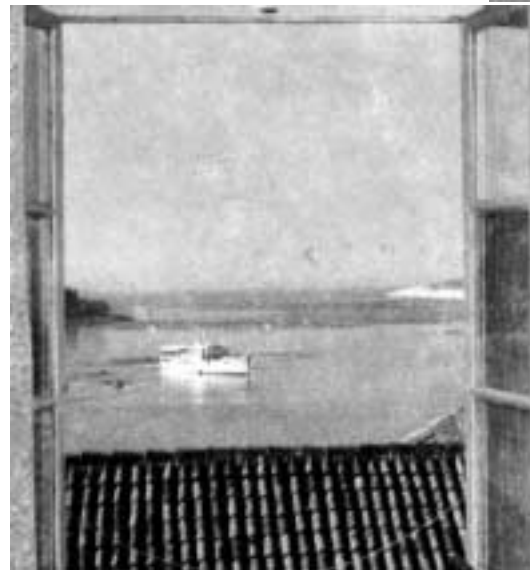
Moj otac se nasmije, budući da je doma zaista imao ženu ali je dijete, to jest mene, ostavio ujutro zdravo u kutu sobe gdje sam se obično tiho igrao štipaljka. Pozdravio je otac društvo veselo jer je bio mlad a ono je bilo doba glada ali i alergije. Na vratima ga je dočekala majka zabrinuta i blijeda i otac koji do tada nije vjerovao gatanjima i proročanstvima osjeti da je onaj stranac govorio istinu. Što je to sa mnom bilo ne zna se ni danas no ja sam slabio naglo, gasio se pred očima roditelja. Otac je odmah otrčao na rivu ne bi li pro-

našao neki brod kojim bi me mogli prebaciti do Hvara. Ljudi su mu pomogli i sutradan u Hvaru na vratima ordinacije doktora Machieda moja je majka čula po prvi

put: Što si mi donijela mrtvo dijete?

Otac se nije predavao i kako je poznao kapetana zadružnog broda "Glavnaprod" zamolio ga je da me hitno preveze u Split. U bolnici su rekli: Odnosite to dijete kući, bolje da doma umre.

Ali otac je navaljivao neka mi bar dadu lijekove, bar nešto. To su mi i dali i svi

smo se vratili u Hvar. Moja je mama, sudeći po fotografijama, bila tada lijepa žena i možda je na povratku, držeći me u naručju, stajala na krmi broda "Glavnaprod" i gledala more, možda je puhao maestral i možda nije bilo nikoga na krmi, samo moja majka i ja. Brod je prošao Kanal, pa Vrata, pa opet drugi Kanal i zaokrenuo kraj Punte od Pelegrina, prošao kraj Vele i Ma-

Kazališna družina Jadran

tila teta Tone. Ušla je s ocem u sobu, pogledala me i rekla:

– Njega su urekli.

Pitala je oca za dopuštenje da otjera od mene uroke. Naravno, rekao je moj otac, ionako je već i Bog digao ruke od njega. Što je teta Tone imala pri sebi osim komadićaka ugljena i posude s vodom, što je radila, što je govorila, ne zna se jer je bila sama u sobi nagnuta nada mnom tjerajući uroke. Kada je završila, okrenula se od mene mirna, sišla niz drvene stepenice u dvorište i rekla za sebe:

– Sad će sve biti dobro.

Počeo sam se oporavljati i uskoro sam se opet igrao sa štipaljka u kutu, rastao sam i narastao veći i opet rastao tako da sam danas sasvim odrastao čovjek i pijem kavu, pjevušim kad sam dobre volje i vozim se po moru, ponekad napišem nešto a ponekad se samo sjećam, sjedim u kutu sobe i čudim se. ▣

le Garške i onda kraj Galešnika skrenuo i pristao uz rivu. Iskricali smo se i otišli u Gojavu jer je u kući Jurićevih bilo više sunca i zraka za mene. Ali svi su govorili da mi više nema spasa. Sutra nas je posje-

Pravilnik Kazališne družine JADRAN

§1. Član koji dobije 4 pismene kazne isključuje se iz kluba.

Utroši prestup = pismena kazna

Lošiji prestup = umjena kazna

tri(5) umjene = jedna(1) pismena

§2. Član kluba mora redovito pohađati sastanke i prole.

tri neopravdana izostanka = pismena kazna

§3. Privatne stvari članova ne ne tiču kluba. Roditeljima je zabranjeno se miješati u klubske stvari.

Prestup = pismena kazna

§4. Ako neki član otkaze svoju ulogu prije priredbe ostali članovi ne smiju se doviti s njim jer je proglašen "izdajicom".

Prestup = umjena kazna

Argumenti za budućnost

Frakcija, Performing Arts Magazine, No. 16, November 2000, Zagreb

Sanja Romić

Šesnaesta *Frakcija*, časopis za suvremenu izvedbenu umjetnost u Hrvatskoj predstavio se u petoj godini izlaza još jednim engleskim izdanjem te odgovaranjem *novim izazovima*. Zbog namjere da i inozemnoj publici omogućiti uvid u probleme i teme suvremene produkcije i promišljanja o izvedbenoj umjetnosti u Hrvatskoj, *Frakcija* će se odsada pojavljivati u dvojezičnim izdanjima, a što potvrđuje i navod uredništva: "To je svojevrsan oproštaj od hrvatske scene jer bismo o njoj, u budućnosti, željeli raspravljati u nešto širem kontekstu". Ovo je izdanje *Frakcije* u znaku devedesetih, pa su tako u nizu priloga obrađena neka ključna mjesta hrvatske izvedbene umjetnosti u desetljeću koje je iza nas: ideologija i kazalište, smrt u suvremenim hrvatskim dramama, suvremeni ples, vizualni identitet, izvedbena umjetnost i institucionalizacija. O krizi suvremene hrvatske plesne umjetnosti i njezinu *osipanju*, te permanentnoj agoniji infrastrukture i sredstava u devedesetim, kao i o važnijim projektima i imenima piše Goran Sergej Pristaš (*Visiting Art/Gostujuća umjetnost*), a o odnosu vlasti i ka-

zališta Marin Blažević (*How to Kill a Ruller/Kako ubiti vladara*). Raspon tema obuhvaća, nadalje, i vizualni identitet hrvatskog *performance arta* (Ivana Sajko, *Frames/Okviri*), performans i njegovu medijsku prezentaciju (Nataša Ilić *Outlines of a Sliding Area/Nacrt klizećeg područja*), kao i alternativni teatar (Suzana Marjanić: Dr. INAT in the *Alternative Theatre of the Nineties/Dr. INAT u alternativnom teatru devedesetih*, Dejan Kršić: *Alter*). Uz pregled najznačajnijih domaćih festivala kao i nekih minulih uspjeljih kazališnih ostvarenja, poseban dodatak čini nacrt izvještaja za projekt kulturne politike Republike Hrvatske za godine 2000–2004. Vjerana Zuppe, koji je nastao po uzoru na francusku političku praksu radi poticanja mogućih javnih rasprava o toj temi. ☒

Oci hrvatskog standarda

Uz predstavljanje knjige Ive Pranjkovića *Hrvatski jezik i franjevci Bosne Srebre* (MH, Zagreb, 2000)

Sanja Romić

Matika hrvatska predstavila je 1. prosinca u Zagrebu knjigu *Hrvatski jezik i franjevci Bosne Srebre* Ive Pranjkovića, profesora na katedri za hrvatski standardni jezik Odsjeka za kroatistiku Filozofskog fakulteta u Zagrebu. Riječ je o nizu polemičkih tekstova, svojevrsnih predavanja rasprava i članaka prethodno objavljenih u zbornicima i časopisima sa skupova bosanskih franjevaca kojima je autor prisustvovao od 1980. do danas. Okosnicu radova, istaknuo je Stjepan Damjanović, čini analiza jezikoslovnih sastavnica u djelima devet bosanskih franjevaca iz 18. i 19. stoljeća, ali i jezika *Ljetopisa kreševskoga samostana*, pjesništva fra Grge Martića i fra Joze Markušića, a posebno poglavlje posvećeno je analizi jezikoslovnog nazivlja i kategorijalnih određenja u gramatici fra Stjepana Marijanovića. Osim toga, prisutni su i razni sadržaji filološke i biografske naravi, mjestimice prošireni i opširniji povijesnim podacima. Budući da je riječ o djelu bivalentne popularnoznatstvene naravi, ono bi moglo biti podjednako atraktivno i istraži-

vaču i običnom čitatelju, dodao je Damjanović, a čime bi se mogla objasniti i autorova pomalo slobodna uporaba, primjerice, superlativa u ocjeni pojedinih pisaca i njihovih djela, pa čak i otvorene simpatije koje iskazuje spram pojedinih od njih (na primjer fra I. F. Jukića). S druge strane, posljedica je to gotovo emotivne vezanosti uz mjesta, djela, pa čak i ljude o kojima raspravlja (napose uz bivšeg gimnazijskog profesora fra Ignacija Gavrana), što je okupljenima potvrdio i sam autor. Pranjković uspoređuje pjesništvo fra Nikole Lašvanina i fra Bone Benića, otkriva utjecaj Augusta Harambašića i Silvija Strahimira Kranjčevića na pjesništvo fra Joze Markušića, a veliku pozornost posvećuje i opisu sintakse, stilistike, kontaktne sinonimike, frazeologije i različitih idioma te tudica.

Marko Samardžija istaknuo je važnost ove knjige zbog upoznavanja javnosti s dje-

lom bosanskih franjevaca čiji je doprinos proučavanju hrvatske standardologije neprijeporan. Na karakterizaciju jezičnih slojeva (morfološkog, morfološkog, sintaktičkog i leksičkoga) na kojima se temelji Pranjkovićeva analiza, osvrnuo se Krešimir Mićanović, istaknuvši također zamjetnu sinkronijsku usmjerenost djela zbog izražene tendencije promatranja jednog ljetopisa u odnosu na drugi, međusobne usporedbe pojedinih autora, uz rijetke izlete u dublju prošlost. Konstatirajući gustu mrežu raznovrsnih odnosa koja je u djelu uspostavljena (od problema ortografije, grafije, frazeologije, dijalektologije, povijesti jezika, povijesti hrvatskog standardnog jezika, raznih bilježaka biografske i bibliografske naravi, uputnica, itd.), Mićanović je ustvrdio da je Pranjković uspio pokazati kako je djelatnost bosanskih franjevaca odigrala odlučujuću ulogu u širenju pismenosti (školovalanje, dopisivanje, pastoralna djelatnost) na širokom području od Dalmacije do Slavonije, a što je dalje olakšalo procese standardizacije hrvatskoga jezika u njezinoj četvrtoj fazi.

Pranjković je istaknuo da je svrha njegova proučavanja jezičnih i stilskih osobitosti različitih žanrova (raspon tekstova kreće se od onih visokoteoloških preko pjesničkih, sve do djela iz područja praktične djelatnosti) bila proučiti odnos između kulturne djelatnosti i jezika. Pranjkovićeva knjiga oslikava jedno prebogat kulturno nasljeđe temeljeno na hrvatskom jeziku novoškolske osnovice – koje je, osobito u smislu jezičnog prosvjećivanja puka, značilo korak bliže punoj standardizaciji hrvatskoga jezika – te daje snažan poticaj njegovu daljnjem proučavanju. ☒

najav

Glazbeni apsurd

U prostoru ATTACK!-a na trnjanskom nasipu održat će se 9. prosinca koncert na kojem će nastupiti Milan Manojlović-Mance i Nizozemac Harry den Hartog. Kulni zagrebački *šansonijer* i sudionik novog vala iz osamdesetih Mance danas s električnom gitarom izvodi nezaboravne i urnebesno otkučane koncerte. Sa specifičnim i prepoznatljivo *raštanim* gitarističkim umijećem i nadrealnim stihovima koje često stvara na licu mjesta, Mance svojim hitovima poput EVELINE, JAVOROVE GRANE, DVA i drugih redovito razveseljava publiku. Harry den Hartog već je održavao koncerte u Zagrebu (RUPA, KSET, klub studenata Istre MATE BALOTA). Slično kao i Mance i den Hartog na svojim koncertima najčešće koristi samo jedan instru-

ment: klavijature. Njegovu glazbu teško je smjestiti u određeni žanr. No, poseban *feeling i sound* koji stvara *ukleti Holandanin* dovoljan je razlog da posjetite ATTACK! u subotu oko 21 h.

U svakom slučaju izgleda da se nije mogao susresti lucidniji i originalniji tandem od te dvojice glazbenika: Mance je već bio predstavljen kao *Beckett s gitarom*. Ako možemo napraviti literarnu paralelu, onda bi Harry den Hartog bio Ionesco na klavijaturama. Preporučujemo. ☒

Novi kazališni festival u Zagrebu

U klubu MAMA 30. studenoga predstavljen je kazališni festival URBANI FESTIVAL koji će se održati 21-28. srpnja 2001. godine u Zagrebu. Organizator je Hrvatska esperantska mladež, a organizacijski tim čine uglavnom studenti teatrologije. Voditelji projekta su Emina Višnić i Miroslav Jerković koji su, uz Vesnu Vuković i Deu Vidović, predstavili koncept festivala.

Prema riječima Emine Višnić, URBANI FESTIVAL je multimedijalni projekt uličnog teatra, performansa, instalacija i urbanih intervencija

kazališnih i likovnih umjetnika. Projekt se zasniva na modernom konceptu umjetnosti kao sastavnog dijela društvene prakse, nastojeći uspostaviti aktivnu komunikaciju s urbanim stanovništvom. Umjetnicima na festivalu ponuđena je mogućnost potpunog iskorištavanja gradske infrastrukture poput ulica, trgova, zgrada, prometne i komunalne mreže... Okupljeni su izvođači koji angažiranim djelovanjem pokušavaju aktivno promišljati i mijenjati urbani krajolik i čovjekove obrasce ponašanja u njemu. Budući da će se festival odvijati na javnim gradskim prostorima, bit će otvoren svakom namjernom ili slučajnom gledatelju. Festival će biti i paralelna manifestacija 86. svjetskog esperantskog kongresa, čiji će sudionici, oko 3.500 iz osamdesetak zemalja, također biti dio publike.

Miroslav Jerković predstavio je programsku okosnicu festivala koja obuhvaća četiri kategorije. Prezentacija gotovih kazališnih projekata obuhvatit će performanse, hepeninge, instalacije, Web-projekte i ples. Francuska skupina GENERIK VAPEUR izvest će 24-satni performans/hepening u kojem će upotrijebiti dvanaest automobila u vožnji gradskim ulicama, a hrvatski SCHMRTZ TEATAR intervenirati će na gradskim fontanama. Uz njih na festivalu će gostovati i britanska skupina BRIT GOF i ŠKART iz Jugoslavije te hrvatski performer BEZ AMBALAŽE. S Web-projektima začinjnim urbanim intervencijama i instalacijama predstaviti će se dvije skupine: ORCHESTRA STOLPNIK iz Italije i MOTHERBOARD iz Norveške. Kao pojedinci sudjelovat će Angie Hiesl iz Njemačke koja svoje performanse izvodi s osobama starije dobi i Slovenac Gregor Kamnikar, koji će izvesti intimni performans na trgu, propitujući odnos privatnog i javnog. Iz Hrvatske će sudjelovati Damir Bartol Indoš s performansom ŽENSKA VOŽNJA ILI O DUŠI, u kojem problematizira *život biciklista* u urbanom okolišu i njihovo *preživljavanje* u kaotičnom gradskom prometu. Što se tiče plesnih izvedbi, na terminalu zagrebačkog aerodroma Slovenac Matjaž Farič izvest će koreografiju uz glazbenu pratnju rock grupe. Uz glavni program na festivalu će djelovati i umjetnička radionica koja će

okupiti niz mladih umjetnika. Tijekom sedam dana proizvest će izvedbe koje referiraju na konkretne točke gradske strukture. Također će se organizirati i razgovori među sudionicima o događajima na festivalu te o daljnjim planovima i suradnji. U tim diskusijama sudjelovat će i teoretičari različitih područja: teatrolozi, sociolozi, arhitekti, povjesničari umjetnosti... Kao četvrta programska točka festivala priprema se izrada alternativnog gradskog vodiča. Njegova specifičnost sastojala bi se u tome što bi svaka izvedba sa svojim prostorno-vremenskim odrednicama prema gradskoj strukturi određivala jedan dio vodiča. Mjesto i prostor izvedbe bili bi poticaj da se na novi način progovori o nekim problemima i aktualnostima u gradu vezanim uz izvedbu koja ih problematizira. Projekt je ostvaren u suradnji sa Savjetom festivala koji čine Gordana Vnuk, Kornelija Čović, Goran Sergej Pristaš, Dubravka Vrgoč, Sanja Nikčević i Tihomir Milovac. ☒

TEST! Teatar studentima!

TEST! – teatar studentima! usklik je koji se čuo prvi put od 17. do 21. siječnja 2000. Festival pokrenut nadljudskim naporima i entuzijazmom pojedinaca pokazao nam je predstave kakve studenti Zagrebačkog sveučilišta stvaraju u kazalištu, bez podrške, u očajnim prostornim i financijskim uvjetima. Na prvom TEST!-u nastupilo je 18 kazališnih skupina, uglavnom iz Zagreba i okolice. Kako

je ove godine festival novčano i organizacijski podržan od SC-a, Sveučilišta, Ministarstva kulture i Gradskog ureda za kulturu, osigurano je održavanje TEST!-a od 15. do 21. siječnja 2001. Tako je TEST! predstavljen kao zajednički projekt SC-a i Studentskog zbora Sveučilišta u Zagrebu. Umjetnički voditelj je Denis Patafta, izvršni producent Damir Barbarić te su oni, uz Maria Kovača, i pokretači festivala.

Organizatori drugog TEST!-a namjeravaju internacionalizirati festival pa se očekuju nastupi kazališnih akademija iz Skopja, Sarajeva, Ljubljane, Sofije, mostarskog teatra mladih te performerica iz Pančeva. Skopska akademija gostuje s predstavom *Slučaj D.H.*, radenom na principu groteske i montažom poezije, proze i autobiografskih zapisa Daniila Harmsa. Kako sami kažu, predstava je "suvremeno gledanje na Harmsove tekstove onako kako ih proživljava naša generacija (reakcija protiv totalitarnog režima, cenzure, represije na intelektualce...)". Naravno, uz goste iz inozemstva nastupit će i kazališne grupe i pojedinci iz cijele Hrvatske: STUC-Osijek, Fractal Falus i Handycapt iz Splita, Mario Kovač, Tea Gjergjizi... Najveći dio festivala odvijat će se u SC-u (Pauk, Forum, MM), a od ostalih prostora za izvedbe najavljena su gradska kazališta (ZeKaM, ITD), klubovi (Tvornica, Močvara, KSET), ADU te zagrebački fakulteti i ulice. Prijave za sudjelovanje na festivalu su završene. Dakle, preostaje vam da se testirate na TEST!-u barem kao publika. ☒

komentar

Dok palme njišu grane

U svega nekoliko dana saželo se nekoliko događaja što su vrlo zorno pokazali do kakvog putošenja najvrednijih gradskih resursa može dovesti strukovno napismena i prema okolišu bezobzirna gradska vlast

Mirko Petrić

Poema *Pusta zemlja* T. S. Eliota svojem je čitateljstvu prije osamdesetak godina poručivala da je travanj najokrutniji mjesec. Na splitskoj bi pak arhitektonskoj, urbanističkoj i komunalno-političkoj sceni mjesec studeni godine 2000. s pravom mogao ponijeti oznaku najokrutnijeg mjeseca u čitavom proteklom desetljeću. U svega nekoliko dana u njemu se saželo nekoliko događaja što su vrlo zorno pokazali do kakvog pustošenja najvrednijih gradskih resursa može dovesti strukovno nepismena i prema okolišu bezobzirna politika gradske vlasti, zasnovana na ignoriranju potreba građanstva i rasipanju i ono malo novca što ga lokalnoj upravi ostavlja današnja nacionalno centralizirana raspodjela porezom prikupljenih sredstava. Istodobno se, što je zapravo zakonomjerno, u potpunosti razotkrila intelektualno inferiorna i kolaboracionistička pozicija moralno bankrotiranog gradskog arhitektonsko-urbanističkog ceha.

Sjeća stabala na Bačvicama

Na dan kad je u jednoj od posljednjih oaza

splitske urbanosti, gradskom predjelu Bačvice, počela organizirana sjeća desetljećima starih stabala drvoreda šetalista u Multimedijalnom kulturnom centru odvijala se serija priredbi pod naslovom *Ar-*

hitekture u pokretu: novi mediji i arhitektura. Ovaj izbor prezentacija arhitekture u digitalnom i video-mediju te snimki predavanja s ljubljanske smotre *Bionic territories* i firentinskog festivala *Image* nije izazvao gotovo nikakav interes splitskih arhitekata i arhitektica. Uz iznimku dvije znanstvene novakije na Građevinskom fakultetu (Jelena Zanchi i Dina Ožić-Bašić), od kojih je prva i organizirala cijelu smotru, snimka predavanja nizozemskog teoretičara arhitekture Roemera van Toorna nije iz tog ceha zanimala doslovno nikoga.

Nekoliko minuta prije početka projekcije u prostoru Multimedijalnog kulturnog centra pojavio se, doduše, pročelnik Gradskog poglavarstva za urbanizam i zaštitu okoliša Robert Plejić, ali je uskoro otišao na njemu zanimljiviju projekciju filma prikazivanog u okviru Festivala Europske unije. Na ulazu u dvoranu zaskočio ga je ipak dopredsjednik udruge za zaštitu okoliša *Sunce* Tomislav Lerotić i upitao što misli o sjeći stabala sofora koju na Bačvicama započinje komunalno poduzeće *Parkovi i nasadi* i zašto nije poduzeo ništa da se ona spriječe? Pročelnik za urbanizam i zaštitu okoliša odgovara da ni o kakvoj sjeći "nema pojma".

Sjeća se međutim nastavlja, usprkos blaženom neznanju za zaštitu okoliša zaduženog pročelnika. Sijeku se stabla sofora, neka stara i do pedeset go-

dina, navodno stoga što su im korijeni podigli asfalt i što su "bolesna". To što se stablima može minimalnim intervencijama na asfaltom pokrovu omogućiti daljnji rast, a onima među njima koja su oboljela pružiti adekvatna kirurška pomoć, nikoga ne zanima. Direktor *Parkova i nasada* Tomislav Mihanović tvrdi da će umjesto sofora Bačvicama puno više pristajati palme, za čiju sadnju ustanova kojoj je na čelu i grad namjeravaju potrošiti 70.000 DEM. Na argumentiranu kritiku članstva udruge *Sunce* o tome da palme na šetalistu neće za ljetnih žega pružiti potreban hlad, da sjeća sofora nije nužna, da palma uostalom uopće nije mediteranska biljka, te da se — ako ništa drugo — umjesto sofora na prostoru šetalista mogu zasaditi u nas uzgojena stabla, Mihanović u lokalnim novinama u autentično splitski arogantnom stilu izjavljuje da predstavnik udruge nije za problematiku stručan i da bi se sutra tako mogao pojaviti i netko tko će se zalagati za sadnju banana (!!).

Ako ništa drugo, financijska je istina bolna: prema podacima udruge "Sunce", jedna "lijepa talijanska palma košta od 1.000 DEM do 10.000 DEM, ovisno o visini, a jedno lijepo veliko domaće stablo košta od 300 do 800 kuna, dakle oko 100 - 200 DEM." Odakle novac za ovako skup pothvat gradu koji grca u dugovima i iz istog razloga razmišlja o djelomičnom isključivanju gradske rasvjete? Tko će palme uvoziti, hoće li i tko će od toga dobiti proviziju? To bi pitanje trebalo postaviti gradskim ocima koji su 1996. godine, u situaciji jednako ekonomski teškoj kao što je sadašnja, potrošili 40 milijuna kuna (10 milijuna DEM) na "ozelenjavanje gradskih površina".

Vizija Splita kao Acapulca

Čin drugi urbanističko-ekološke tragedije: pred gradonačelnikom Ivanom Škaricom, predsjednikom Gradskog vijeća Ivom Šimunovićem i već spomenutim pročelnikom Plejićem svoju viziju Splita nakon ulaganja teškog 500 milijuna dolara iznose predstavnici američke tvrtke AFCO i kanadski građevinski poduzetnik hrvatskog podrijetla Hillary Illias. Ovu prezentaciju, osjećajući miris poslova i potencijalni gubitak novca, za razliku od smotre o arhitekturi i novim medi-

jima, posjećuju svi viđeniji splitski arhitekti. Illias na slabunjavom hrvatskom izjavljuje da investitori očekuju "input svih autoriteta" i uglavnom konsterniranoj publici objašnjava viziju Splita kao turističkog središta za posjete velikih brodova za krstarenja. Nazočni se, suočeni s karikaturnom vizijom Splita kao Acapulca ili Palm Beacha, koja naravno uključuje i nestanak niza ambijentalnih i povijesnih vrijednosti koje on za razliku od njih posjeduje, više ili manje glasno bune.

Palme su opet neizbježne: uz raniju najavu da su tamarisi na zapadnoj gradskoj obali "previše tužni" i da ih valja zamijeniti palmama, Illias sada — između ostaloga - najavljuje i sadnju "tropskog bilja" na Prokurativama. Znanstvena novakinja na Građevinskom fakultetu Dina Ožić-Bašić u svom prilogu diskusiji apelira na "građansku svijest" nazočnih i poziva ih da se svim sredstvima suprotstave najavljenom brzopoteznom preuređenju Splita. U kuloarima se čuju glasine da bi zbog svog istupa mogla izgubiti posao, jer je na njezinu fakultetu jak "građevinski lobby" koji bi gradio bilo što samo da se gradi i zarađuje novac.

Suočen s kritikama predsjednik Gradskog vijeća Šimunović tvrdi da bi "sad bilo najgore da se ništa od ovoga ne realizira" i upozorava da bi se ovom investicijom zaposlilo barem sedam tisuća od 37.000 nezaposlenih Splitčana. Ne govori ništa o tome zašto u proteklom mandatu gradska vlast nije iznijela nikakvu viziju njegove ekonomske budućnosti, nije izradila o tome nijednu studiju, pa čak nije ni počela s izradom urbanističkog plana grada. Ne govori ništa ni o tome da je američki projekt na inicijativu njega i gradonačelnika naručen bez javnog natječaja te da o njemu donedavno nije ništa znao ni širi sastav Gradskog poglavarstva. Ne govori, na koncu, ništa ni o tome gdje bi se moglo zaposliti onih preostalih trideset tisuća nezaposlenih.

Splitski arhitektonski ceh, koji je u proteklih deset dugih godina šutio ili pak djelatno sudjelovao u svim instancama puzajućeg urbicida na području grada, sada saziva sastanke, piše priopćenja i glasno se suprotstavlja ne samo američkoj viziji splitske budućnosti, nego i mogućnosti da na području grada bilo tko drugi projektira i gradi. U osobito

indikativnom izljevu osuvremenjene splitske inačice ideologije "krvi i tla" arhitekt Dinko Kovačić "priče" i (inače posve netočne) glasine o tome da je jedan izvedbeni dio američkog projekta povjeren mladom zagrebačkom arhitektu *Dadi* Katušiću komentira izjavom: "Ako je to istina, onda je to uvreda za mene osobno, sve splitske arhitekte i grad općenito. To je siguran put u status domoroca."

Devastacija urbanih vrijednosti

Ksenofobnom Kovačiću smeta što bi jedan mladi arhitekt iz drugog grada (!) uopće mogao raditi u Splitu, ali očito ni trenutka ne razmišlja o tome da ga u "status domoroca" stavlja upravo takva izjava i krajnje nekompetentna, ali "autentično splitska" vlast, koja nakon godina nerada par mjeseci pred izbore iz šešira vadi američkog investicijskog zeca. Nad američkim vizijama Splita zgražaju se i drugi pripadnici arhitektonskog ceha, iako uopće nemaju bilo kakvih vlastitih urbanističkih i razvojnih vizija. Neki od njih, da stvar bude gora, već neko vrijeme — u fizički skromnijim razmjerima, ali na isti način — sudjeluju u devastaciji urbanih vrijednosti Splita koja bi neizbježno nastupila nemodificiranom provedbom vizije američkih investitora.

Najgore je, međutim, od svega što je iskazani strah opravdan i razlozan. Svakome tko se na dan AFCO-ve prezentacije smijao indikativnom detalju iz izvještaja HTV-ove novinark Nade Šurjak u kojem je rečeno da će se pred Prokurative postaviti "izvorna replika" Bajamontijeve fontane, smijeh je zastao u grlu dan poslije kad je, pritisnut kritikama, predsjednik Gradskog vijeća Šimunović na istom HTV-u izjavio da očekuje početak realizacije AFCO-va projekta u roku od dva mjeseca. U sredinama u kojima se i manje korjeniti urbanistički zahvati planiraju duže od sedam-osam godina i u kojima koliko-toliko funkcioniraju mehanizmi demokratskog odlučivanja, na Šimunovićevu bi se tvrdnju moglo tek odmahnuti rukom. U zemlji u kojoj su još svježja sjećanja na "preuređenje" zagrebačkog Cvjetnog trga ili *Dinamova* stadiona može se tek uspoređivati okrutnost mjeseca u kojem je ovakva izjava pala s okrutnošću mjeseca u kojem bi realizacija američkog plana mogla otpočeti. ☒

- Pa kakva si ti to ulizica?

- A kakva biste željeli da budem?

(Walt Disney, 101 Dalmatinac)

Ulizništvo, kameleonština, jurlinizam, okretanje kaputa, konformizam, Zeligov sindrom ili mijenjanje zastava — fenomen dobro poznat u Hrvatskoj zadnjih deset godina — zavladao je, kako nam je ispričao *Pero s onoga svijeta*, Srbijom (samo što se ondje okreće *ćurak*). Budući da ondje trenutno ne znaju kuda bi od silnih protivnika Miloševićeva režima, a sve u duhu sporazuma o regionalnoj suradnji koji promiče Zagrebački summit, bilo bi lijepo da Hrvatska istočnom susjedu ponudi svoj *know how* u političkom i društvenom licemjerju. To ništa ne stoji, a bila bi lijepa gesta.

Skinheadsi homoseksualci

Za početak bismo im olakšali podjelu ulizica. Banalni, ali istiniti, primjeri za prvu veliku skupinu konformista jesu moj (bivši) susjed koji je doma skinuo Titovu sliku i objesio Tuđmanovu te kolegica s (bivšeg) posla koja je od glasnogovornice SKJ postala glasnogovornica HDZ-a. Ništa ne bi bilo nepravdnije nego takve ljude optuživati da su preko noći promijenili mišljenje. Oni su vrlo dosljedni, samo što su dosljedni u tome da podržavaju ono što podržava i većina. Oni zapravo nisu promijenili stavove — njihov je stav da su za ono za što su i ostali. U tome su pošten i beskompromisni. Oni će iskreno

plakati za Mesićem i Račanom kao što su iskreno plakali za Tuđmanom i Titom ili kao što su njihovi stari plakali za Aleksandrom i Ferdinandom (*Onim debelim?* — upitao bi prostodušni Švejk).

O drugoj skupini kameleona piše se u zadnje vrijeme dosta — Vlada je električara koji se predstavljao kao pravnik imenovala pomoćnikom ravnatelja za kadrovske i opće poslove HZMO-a.

korak napretku.

I dok lažni liječnici i kapetani nisu baš bezazleni, dotle je treća vrsta licemjera upravo smrtonosna. "Homoseksualac Petar", kako ga je predstavio *Jutarnji list*, žrtva skinheads, svjedočio je kako se upravo s nekim skinheadsim zaoznanje erotski družiti. Skinheadsi homoseksualci, odgojitelji pedofili, ministri lopovi i generali šverceri — u svemu tome ne oskudijevamo, pa imamo čak i tak-

Licemjerje i politika

Kapetani lažne plovidbe

Nevjerojatno, ali istinito: nitko prije Tomislava Marinca nije osjetio da je štogod krivo uradio i da bi o tome valjalo javno progovoriti

Bauk lažnog predstavljanja kruži Hrvatskom: u zagrebačkoj bolnici sestre su među kardiolozima prepoznale kolegu medicinskog tehničara, a šest je brodova plovilo pod zapovjedništvima lažnih kapetana duge plovidbe. No, dok prva vrsta *passepartouta* predstavlja mlakonje koje Dante ne pušta ni u raj ni u pakao, a Ibsen ih predviđa za reciklažu (jer je šteta materijala), druga vrsta pobuđuje određeno zanimanje. Budući da su se ipak potrudili nabaviti lažne diplome, nisu obična vrsta mitomana. Uzmimo, na primjer, Đapića: da je politički šarlatan, ne bi nikada priznao, ni da ga živoga deru. Ali priznao je samome sebi da je glup za magisterij i išao ga prepisati od Kandarea! A priznavanje nedostatka prvi je

vo čudo kao što je Židov nacist. Tako duboki ponori unutar ličnosti djeluju i komično i zlokobno (kao, recimo, čosavi Hrvat četnički vojvoda), ali treća vrsta konformista barem izvrsno zna svu lažnost maske iza koje se skriva.

Kada se smije ispričati

I na tome je u nas stalo sve dok Tomislav Marinac nije odlučio propjevati na suđenju *dečkima s Knežije*: taj mladi mafiozo iz mogega kvarta prvi je hrvatski javni pokajnik. Nevjerojatno, ali istinito: nitko prije njega nije osjetio da je štogod krivo uradio i da bi o tome valjalo javno progovoriti. Nisam još čuo da je bijeg u Argentinu na čelu raspršene vojske nešto neobično; nitko još

nije priznao da je politička škola u Kumrovcu bila glupost; isti su istim marom gradili i razgradili Jugoslaviju; ima ponosnih što su 1980. ušli u Partiju; nitko nije predugo ostao u HDZ-u. Sve to, i još mnogo gore, zbog jedne jedine stvari — svi političari, i ne samo političari, žele da su im životi ravne linije, da su poput don Bosca još u djetinjstvu doživjeli viziju koja im je odredila sudbinu, da su trenutno konjunkturni

jedila bi koliko i istrgnuti list iz kalendara. Koliko je teško steći uvjete za taj govorni čin pokazao je Willy Brandt: prvo se u mladosti borio protiv hitlerovaca, pa su obavljene formalnosti u Nürnbergu, pa čvrsta volja da se to više ne ponovi, pa dosta godina ništa, pa priznavanje granica — i tek se onda *smjelo* ispričati. Prijetvornu vam ispriku može u svakom doba dana i noći izreći ulizica prve vrste (kopajući nos i gledajući kroz vas), druge vrste (kao njemu nedostižno visok standard) ili treće vrste (u tom se slučaju ne bi razlikovala od objave rata). A to bi bilo šteta jer valja vjerovati u pokajanje — početak životne promjene — i ispriku kao njezin vanjski znak.

Tri, četiri, sad: opros-tite!

S obzirom na to da

ćemo se srpske isprike načekati, bude li je uopće, predlažemo da se u međuvremenu ispričamo — mi. Pozivam sve čitatelje da slobodno priznaju svoje pogreške: da su upisali krivi fakultet, da su hodali s krivom osobom, da su provenjerili novac namijenjen kupnji oružja, da su grijehili pri odgoju djece, da su počinili ratni zločin, da su putujući na more pogrešno skrenuli, da su glasali za HDZ, da su s nekim generalom štogod švercali, da su barem jednom zapalili cigaretu s pogrešne strane. I to ne, molim, toliko zbog regionalnog mira, nego zbog mog duševnog mira. Naime, život sa savršanim Hrvatima dovoljno je težak. A ako se još počnu bratimiti sa savršanim Srbima, poludjet ću skroz na skroz. ☒

Boris Beck

razgovor**Vojin Jelić, pisac**

Bure i budale

Najveća stvar u povijesti je bio antifašizam, a najveća sramota i apsurd je da mi dozvoljavamo otvaranje rasprava o tome koliko je on bio pravedan, koliko zločinački

Katarina Luketić

U knjizi Pogledaj svoje ruke iz 1996. godine pišete da u Kninu oduvijek "caruju budale i bure". Veliki dio te knjige posvetili ste kritici "čobanskog mentaliteta" krajišnika. S druge strane, čini se da je ta knjiga napisana i kao otpor tome mentalitetu, kao dokaz da su neka građanska tradicija i suživot na tome prostoru u povijesti postojali. Je li taj građanski model nepovratno izgubljen ovim ratom?

– Smatram da su u etičkom, a to znači i kulturno-civilizacijskom pogledu načinjene neopisive greške i promašaji, a možemo govoriti o tome da su se određene stvari i hotimice rušile. Prevladala je ideologija, uska ideologija isključivosti. Ona je nametnula svoje parametre. Sva ta mjera u stvari su nerealna, nisu fundirana na proučavanjima. Nisam stručan, ali kod nas, nažalost, objektivnih socioloških istraživanja o tome gotovo i nema. Što se dogodilo? To nije samo pitanje zadnjih godina, gotovo čitav ovaj vijek svjedoči o intenzivnim seobama, došljacima u gradove. S druge strane, ovdje egzistiraju mala mjesta, a sva ta mjesta imaju neki posebni život, svoju tradiciju i fizionomiju. Za mene je ta bitna gradska fizionomija Knina bila enigma, kako tome prići, kako ukazati na to, kako barem malo o tome svjedočiti. Tu su postojali određeni životni zakoni i u samom saobraćanju ljudi znalo se što je bit toga grada, primjere vjersko poštivanje, građansko poštivanje, vrednovanja ljudi... Uzmite samo što je nekada u takvom gradu značio direktor

gimnazije, sudac. Sve te vrednote su ugrožene, zapravo ponižene. Možda jedan mali detalj. Pri ulazu u grad s lijeke strane ima jedan mali zaselak koji spada Kninu, tamo je među inima bio jedan Žunjić, zvali su ga Šele. Bio je

najsudbonosnije događaje, Drugi svjetski rat, fašizam, antifašizam, pa onda tjeranja u zadruga, prisilni otkup hrane, rasap zadruga, pokušaj industrijalizacije pri čemu se gradi i ono što treba i ono što ne treba. Odjednom sa sela

puno drugu sliku tih ljudi; najednom je iskrsnula mržnja, nepovjerenje, podmetanje, denunciranje, niz negativnosti. Stvari su se toliko zakomplicirale da čovjek prosto ostane osupnut kako je to zlo moglo u tolikoj mjeri – kao na nekoj duginoj skali – eskalirati. Znam da sam u Drugom svjetskom ratu najviše strepio da živ ne padnem u ruke četnicima, pošto sam čuo svjedočenja o tome što su oni radili. Imao sam strašnu averziju, strašan otpor prema samoj riječi nož. Zaklati čovjeka, majko moja! To je ostalo kao jedan sindrom i ja ću vje-

rojatno i umrijeti s tim sindromom. Međutim, dešava se nešto drugo, u svu tu bijedu koja je tu prisutna uplela se takozvana elita inteligencije. Odjednom, u ovih zadnjih deset godina u Knin je dva ili tri puta dolazio patrijarh, kao da je Knin Jeruzalem. Dolazili su akademici iz Srbije. U manastiru Krki obavljala su se svečana krštenja intelektualaca koji se nisu mogli u doba mraka krstiti, pa su se sada krstili. Ljude su trovali obećanjima. U Kninu je recimo bio proglašen univerzitet "Nikola Tesla", a Knin nije imao ni čestite male biblioteke, da ne govorimo o školama, prostoru. Imenovali su rektora, govorili su da će pokrenuti radio i televiziju, obećavali su brda i doline. Nakon Oluje kad ste prošli tim krajevima, zgrozili ste se. Jer to su krajevi koji se mogu braniti kamenjem. Vojska je promarširala, nitko nije dao otpor, nijedan mostić nije bio srušen... Tu se vidi dogovor.

Mislite na dogovor Tuđmana i Miloševića?

– Da, to su dogovori, jer riječ je o sistemima koji se međusobno podržavaju, koji zavise jedan od drugoga. Dakle, kada se govori o negativnostima života, o promjenama u načinu života, treba voditi računa o tome što je nametnuto tim ljudima, što je došlo sa strane. To sa univerzitetom i televizijom; to kako se ponavljalo *mi smo uz vas, mi vas čuvamo*... Za vrijeme Drugog rata bilo je nekoliko raznih vojvoda, ali nijedan od njih nije imao visoku školu, osim Đujića koje je završio bogosloviju. Sada odjednom akademici dolaze na čelo. Manipulacija je ovoga puta bila najizraženija, neusporedivo prema onome što je bilo ranije. Jer, Knin je malen, ali je grad, tu je Mediteran. Sjećam se kada sam s pokojnim Borislavom Pekićem, koji je bio dobio *Vjesnikovu* nagradu, išao u Lukovdol. Nisam tada znao da je on jedan dio djetinjstva proveo u Kninu. Kada me pitao za Knin, rekao sam mu – nemojte ići u Knin, jer Knin vašeg djetinjstva imao je oko hiljadu stanovnika, danas ih ima deset hiljada, ali je danas deset hiljada puta manje grad nego u vrijeme vašeg djetinjstva. To ne znači nekakav žal za prošlim vremenom, već to da se nešto srušilo u odnosu čovjeka sa čovjekom. Sve se poremetilo.

Krajina i mediteransko ozračje

Koliko se promijenio položaj Srba u Hrvatskoj nakon promjene vlasti 3. siječnja? Pri tome ne mislim samo na promjenu retorike u odnosu na pitanja manjina, već prije svega na stvarne promjene položaja Srba, ljude koji se vraćaju...

– Teško je davati generalne ocjene, jer su podaci nedostatni. S jedne strane, vraćao se neki broj ljudi, ali mali. S druge strane, jako se komplicira oko izdavanja dokumenata i time odbija ljude. Činjenica je da je veliki broj ljudi otišao i da ti ljudi, osim onih floskula koje su im servirale srpska kulturna elita, blage veze nemaju sa životom u Srbiji. Oni se ne mogu tamo sroditi. Život Krajine stoljećima se odvijao u mediteranskom ozračju. Kada se kaže mediteranski, to se odnosi na stanovanje, prehranu, blizinu mora... Ono u čemu je najveća greška i što bi se trebalo pokrenuti kao fundamentalno jest pitanje građanskih prava. Da ja nisam na prvom mjestu Srbin, ne-

dolazi veći broj ljudi, oni uopće ne prihvaćaju bilo što od starosjedilaca. U Kninu konkretno nemate ustaša i četnika ni iz jedne, čestite familije. Međutim, kad je svršio rat, nitko od tih građana nije bio ni poslanik ni zastupnik; sve su to bili neki ljudi sa sela, s oskudnom naobrazbom. Onda su se pojavili razni tečajevi, brze upravno-ekonomske škole i odjednom je masa njih dobila diplomu. Potpuno se sve izmijenilo...

Ruralno i urbano

U zadnjih deset godina izrazito je karakterističan taj sindrom ruralnoga koje je progutalo urbano...

– Teško je govoriti je li to sada jače ili blaže i koliko je toga naslijeđeno od prije. Nastao je totalni poremećaj u odnosu građana i došljaka. Najednom si vidio pot-

Vojin Jelić rođen je 1921. godine u Kninu. Školovao se u Šibeniku, a studirao u Beogradu, Pragu i Zagrebu, gdje je diplomirao agronomiju. Prvu knjigu, zbirku novela *Đukin derdan* objavio je 1950. godine. Od tada do danas objavio je romane *Anđeli lijepo pjevaju* (1953), *Nebo nema obala* (1956), *Trka slijepih konja* (1959), *Trči mali život* (1963), *Domino* (1969), *Kirvaj* (1970), *Pobožni davo* (1975) i *Doživotni grešnici* (1981); zatim zbirke novela *Ljudi kamenjara* (1950), *Limeni pijetao* (1952), *Lete slijepi miševi* (1960) i *Gorki bajami* (1977); knjigu publicističkih zapisa *Ni brige te sivi tiću* (1952) i svjedočanstava *Ne damo vam umrijeti* (1961).

Godine 1996. izašla mu je knjiga dokumentarističko-fikcionalne proze *Pogledaj svoje ruke* (u biblioteci *Feral Tribune*), a nedavno je objavljen i njegov novi roman *Dražba zavičaja* (u izdanju *Durieuxa*)

go građanin Hrvatske, onda stvari postaju drukčije. Za to takozvano srpsko pitanje to je kapitalno.

Jesmo li se u tom smislu pomakli od nacionalne koncepcije k nekoj građanskoj koncepciji?

– Jako slabo. Mislim da je tu zakazala i ova lijeva struja, socijaldemokracija, da li iz taktičkih, izbornih ili nekih drugih razloga. No, ne osjeća se, ne čuje se, ne može se pročitati da se stvari kreću u tom pravcu. U redu, razumijem da kada dođu ovi iz Beograda, idu kod tih predstavnika manjina, u kulturna društva, ali to za mene nije put. Trebaju hrvatske stranke to pokrenuti.

Kako ocjenjujete djelovanje tih srpskih stranaka, kulturnih društava u Hrvatskoj, odnosno tko po vama na liniji Đukić-Pupovac bolje artikulira položaj Srba.

– Kada bih govorio o tome, bio bih jako kritičan. Na prvom mjestu, ne prihvaćam ništa što miriše na geto. Bojim se da nekim odgovara ta getoizacija da bi sebe uhljebili, sebe promovirali, da bi bili vođe. Tu je najveća opasnost i ne vidim rješenja u toj vječnoj frazi – neka Srbi riješe svoja pitanja. Za mene srpsko pitanje u Hrvatskoj prevashodno je hrvatsko pitanje. Ako ga ne budu rješavali usporedno, nema sreće. Ja te stranke ne uzimam kao neku osnovu koja bi mogla na efikasan, suvremen način promovirati status Srba u Hrvatskoj. I zato sam na neki način bijela vrana.

Možete li prokomentirati i novu, navodno demokratsku vlast u Srbiji.

– Sadašnje stanje u Srbiji jako je teško analizirati. U prvom redu se javlja politički senzacionalizam koji neke stvari uprošćava ili neke periferne stavlja na prvo mjesto. Nova garnitura još nije ni u početku da preuzme vlast, tu je niz ljudi koji su vezani za Miloševića ne kao osobu, nego kao sistem, ljudi koji su se obogatili... pa mi znamo kako to ide. Zato mislim da je očekivati neke nagle promjene zapravo kontraproduktivno. Treba se nadati i željeti da ta demokracija krene, da krenu neke osnovne stvari.

Svijest o zločinima

Kada govorim o promjenama, mislim i na "mentalno stanje". Recimo, većina ljudi u Srbiji još nije spremna na preispitivanje zločina koji su u njihovo ime počinjeni u Bosni, Hrvatskoj, na Kosovu. Ne idealiziram situaciju u Hrvatskoj, ali mi se čini da ovdje danas u širem društvenom smislu postoji svijest o tome što je hrvatska vojska radila u Abmici, drugdje u Bosni, Oluji...

– I tu se ne smije ništa uprošćavati. Cijelo ovo vrijeme Miloševićeve diktature živjeli su tamo i borili se neki ljudi koji su bili pripralni i na velike žrtve. Koliko je samo bilo čistki, hapšenja, pa i ubojstava. Treba poštivati te ljude, oni su i ukazivali na zločine koji su se radili i u Krajini, Bosni, u Vukovaru. Sada se tamo dešava i ono što se u jednoj dimenziji i ovdje dešavalo. Sada se javljaju neki ljudi koji su do jučer bili glavni ideolozi, a sada su glavni kritičari. Ja se izbezumim kada čujem sada neke izjave Dobrice Ćosića, Matije Bečkovića, kao da su oni bili neki disidenti.

No, kada pričamo o zločinima, uvijek se nekako zapostavlja pojedinac. Čini mi se da će u pr-

vom redu pitanje zločina biti tretirano s obzirom na ono što su sami Srbi proživjeli u odnosu na Miloševićev režim. Koliko ih je stradalo, koliko ih je izbjeglo, kakve su sve traume ti ljudi doživjeli. Mislim da će to onda krenuti lančano i da će se preispitivati i ovi drugi zločini koje spominjete. Zločin je zločin, nema

tvoga ili moga zločina. Nema kolektivne krivnje.

Što mislite o načinu na koji se današnja vlast u Hrvatskoj odnosi prema otkrivanju zločina počinjenih u Krajini za vrijeme Oluje?

– To smatram stravičnom lakrdijom. Postoje podaci i ne možemo sada govoriti da toga nije bilo. Većina kuća je zapaljena poslije, većina zločina je učinjena poslije, naročito zločin prema starim osobama. To će se morati sankcionirati, do sada nisam vidio da se ti procesi odmotavaju. Vidim samo da se mnogo toga zakompliciralo, kao u slučaju s Gospićem. Nešto se pokušava, ali ne može se sve braniti pravnom procedurom. Činjenica je da se mnogo toga zataškava s takozvanim proceduralnim zakonitostima.

Uloga Pravoslavne crkve

U svojim knjigama često kritizirate i Pravoslavnu crkvu i njezinu sramotnu ulogu u ratnom buškanju, podržavanju mitomanije, oživljavanju srednjovjekovne povijesti... Ipak, za mnoge je i danas Pravoslavna crkva ostala nedodirljiva institucija koja čak i doživljava sada neki novi procvat. Koštunica je primjerice išao na sabranu Dučićevih kostiju u Trebinje...

– Pravoslavnu crkvu treba analizirati u kontekstu, treba odvojiti tzv. srednjovjekovlje na koje se ona poziva, pa odvojiti njezinu vezu sa četništvom u Drugom svjetskom ratu, pa s Miloševićem u ovom ratu. Da ništa drugo, na televiziji smo mogli svjedočiti njezinu ljubljenu s Karadžićem, Mladićem, metanisanju pred Miloševićem. Mislim da je Pravoslavnoj crkvi dat veći značaj nego što ga ona u stvari ima; ona nikada u narodu nije imala neki velik utjecaj. S druge strane, postala je strašno konzervativna, da ne kažem primitivna. Došao je do izražaja kaluderski, monaški tip sveštenika i crkve kao hijerarhije. Ne vidim tu snagu koju joj neki pridaju, a to što se pojedinci pokazuju kao veliki pravoslavci to nije neko mjerilo. Ne vidim i da ista kreće prema nekim reformama u odnosu prema onome što se događalo. Jer, crkva kao takva, pa on-

da i Katolička crkva, trebala bi po svojem poslanju koje stalno ističe pokrenuti pitanje kažnjavanja i osude zločina. Ne vidim da se takvo što događa.

Na jednom mjestu u knjizi pišete kako su 1935. godine na glavnom kninskom trgu kandidatu Jugoslavenske radikalne stranke ljudi skandirali "vo-

Ono u čemu je najveća greška i što bi se trebalo pokrenuti kao fundamentalno jest pitanje građanskih prava. Ja nisam na prvom mjestu Srbin, nego građanin Hrvatske, a tada stvari postaju drukčije. Za takozvano srpsko pitanje to je kapitalno

da...voda...davo...davo". Godine 1990, u Kninu se čulo, kako navodite, samo "vožd... vožd..."; dakle osude nacionalizma i uopće ironiziranja vlasti nije bilo. Da li se taj kult vođe kao nacionalnog izbavitelja danas promijenio, pri tome mislim i na srpski i na hrvatski narod.

– To se u biti nije promijenilo, koliko su se pak promijenile osobe koje to predstavljaju. Ranije su bili ti patrijarhalni odnosi u kojima je neki seoski domaćin značio nekog predvodnika. Sada su se pojavili neki voždovi, više-manje intelektualci, naučnici koji su se našli na visokim pozicijama i u politici. Kada se skandira vođa slijedi i neki davo, a kad se kaže vožd, puna su usta. Ne vidim u tome neku istovjetnost s nekadašnjim stanjem. Nekada se to svodilo na karneval, a znamo što je karneval. Ovo je pak bio zločin; ovdje je vožd označavao suštinu zločina.

Pisanje protiv Zaborava

Vratimo se na književnost. U vašim se knjigama opaža jaka dokumentaristička crta; često pišete o Krajini, djetinjstvu, Drugom svjetskom ratu, četnicima,

ustašama, partizanima... Na neki način, kako i sami sugerirate, riječ je o pisanju kao načinu da se otrgnemo zaboravu.

– Kod svjedočanstava uglavnom vrijedi pravilo da to rade povjesničari, međutim postoji jako puno načina da se o nečemu svjedoči, kroz sociološke studije, literaturu... (recimo ono što je pisao Vladan Desnica). Ovakva literaturna svjedočanstva ipak ostaju kao neka dodatna literatura onome koji to bude kompleksnije proučavao. Nikada nisam uobrazavao da dajem neke povijesne ocjene, kritike. Ali sam nastojao kroz čovjeka dati što je moguće više svjedočanstava. Mogu biti svjedok, ako ništa drugo, iz stava moje porodice. Jer smo svi bili antifasisti, što ne znači da smo poslije bili komunjare. Pa, neću valjda govoriti da su mi otac i majka bili marksisti, taman posla. To je bilo pitanje patriotizma. Najveća stvar u povijesti je bio antifasizam, a najveća sramota i apsurd je da mi dozvoljavamo otvaranje rasprava o tome koliko je on bio pravedan, koliko zločinački.

Vaš posljednji roman Dražba zavičaja završava 1989. godine, a govori o godinama oko Drugog svjetskog rata. Pogledaj svoje ruke govori dijelom o devedesetima. Postoji li razlog za tu, na neki način, obrnutu kronologiju?

– *Dražba zavičaja* objavljivana je najvećim dijelom u časopisu *Mogućnosti* 1989. godine. Mislio sam objaviti u jednoj knjizi *Dražbu zavičaja* i *Pogledaj svoje ruke*, ali mi je izdavač sugerirao da ih odvojim. *Dražba* je pisana prije 1989. godine.

Tema je slična onoj o kojoj ste pričali prije, propadanje grada. Ta propast ne počinje devedesetih, nego u godinama neposredno nakon Drugog svjetskog rata, o čemu pišete i u drugim svojim knjigama.

– Naravno. Toga ima još od *Andela* (*Andeli lijepo pjevaju*). Dugo me to progoni. Ja sam znao noću šetati po gradu, pa bi završio u gostionici gdje ću naći par starih Kninjana. Onda bi oni rekli "sad mu se možemo izjadatai jer znamo da nas neće cinkati", pa bi preda mnom istresli svoje muke. Tu je bilo strašnih stvari. Uvijek sam govorio da je hotel *Dinara* dnevni boravak svima Kninjanima, tamo smo se nalazili. Doživio sam poslije rata da su me zvali na raport u Komitet jer sam tamo u društvu rekao da zamjeram Narodnom sudu jer kažnjavaju smrću one koje uhvate s oružjem, a ideologe gotovo da i ne kažnjavaju. Zato su me zvali, pa su mi rekli "da ti nije braće, mi bi ti pokazali".

Zašto se Knin u tome romanu zove Kamov?

– Mladelačkom bolešću pisca smatram davanje autentičnih imena, što sam i ja činio u prvim radovima, davao maltene autentična imena. Poslije sam apsolvirao da to ne smijem raditi.

Mihanović

Ove godine je vaša pedesetogodišnjica objavljivanja od Đukina derdana iz 1950. godine. U svim tim knjigama vidljiva je jaka antifasistička orijentacija. Kako je došlo do toga da vas u Hrvatskom državnom saboru proglase četnikom?

– To je uradio Nedeljko Mihanović 1992. godine, a ne znam iz kojih razloga. On je neki kao povjesničar, lažni akademik, lažni kršćanin. Morao je

znati da se ja nalazim i u *Pet stoljeća hrvatske književnosti*. No, trebali su mu poeni. Ja sam ga nažalost i slušao dok je to govorio. Proglasio me srbofilom, rekao je *četnik bio, četnik ostaje*. Nakon toga sam razgovarao s Mikom Tripalom, koji me uputio na advokata Slobodana Budaka. On je tražio da mu se pošalje zapisnik s te sjednice, pa su mu poslali zapisnik koji je imao tri iste stranice umjesto onih na kojima je zapisano ono što je Mihanović rekao. No, imam i originalni zapisnik koji su mi dali novinari. Netko ga je očito pokušao izvaditi iz dokumentacije. Najžalosnije od svega je što nitko od kolega i ljudi iz institucija nije to kritizirao. Javila se jedina Gordana Grbić u Saboru i neki Kninjani i Šibenčani koji su me znali te novinar Pero Požar. Ja znam na čemu je Mihanović to gradio, tu tezu o meni kao čovjeku koji ne trpi ništa hrvatsko. Ja sam, naime, 1990. godine poslao pismo Društvu hrvatskih književnika u kojemu molim da me brišu iz članstva, a to je bilo povodom dolaska Vinka Nikolića, notornog ustaše, kojega su dočekali u Društvu maltene kao nekog Odiseja. Barem da je on neki značajni pjesnik, pa se takvo što i tolerira, gledamo li kroz povijest literature takvih je slučajeva bilo.

Na ovogodišnjoj skupštini Društva hrvatskih književnika pozvani su članovi koji su iz bilo kojeg razloga izašli da se vrate. Hoćete li se vratiti?

– Ne. Zašto? Osim toga, smatram da su ta udruženja recidiv tzv. društvenih organizacija umjesto da su staleška društva.

Većina pregleda hrvatske književnosti definira vas kao pisca koji je porijeklom Srbin, ali pripada korpusu hrvatske književnosti (tu ste najčešće u društvu Ive Cipke i Vladana Desnice) te kao pisca koji se bavi ruralnim temama (tu ste najčešće uz Mirka Božića) te kao pisca koji opisuje život Kninske i Cetinske krajine. Kako to objašnjavate?

– Odgovor je jednostavan. Zanima li toga koji to piše Vojin Jelić kao pisac ili Vojin Jelić kao Srbin.

Koga smatrate svojim književnim ishodištem?

– Na mene su najviše djelovali, kada sam ih počeo upoznavati, južnoamerički pisci, Borges, Marquez. Kad bih govorio o domaćima, mene je uputio u život Simo Matavulj. Njegove *Bilješke* su fenomenalne, one pokazuju bit toga našeg kraja, on je bio presudan za način na koji gledam. Uopće se nisam osvrtao na te ruralne ili neruralne teme, jer se time vraćamo na ono s početka - tko smatra Knin gradom, tko smatra da postoji neka povijest toga grada. Iz ovoga ispada da je Knin bio glavno selo toga kraja, a ne grad koji je, na svoj način, davao pečat tome kraju.

U upravo objavljenom Leksikonu hrvatskih pisaca stoji da ste vi pisac "koji se i nakon devedesete i uspostave neovisne Hrvatske bavi srpskim pitanjem".

– Ma kojim srpskim pitanjem! Čini mi se da je ta dokumentarnost u vašim knjigama, smještanje autobiografskog u kulturološki kontekst, blisko načinu na koji su neki bosanski pisci pisali o svojoj kulturi zadnjih godina, kao Lovrenović, Karahasan?

– Rado prihvaćam takav kompliment. ☐

komentar

bole identiteta koji mogu pomoći ili otežati komunikaciju s drugima kada su "još u svibnju" počeli neslužbeni raspravu ka-

čih mjesta i fraza po autoru nije neka količina ni kvaliteta teksta koja bi zahtijevala ikakav napor. No, kako je *Bilježnica* ipak, unatoč svom *identitetu*, postala relevantna društvena činjenica, a sredina iz koje dolazi predstavlja sam centar političke moći u Hrvatskoj, tako se i ovdje ona nametnula kao tema. Predsjednik Republike okupio je dobar postotak autora koji su vezani za državnu službu iako je grupa javnosti predstavljena kao nezavisna.

nistarstva kulture, a *Iskustva i ideje* Stjepana Malovića kao direktora i osnivača Međunarodnog centra za obrazovanje novinara te Stjepa Martinovića iz Ministarstva za europske integracije stala su pak na tri stranice. *Modeli i uzori* nude tekstove potpisane malo inicijalima, malo punim imenom i prezimenom, ali stidljivo, u zagradi, pa malo nepotpisane tekstove. A sve je nekakav miš-maš o Česima, Poljacima, Ir-cima, Mađarima. Jedan primjer samo: "za-

Wunderblock

Jedini ekvivalent trudu koji su autori uložili u *Bilježnicu* bilo bi nepisanje o *Bilježnici*

Uz Autorsku bilježnicu Radne grupe Predsjednika Republike za cjeloviti koncept hrvatske inozemne promidžbe, Zagreb, 2000.

Iva Pleše

Prošloga sam ljeta na putu do Barbarige svako toliko nailazila na natpise uz cestu: *Žena, krava i padela, vajka iz tvog sela*. Bili su to plakati koji su reklamirali banku, osiguravajuće društvo ili nešto treće. Naravno da sam najprije primijetila rodni element te reklamne priče, teško bi bilo ne primijetiti ga: i žena i krava i padela imenice su ženskoga roda, od čega su još prve dvije zasigurno i ženskoga spola. Predmeti nisu živa bića, pa je teško govoriti, barem u novinskim i sličnim nefikcionalnim tekstovima, o njihovom spolu, no i padela se ipak najčešće vezuje uz živo biće koje je opet ženskoga spola. E sad, zašto netko tko je smišljao slogan nije na primjer napisao: muškarac, jarac i ... uvijek iz tvoga sela? Zato što je, valjda, muškarac taj koji posjeduje stvari, koji *odabire* što će ili koga imati. A ženu stavlja u isti rang s kravom i padelom. Muškarac kupuje, ulaže novac u banku ili osiguravajuće društvo, pa se njemu i obraća poruka s plakata.

Ne diraj me, ne diram te!

Vrlo bliska ovoj rodnoj priči, i ne manje važna, jest priča o toleranciji ili pak ksenofobiji koja se također javila na putu do Barbarige. Njezin je učinak bio pojačan gotovo općeprihvaćenim stereotipom o Istri kao o tolerantnoj, otvorenoj, nek-senofobičnoj sredini. Kako onda netko, pitala sam se, na istarskom dijalektu, za istarske potrošače smišlja tako prigup, otvoreno i jasno konzervativan slogan koji kaže: tamo gdje si se rodio, tamo živi i umri, druži se i vodi ljubav samo s onima koji su tebi slični, koji kao ni ti ne znaju i ne žele znati ono *drugo* i one *druge*, boj se stranaca, ne vjeruj im ni kad darove nose. Ipak, iako primjerice nedavno objavljeni intervju u *Feral Tribuneu* s dvojicom bivših članova KUD-a Idijoti govori o sličnome (*Istra nije tolerantna: Cijela priča o istarskoj toleranciji zasniva se na principu: "Ne diraj me, ne diram te!"*), vjerojatno bi bilo nepravедno sadržaje reklamnih poruka prenositi na stanovništvo Istre u cjelini, kao uostalom i na bilo koje drugo stanovništvo u *cjelini*. Ono što pak nije nepravedno jest pretresanje simbola identiteta i stereotipa, njihovo "očuđenje", "šamaranje", ili pak igranje s njima. Jer, stereotipi po svojoj "prirodi" nisu nešto što bi moglo biti iskorijenjeno. Oni, dapače, uza sva zla koja sobom nose, ponekad pomažu u snalaženju u svijetu, olakšavaju učenje ili već nešto treće. Ako u Harkivu kažete da ste iz Hrvatske, reći će vam da su Hrvati sjajni nogometaši i posjest će vas za stol s borščom i varenikima. Ako u Toulouseu kažete da ste iz Hrvatske, reći će vam da su Hrvati dobri katolici i posjest će vas za stol s cassouletom. Stereotip o Hrvatima pomoći će vam u uspostavljanju komunikacije. Ili će je otežati, a bogami ponekad i onemogućiti.

Čini se da su članovi Radne grupe Predsjednika Republike Dražen Vukov Colić, Damir Grubiša, Robert Jakovljević, Stjepan Malović, Stjepo Martinović, Ivan Tanta, Feđa Vukić te, kao jedina žena, Irene Zubčević imali na umu stereotipe i sim-

ko bi pripremili "široki koncept tema i prijedloga za sustavne odluke o novoj diplomaciji i promociji, nacionalnoj kulturi i kreaciji i dosljednom europskom imageu i identitetu u otvorenom i suvremenom promišljanju opće javne politike, dodatnih demokratskih senzibiliteta i zajedničkih civilizacijskih vrijednosti." Ispričavam se čitateljima na izabranom citatu iz *Autorske bilježnice* Radne grupe, ali on zaista pogađa bit čitavoga projekta i tekstova koji su kao njegov rezultat nastali. Naime, iza beskonačnoga i pomalo besmislenoga nizanja pametnih riječi i ideja krije se šuplja priča, uglavnom nekompetentna i površna, mjestimično ridikulozna gotovo do karikature.

Miš – maš

Kao prvo, jedini ekvivalent trudu koji su autori uložili u *Bilježnicu* bilo bi nepisanje o *Bilježnici*. Dvije do tri stranice op-

Bilježnica ima četrdeset stranica i podijeljena je u šest cjelina. Meni su osobno "najzanimljiviji" bili tekstovi objavljeni u cjelinama *Image i identitet* te *O nama za one druge*. Ipak, ukratko, evo sadržaja i ostalih cjelina: *Diplomacija i promocija* sadrži *Novi diplomatski software* Irene Zubčević (o "prezentaciji vanjske politike" ili "javnoj diplomaciji"), pa nešto kao vjestice prenesene iz *Berliner Zeitung*a o tome kako je najnoviji stav Ministarstva vanjskih poslova Njemačke da bi veleposlanici trebali snažnije utjecati na oblikovanje mišljenja o Njemačkoj (jesu li zaista auto-ri morali posegnuti za "protokolarnom" viješću iz novina i to onom koja kazuje notornu činjenicu?). Richard Lining odgovara na pitanje, na punoj čak stranici, *Kako se svidjeti Bruxellesu. Nacija i kreacija* pokrivene su ni manje ni više dvama već ranije objavljenim intervjuima u Zarezu, s Naimom Balić i Antunom Vujićem iz Mi-

Malo Tita, malo tartufa, Sumamedu i hrvatskog drva, jedan Henrik VIII. i "hrvatski Srbin" Nikola Tesla, eto vam hrvatskih simbola

sad najbolje rade naši susjedi Mađari – pa je tako 2000. obljetnica njihovoga povijesnog kraljevstva poslužila internacionalnom lansiranju Sv. Stjepana (Istvana), kao globalno prepoznatljivog promotora. (Ne i bez naše zasluge – jer su, za tu prigodu, iz dubrovačkoga dominikanskog samostana, mađarskom narodu, vladi i crkvi posuđene moći njihovog sveca-zaštitnika, inače dospjele tamo u vrijeme tatarskih provala!)."

Rascijepljenje ličnosti i kriza identiteta

Što se "zanimljivijih" tekstova tiče (osim onih koji će kasnije biti spomenuti tu su i tekstovi Stjepa Martinovića, Feđe Vukića i Ivana Tante) polazna pretpostavka većine njih jest kriza identiteta Hrvatske. Njezino tumačenje podsjeća pomalo na nedavnu izjavu glavne urednice Hrvatske televizije Nede Ritz koja kaže da danas domaći gledatelji u blaženom susretu s novom programskom shemom imaju gotovo nepremostiv problem: programi su, naime, toliko dobri da čovjek ne zna da li gledati prvi, drugi ili treći. I što se tada dešava? Rascjep ličnosti, kaže glavna urednica. E, upravo tako: kriza identiteta. Slična je tome, po pitanju šaljivosti, elaboracija krize identiteta iz *Bilježnice* koja je u tom slučaju s hrvatskog pojedinca prenesena na hrvatsku zajednicu u cjelini. Robert Jakovljević, predstavljen kao "jedan od rijetkih design managera" kod nas, ovako opisuje Hrvatsku: "Po broju stanovnika manja je od mnogih velikih gradova, a po društvenom proizvodu, manja od mnogih velikih korporacija. Njena "malenkost" svugdje je i na dirljiv način prisutna. Uske ulice vode od jedne do druge male kuće, dvosmjerne ceste i jed-notračne pruge vijugaju između malih gradova. Mali brodovi brode po malom moru prenoseći onoliko malo putnika koliko ih mogu primiti od jednog do drugog bisernog otoka." Malog otoka, zaboravio je reći Jakovljević. No, od školske zadaće za minus dva (ako joj ocjenu ne bi, na primjer, povećale riječi "žanjemo zlatno klasje") zanimljivije je Jakovljevićevo viđenje identiteta: "Identitet izražavaju tri elementa, tri sidra koja sidre koncept promocije... Ova sidra se zovu: ime, znak i slogan." Nakon toga on se usuđuje reći:

Da nije bilo Hrvatske i Hrvata

Pitalica složena prema materijalima iz Autorske bilježnice

Povežite brojke i slova, kao u primjeru:

- Muškarci ne bi izgledali kao muškarci
- New York bi se noću činio poput pospanog sela
- Venecija bi potonula u more
- Henrik VIII. nikada ne bi imao grižnju savjesti
- Pariz bi ostao bez kraljice gljiva
- Europa bi odgodila Dan pobjede
- Mnogo više ljudi stalno bi šmrcalo, kašljalo i drhtalo
- Svi bi još punili tintarnice
- A nesretnim zrakoplovcima ne bi bilo spasa

- Faust Vrančić
- Hrvat Tito
- tartufi
- Hrvat Barun Trenk
- Hrvatski Srbin Nikola Tesla
- Marko Marulić
- Zagrepanin Penkala
- hrvatsko drvo
- najučinkovitiji suvremeni antibiotik

Rješenja iz ovoga broja: a-4, b-5, c-8, d-6, e-3, f-2, g-9, h-7, i-1

"Jednom kad smo definirali Identitet...". Jednom kad smo definirali glupost, što onda?

Ovako je pak autor objasnio krizu identiteta: "Dijagnoza glasi: 'Promocija je loša zbog toga što pacijent boluje od gubitka identiteta.' 'Kako promovirati nešto što nema identiteta?!'" Pa se autor velikodušno nudi: "U medicini posao za psihoanalitičara, u ekonomiji to je posao design managera." Zaista mi se čini neprikladnim na ovakve rečenice pokušati odgovarati ozbiljno, uz golemu literaturu o identitetima i njihovim interpretacijama. Željela

va mimo naše volje, što je dio povijesnoga procesa, a ne jednokratne deklaracije. Ne mislim da hrvatska diplomacija ne treba imati pravilnike o odijevanju ili darivanju stranaca, ali pričati o kravati na razini nacionalnoga identiteta ipak je previše.

Žrtva negativnih stereotipa

Ono što me je, međutim, ponajviše iznerviralo jest potpuna odcijepljenost od hrvatske svakodnevice. Govori se u *Bilježnici* o irskome primjeru: Irci su veseli, imaju pubove, sjajnu tradicionalnu glazbu, predivne krajolike i, naravno, viski. I

bih jedino da nas autor u nekom od svojih sljedećih javljanja obavijesti o tome što znači ne imati identitet ili imati ga u malo, većoj ili srednjoj količini.

Toliko što se tiče iscrpnosti, promišljenosti i stručnosti razgovora o identitetu. Ono što je također "važno" u *Autorskoj bilježnici* jest način na koji su shvaćeni suvremeni pristupi državi, naciji, simbolima identiteta. Koncept nacionalnoga identiteta, nacionalnih simbola, uopće koncept nacije ili zajednice koji stoji u podlozi projekta moderan je i liberalan. Etnički identitet nije shvaćen kao prirodan, inherentan narodu i pojedincima koji mu pripadaju, trajan i nepromjenjiv. Priznata je njegova *konstruiranost*, mogućnost intervencije, pa i mogućnost *izmišljanja tradicije*. Prihvaćena je njegova procesualnost, mijena, važnost odabira, arbitrarna povezanost s *objektivnim sadržajem kulture*. Da nije tako, autori *Bilježnice* vjerojatno se ne bi ni prihvatili posla *stvaranja* identiteta i imidža države to jest izdvajanja pojedinih simbola koji bi onda trebali služiti kao markeri. Nacija je pak *zamisljena zajednica*, a država je shvaćena kao "korporacija", kao "dioničko društvo svojih građana". Nije da nije napredak naspram *stoljeća sedmog, predzida kršćanstva, kralja Tomislava ili krevi i tla*, ali, nažalost, daleko je od suvislog.

Sasvim je jasno da nabrojani koncepti drže vodu, i lijepo je što su ih autori prihvatili, ali oni su ih u realizaciji doveli do apsurd, do vulgarosti. Stvaranje imagea odabirom simbola shvatili su kao čistu kupoprodaju i u smislu potpune "tržišne slobode": malo Tita, malo tartufa, Sumameda i hrvatskog drva, jedan Henrik VIII. i "hrvatski Srbin" Nikola Tesla, eto vam hrvatskih simbola. Priča o identitetu ipak je nešto složenija od nizanja drva na drvo: jedan državnik, jedan književnik, jedno jelo, ili, naravno, ime, znak i slogan. Kao da ja, primjerice, sutra mogu ustati iz kreveta i reći: od danas Učka i oblaci postaju simboli Hrvatske (zato jer su mi iz nekog tajnog razloga dragi). Naravno da svatko pametan zna što moć, utjecaj, reklama i novac mogu učiniti, ali nitko pametan ne bi trebao pristati na takvo vulgariziranje kulture i identiteta. U čitavoj bi priči nešto trebala značiti tradicija i svakodnevni život. "Odabir" simbola identiteta jest nešto što traje, što se često dešava

Čini se da je sve ono negativno što se o nama u svijetu misli samo stereotip i ništa više

svi ih vole. Ajmo i mi tako. Zaboravimo uništeno gospodarstvo, prognanike iz srednje Bosne, onu monstroznu grobnicu nasred Mirogoja, Pašalića izvan zatvora, kupovinu i prodaju diploma, sveučilište u rasulu, gradonačelnika Zagreba koji poziva na "veze i poznanstva", potpredsjednika Vlade koji vrišti na novinare, rat u Bosni, rat za Bosnu itd. itd. I budimo veseli Hrvati. Jer, čini se po *Bilježnici*, sve ono negativno što se o nama u svijetu misli zapravo su stereotipi. U uvodu Dražen Vukov Colić tako kaže da je "u posljednjih deset godina Hrvatska postala neočekivanom i neželjenom žrtvom mnogih negativnih stereotipa koji su na krvav način obilježili tzv. 'balkansku tranziciju'." Sve je jasno. Hrvatska kao da nije bila "samodopadna regionalna sila" i "tvrđava tradicionalnih vrijednosti i nacionalnih isključivosti", već je "državotvorna politika uporno naglašavala pogrešne stvari." Sve su to negativni stereotipi koji se uz malo truda oko *Autorske bilježnice* mogu *izbristati*, kao što se pozitivni stereotipi mogu tek tako *napisati*.

Treba na kraju reći da možda neobjavljeni dio "dvadesetak opsežnih i složenih individualnih priloga" (ako sam dobro shvatila posljednju rečenicu *Bilježnice*) nadilazi svojom kvalitetom *Autorsku bilježnicu*, jer ona, tj. *Povelja*, kako kaže Radna skupina predsjednika Republike, čini "sažeti plod svih tih zajedničkih razmišljanja o budućim procjenama i ciljevima zajedničkih nacionalnih zadataka." U tom su se sažetom plodu našle i pjesme hrvatskih pjesnika – otkuda, kako, zašto, teško je reći. Možda da ih svaki hrvatski čovjek nauči napamet i recitira dok u snovima putuje po svijetu. U svakome slučaju, jednu bih pjesmu objavljenu u *Bilježnici* postavila kao njezin anti-moto. Odličnu pjesmu, Maruninu: *Hrvati mi idu na jetra*. ☒

komentar

O informatičkim zečevima i kornjačama

Apeliram za općenito otrežnjenje u ekonomskom području i pokušaj realnog sagledavanja hrvatskih izgleda u ekonomski bliskoj budućnosti

Mirko Petrić

Od svih inicijativa koje je – suočen s nepoduzetnom i birokratski nemaštovitom Vladom premijera Račana – pokrenuo predsjednik Mesić, najveću pozornost javnosti dosad je s pravom privukla *Autorska bilježnica* Radne grupe Predsjednika Republike za cjeloviti koncept hrvatske inozemne promidžbe. I u sredinama s mnogo razvijenijim smislom za humor od onoga što ga na koncu jednog krvavog desetljeća razorenih iluzija može imati hrvatsko stanovništvo, teško bi bilo na svega nekoliko stranica proizvesti materijal što tako djelotvorno tjera na smijeh do suza. Radna grupa Predsjednika Republike nakon polugodišnjeg rada podupire ideju o izboru "Naše Mare (Mare nostrum!)" kao hrvatske inačice francuske Marijane i predlaže uspostavljanje Croatian State Styling Agency (CROSSA), predsjednik te radne grupe posve ozbiljno Europi i svijetu želi poručiti da bi se – "da nije bilo Hrvatske i Hrvata" – "New York noću činio poput pospanoga sela", a "muškarci ne bi izgledali kao muškarci", dok tranzicijski "teoretičar dizajna" također posve ozbiljno predlaže da se u "jednoj vrsti socijalne igre" država shvati kao korporacija i "aktivnim sudjelovanjem svih" riješi "aktualna hrvatska kriza identiteta".

Uz blagotvorno humoristički učinak, materijal što ga je Radna grupa proizvela ima neosporno i stanovitu spoznajnu vrijednost: pomaže nam shvatiti da živimo u zemlji u kojoj na koncu dvadesetog stoljeća jednu od najpoduzetnijih i najviše demokratski orijentiranih instanci izvršne vlasti o propagandi i odnosima s javnošću savjetuju ljudi čije predodžbe o toj djelatnosti na neponovljiv način sjedinjuju političke koncepcije Mussolinija i stilska sredstva Letećeg cirkusa Montyja Phytona. Rasprava o precijenjenosti tečaja nacionalne valute, što ju je svojedobno također inicirao predsjednik Mesić, u znatno je ozbiljnijem kontekstu kratkotrajno zaborak duhove i konstruktivno dovela u pitanje svrhovitost stabilnog tečaja kune, kao jedinoga navodno pozitivnoga i do danas zadržanoga rezultata fiskalne politike već zaboravljenih HDZ-ovih financijskih stručnjaka Borislava Škegre i Marka Škreba. Najmanje se, čini se, pisalo i raspravljalo o inicijativi kojoj je svrha bila promisliti informatičku budućnost Hrvatske i osmisliti strategiju njezine daljnje informatizacije. Šteta je da je tome tako, jer se upravo na ovoj temi može možda najdalekosežnije raspravljati o šansama koje današnja i sutrašnja Hrvatska ima u pokušaju da se uključivanjem u globalnu podjelu rada nađe u društvu ekonomski prosperitetnih zemalja.

Trava bliža od moderna

Na početku vlastita doprinosa raspravi na navedenu temu potpisnik ovih redaka mora naglasiti da nije ni ekonomski ni informatički stručnjak, nego tek zainteresirani građanin Republike Hrvatske koji čita prilično veliku količinu tekstova u kojima se znanstveno, esejistički i novinarski obrađuju razni aspekti procesa globalizacije, te napretka i širenja novih tehnologija. Uz narudžbu uredništva *Zareza*, na pi-

sanje teksta navela me je prvenstveno uspomena na nasmiijano lice predsjednikova glavnog savjetnika u području informatike Velimira Srića, koji je s TV ekrana

prošloga ljeta u osunčanom ambijentu (Brijuni?) gledateljima jedne od "središnjih informativnih emisija" HTV-a optički ispričao priču o informatičko-gospodarskim kornjačama i zečevima.

Upotrebljavajući metaforu iz životinjskog svijeta, valjda da bi bila što jasnija "širokim narodnim masama" kojima je – pretpostavlja vjerojatno Srića – trava ipak bliža od modema i čipa, predsjednikov je savjetnik bez ikakvih pobližih objašnjenja ustvrdio da će se zemlje koje se ne budu informatizirale u budućem svjetskom gospodarstvu kretati poput kornjača, a da će ih zemlje koje se budu brzo informatizirale preskakati i pretjecati postajući brzi zečevi gospodarskog razvoja. Implicirani zaključak je jasan: o mjeri u kojoj se Hrvatska bude informatizirala i brzini kojom će se informatizacija provoditi zavisu dobrobit i blagostanje svih njezinih građana i građanki. No, svaka osoba kojoj na živce idu političarske floskule za jednokratnu upotrebu i koja raspolože stanovitom količinom informacija o temi, mora se zapitati: je li to baš tako?

Političarima i ekspertima koji se koriste ovakvom priručnom retorikom kompjutorske mane ponajprije valja skrenuti pozornost na to da je koncept neograničenog širenja i neograničenih mogućnosti

I u sredinama s mnogo razvijenijim smislom za humor od onoga što ga na koncu krvavog desetljeća razorenih iluzija može imati hrvatsko stanovništvo, teško bi bilo na svega nekoliko stranica proizvesti materijal što tako djelotvorno tjera na smijeh do suza kao Autorska bilježnica

"nove ekonomije" već dosegao svoj kraj (označen, između ostaloga, burzovnim potresima na tehnološkom poslovnom indeksu NASDAQ), te da je već dulje vrijeme također meta vrlo artikulirane intelektualne kritike, i u sredinama stavljenim u neo-kolonijalni položaj kao što je naša, i u zemlji koja je najveća zagovornica globalizacije i koja je izvela najveću ekonomsku dobit od posljedica informatičke revolucije.

U nizu nedavno objavljenih tekstova, prikupljenih u iznimno poticajnom zborniku C. Richarda Kinga *Postcolonial America* (University of Illinois Press, 2000), o Sjedinjenim Američkim Državama raspravlja se kao o post-kolonijalnoj zemlji koja u drastičnim razmjerima nastavlja koncept europske ekspanzije i koja je svoje neutažive ekonomske aspiracije, u dobu iscrpljenosti prirodnih resursa i dosezanja fizičkih granica daljnjeg širenja na Zemljinu kori, prenijela u cyberspace. Eksploatacija ekonomskih resursa koje taj virtualni prostor nudi u tipično je američkoj fiksciji na "otvaranje novih mogućnosti" zamijenila nekadašnju zamisao o napretku pomoću eksploatacije prirodnih resursa, iako procesi globalizacije i gospodarski

rast zasnovan na novim tehnologijama također nepovratno remete nekadašnju prirodnu ravnotežu naše planete.

Ekonomsko obilje i segregacija

Tužna je činjenica da se usred ekonomskog obilja bez presedana, za koje je djelomično zaslužna i "nova ekonomija", također javlja i ekstremna ekonomska segregacija sa sve većim razlikama imućnih i siromašnih, te sve većim rastom opće socijalne nesigurnosti.

Analizirajući drugi inauguralni govor predsjednika Clintona, Jon Stratton lucidno primjećuje da Clintonova vizija Amerike koja bi ponovno postala obećana zemlja, u kojoj bi djeca šetala ulicama bez straha da će netko na njih pucati ili im nuditi drogu, u kojoj bi svi imali socijalno osiguranje i bili socio-ekonomski vertikalno pokretljivi, zapravo nije pogled u budućnost, nego nostalgijno prisjećanje na utopiju u koju su bjeloputi Amerikanci vjerovali u pedesetim i šezdesetim godinama stoljeća i mislili da se – uz njih – ona odnosi i na sve druge stanovnike i etničke skupine SAD-a. Današnje Sjedinjene Države, a vjerojatno i buduće, bar u dogledno vrijeme, zacijelo neće nalikovati ovoj utopiji iz prohujalih vremena.

Socijalne neravnoteže u SAD-u već su sada goleme i svakim se danom sve više produbljuju. Uz već dobro poznatu pojavu "novog siromaštva" ljudi koji rade na "donjem kraju" industrije usluga, do velikih poremećaja sada dolazi i u nekad razmjerno unosnim granama "stare ekonomije". Socio-ekonomsko raslojavanje u predjelima u kojima se strelovito razvija informatička industrija doseglo je takve razmjere da su se počele događati i donedavna nezamislive pojave: američke novine javljaju da je niz gradova u Silicijskoj dolini počeo odbijati dodjelu prostora novim "dot.com" tvrtkama na svom teritoriju. Porast cijena poslovnog i stambenog prostora je, naime, takav da nitko izvan kompjutorske branše više ne može izdržati konkurenciju visokih ponuda takvih kompanija. To, nadalje, znači da lokalna zajednica gubi sve što je takvom čini i što je isprva privlačilo kompjutorske tvrtke da se u nju smjeste: poremećena je opskrba, nedostaju osnove obrtničke usluge i sadržaji za provođenje slobodnog vremena, razgrađuju se pretpostavke za bilo kakav društveni život zajednice.

Prosperitet za koga?

Čak i kad bi Hrvatska bila iznimno temeljita i uspješna u provedbi nacionalnog informatizacijskog programa, u njoj bi se – u stanovitoj mjeri – počeli osjećati problemi socijalnog raslojavanja kakvo je danas do vrhunca dovedeno u tehnološki najrazvijenijoj zemlji zapadnog svijeta. U najboljem slučaju, u slučaju ekonomskog procvata jedne skupine tehnološki pismenog radno sposobnog stanovništva i uskog upravljačkog sloja, moglo bi se očekivati da "južnoamerički model" koji je odlikovao Hrvatsku u devedesetima (korumpirana politička klasa u svom vrhu povezana s vojnim strukturama i organiziranim kriminalom) bude zamijenjen "sjevernoameričkim" tehnološki optimističnim oligarhijskim modelom. I pod takvim modelom, pogotovo ako se uzmu u obzir zahtjevi za smanjenjem razine socijalne zaštite stanovništva i ulaganja u obrazovanje što ga međunarodne financijske ustanove diktiraju zemljama u sličnom položaju kao što je hrvatski, nastavilo bi se – a u nekim aspektima čak i produbilo – u devedesetima započeto socijalno raslojavanje. Suprotno onome što bi se dalo zaključiti iz Sricina optimističnog TV-osmijeha, prosperitet izgrađen na informatičkoj revoluciji i novim tehnologijama nikako nije prosperitet za sve.

Sa socijalnim posljedicama strelovitog rasta u pojedinim sektorima "nove ekonomije" teško se nose i zemlje s mnogo razvijenijom zakonskom regulativom i znatno višim socijalnim standardom od tranzicijske Hrvatske. Internetska tvrtka *Cisco System* nedavno je, zbog povoljne porezne politike, školovane radne snage i prema novim tehnologijama pozitivno

disponiranog stanovništva, u Amsterdamu otvorila više od tri tisuće dobro plaćenih radnih mjesta za programere. Ova i još nekoliko sličnih "novekonomske" investicije toliko su podigle cijenu stambenog prostora i općenito troškove života u gradu da se manje imućni, pogotovo oni bez zaštićenih stambenih ugovora s ograničenim porastom cijene najma, iz njega iseljavaju. Da ironija bude veća, ponekad su među njima upravo medijski umjetnici i intelektualci te drugi neizravni promotori novih tehnologija, koji su svojim djelovanjem znatno pridonijeli gradnji reputacije grada i zemlje kao tehnološki iznimno propulzivnih i prema novim načinima komuniciranja kulturološki vrlo otvorenih sredina.

U Hrvatskoj je, ne zaboravimo, stupanj socijalne zaštitenosti građana znatno ma-

loškom sektoru u Hrvatskoj do desetak puta niže nego u Italiji, gdje su opet plaće također niže nego u sjevernoeuropskim centralama na ovom području djelatnih tvrtki.

Pod današnjim okolnostima takva je zaposlenost i plaćenost vjerojatno najviše što u Hrvatskoj možemo očekivati od povećanih ulaganja u informatizaciju društva. U zemlji, naime, ne postoji ni dovoljno kapitala ni dovoljno intelektualne i poduzetničke vještine za bilo kakve samostalne tržišne prodore, čak i u onom obliku u kojem su se već pokazali mogućim u najuspješnijim tranzicijskim zemljama. Uz rijetke iznimke, kao što je primjerice američka dokapitalizacija", u Hrvatskoj nema lokalno razvijenih sustava koje bi strani investitori – umjesto izgradnje lokalne podružnice od nule – odlučili preuzeti i

podružnica u nešto zahtjevnijim tranzicijskim kontekstima.

Mogućnosti poslovnog profita stanovništva od premještanja dijela aktivnosti bilo koje tvrtke u geografski dislocirana područja, koje informatička tehnologija i informatička pismenost omogućava, u Hrvatskoj su također vrlo ograničene. Ponajprije stoga što, za razliku od danas Indije ili ranije Irske, materinski jezik domicilnog stanovništva nije engleski, a onda i stoga što ionako skromne hrvatske plaće nadilaze prosječnu cijenu rada koje si takve kompanije u Indiji, na Filipinima ili u Japanu mogu priuštiti. Diplomanti najboljih indijskih sveučilišta zarađuju, primjerice, približno 60\$ tjedno obavljajući administrativne poslove za američke liječnike.

Previše optimizma

Velike američke kompanije, zahvaljujući niskoj cijeni rada i mogućnostima što ih pruža informatička tehnologija, u Indiju su premjestile velik broj poslova što su se nekad obavljali u Sjedinjenim Državama ili filijalama razasutim širom svijeta. *American Express* u New Delhiju trenutno zapošljava 650 računovoda, a Bechtel 400 inženjera koji obrađuju projekte što ih tvrtka provodi diljem svijeta. *General Electric* pak u Indiji zapošljava preko tisuću ljudi koji američke mušterije podsjećaju na pravodobnu uplatu rata potrošačkih kredita i servisiraju veliki dio kreditnog pogona tvrtke. U Hrvatskoj je, dotle, gotovo potpuno zamro i onaj skromni "outsourcing" austrijskih i njemačkih tvrtki zapažen početkom devedesetih, uglavnom zbog nižih cijena rada koje ondašnji naručitelji danas postižu kod inženjera u istočnim tranzicijskim zemljama.

Ima li, dakle, uopće smisla ulagati u informatizaciju društva? Odgovor na to pitanje uopće nije sporan: nijedna zemlja na svijetu ne može si danas dopustiti zaostajanje u informacijskom sektoru, želi li zadržati makar već postignuti stupanj ekonomskog razvoja. Ovaj članak nije ni u kojem slučaju apel protiv informatizacije hrvatskog društva i njezina pomnog osmišljavanja i planiranja. Upravo suprotno: riječ je o djelatnostima koje završavaju najvišu pozornost Hrvatske vlade i građanstva. Apeliram, međutim, za općenito otrežnjenje u ekonomskom području i pokušaj realnog sagledavanja hrvatskih izgleda u ekonomski bliskoj budućnosti. O ovako važnim temama svaki hrvatski građanin ili građanka, a pogotovo oni koji donose političke odluke značajne za zajednicu, zaslužuje iscrpnu raspravu i znanstveno utemeljene teze. Optimističkih izjava i veselih pogleda u političku i ekonomsku budućnost bilo je odviše i u proteklom desetljeću. ■

Nijedna zemlja na svijetu ne može si danas dopustiti zaostajanje u informacijskom sektoru, želi li zadržati makar već postignuti stupanj ekonomskog razvoja

nji nego u Nizozemskoj, zakoni nedovoljno razrađeni, a djelotvoran i brz rad sudova i organa državne uprave uglavnom tek pusta želja. Isto tako valja napomenuti da se za dio stanovništva kojima se političari obraćaju frazama o nužnosti informatičke naobrazbe kao preduvjetu razvoja, taj razvoj može – kao u amsterdamskom primjeru – pokazati kao nešto što objektivno utječe na smanjivanje životnog standarda i razine socijalne zaštitenosti. Hrvatski porezni obveznici i obveznice, uostalom, već godinama u okviru sustava besplatnog visokog školstva praktički financiraju odljev mozgova u tehnološki propulzivnim strukama, odnosno iz svojih često skromnih primanja izdvajaju novac koji se ulaže u razvitak karijere i osobno bogatstvo ljudi od kojih zajednica nakon završetka školovanja nikad više neće imati koristi.

Koja je cijena informatizacije?

Za zajednicu nešto povoljnija varijanta "školovanja kadra za tuđe potrebe" jest zapošljavanje hrvatskih građana i građanki u lokalnim filijalama transnacionalnih korporacija. Od toga lokalna zajednica ima neposredne koristi u obliku poreznih davanja i zaposlenosti stanovništva, dakle povećanja ili održavanja dosadašnje razine njegove kupovne moći. Valja, međutim, napomenuti da su – barem po indiskrecijama zaposlenih i podacima koji o tome kolaju Internetom – plaće visokokvalificirane radne snage u informacijsko-tehno-

otkupiti, pri čemu oni koji su lokalni kapital stvarali za svoj rad postižu znatno višu cijenu. U Hrvatskoj smo još vrlo daleko od trenutka, koji možda nikad neće ni doći, da tvrtka poput *Sun Microsystems* jednostavno kupi uspješnu češku softversku tvrtku *NetBeans*, uz zadržavanje i adekvatno nagrađivanje rada zaposlenih. U Češkoj Republici talentirani programeri zarađuju i do 200.000 čeških kruna (5.700\$) mjesečno, dok prosječna plaća iznosi 12.000 čeških kruna. U Hrvatskoj su pak, prema već spomenutim indiskrecijama, početničke plaće u lokalnim podružnicama velikih inozemnih tvrtki tek za trećinu ili polovinu više od prosječne hrvatske plaće i u kasnijim se fazama karijere ne povećavaju brzinom standardnom u matičnim zemljama tvrtki ili njihovih

Ljubitelji knjiga

iskoristite prednosti Interneta i posjetite najnagrađivaniji hrvatski web

Moderna vremena Online

<http://www.moderna-vremena.hr>

knjižara & antikvarijat nude vam najugodniji i najpovoljniji način kupovine novih i antikvarnih knjiga

**&
Nakladnički info-servis**

<http://www.moderna-vremena.hr/nakladnici>

donosi sve potrebne informacije o hrvatskim nakladnicima i njihovim izdanjima

A svaki dan od 9-21 h dostupni smo i na lokaciji - Teslina 16, Zagreb, tel./fax 01 4810 742

e-mail: moderna-vremena@zg.tel.hr

KRITIKA

Ko to kaže, ko to laže...

Ono što Koštunica piše hibrid je Miloševićeve *Politike* i patriotskih eseja iz *Pravoslavlja*, rečnik koji formom zadovoljava mitološko-naci-nacionalističku strast spram uverenja da je u pitanju Zavera protiv Nebeskog Srpskog Naroda

Vojislav Koštunica, *Između sile i prava: Kosovski zapisi, Univerzitetski obrazovni pravoslavni bogoslovi Hilendarski fond – Zadužbina Nikolaj Velimirović i Justin Popović, Beograd, 2000.*

Petar Luković

Oralno ispitivanje srpskog javnog mnjenja (1. decembar) po kojem najnoviji jugoslovenski predsednik dr Vojislav Koštunica uživa podršku 81,77 posto građana – impresivan erotski rezultat iz najboljih dana Fidela Castra – posredno je objašnjenje za činjenicu da je ćirilica knjiga *Između sile i prava: Kosovski zapisi* rasprodata (tiraž: 500 primeraka) za nekoliko nedelja. Reč je o tekstovima/komentarima gde se o Kosovu, uglavnom pisanih tokom 1998. i 1999. godine; nema informacija gde su i da li su uopšte ovi zapisi negde prethodno objavljeni (autor skromno upućuje čitaoca da su tekstovi “raspoređeni prema vremenu nastanka i svojevrsta su hronika... menjani su neznatno, tek toliko da sporedno ustupi mesto važnijem i da svi zajedno dobiju karakter jedne koliko-tolike zaokružene celine”). Zanimljiv je izdavač: Univerzitetski obrazovni pravoslavni bogoslovi (nije bogoslovni; baš tako piše!) Hilendarski fond – Zadužbina *Nikolaj Velimirović i Justin Popović*. Ništa manje nije zanimljiv ni podatak da se izdavač istovremeno geografski locira/širi u tri grada: Beograd – Valjevo – Srbinje (za neupućene, današnje Srbinje je nekađašnja Foča); tek su zanimljivi recenzenti (čiji recenzija nema u knjizi, ali imam nežno predosećanje da su recenzije svetosavski fascinantne): mitropolit Amfilohije Radović (gle: stric Koštuničine supruge Zorice Radović) i episkop Atanasije Jevtić (hrvatske izdavače do bola iznenadio posetom na beogradskom Sajmu knjiga). Zanimljivo je i da se biblioteka u kojoj se ova knjiga pojavila zove “*Svečanik*” (ispod toga piše: Hrišćanska misao); tek je zanimljiv uređivački savet (podeljen na “uređivački savet u otadžbini” i “uređivački savet u rasejanju”); otadžbinu, recimo, predstavljaju (opet) Amfilohije i Atanasije, tu su akademik/pjesnik Matija Bećković i – of course, autor ove knjige Vojislav Koštunica, lično.

Hibrid *Politike* i *Pravoslavlja*

Kad smo sve ovo napamet naučili i potom pravilno razumeli da je reč o sakralnom komplotu između Crkve, Akademije, Demokratske stranke Srbije (čiji je Koštunica predsednik), hrišćanske misli i svete srpske zemlje – potpuno je logično da nam autor već na početku knjige (uvod se zove *Reč unapred*) svojim rečima, objasni o čemu se radi. Dakle, ladies & gentlemen, Predsednik SRJ ima uvodno slovo: “Ovde sabrani zapisi jesu reagovanja na zbivanja koja nam se povremeno mogu prividati kao težak san, ali koja zapravo predstavljaju ne samo našu sumornu svakišnjicu, već i ništa manje mračnu budućnost. Delimično i samo naizgled oni se bave još jednom srpskom nesrećom na izmaku veka. To su tekstovi o svemoći sile i nemoći prava u današnjoj Srbiji i današnjem svetu, o svetu kome smo možda poslužili da pokaže svoje mračno naličje ili pravo lice. To su tekstovi o novim obli-

cima imperijalnog ponašanja i demokratskom totalitarizmu Zapada ništa manje nego o jednom od njegovih usputnih opita i žrtava na Balkanu”.

Dead Man Walking

Svaki od zapisa (koji su uredno podeljeni u nekoliko poglavlja: *Počeci, Pobuna, Pregovori, Rat i Okupacija*) pati od stranačke metastaze; kao da pred sobom imamo proširene izjave s konferencija za tisak, svedene na meru beogradskog TV *Dnevnika*, bezbojne u formi, još prepoznatljivije u sadržaju, sklone frazama o Lošim Američkim Momcima koji ne razumeju da su Srbi jedan divan, tolerantan, miroljubiv, spektakularno srdačan, pacifistički i antimilitarni narod koji je uvek mrzeo da ratuje, sem u narodnim pesmama (“Ko to kaže, ko to laže, Srbija je mala, nije mala, nije mala, triput ratovala i opet će – ako bude sreće...”).

Naravno da nisam kreten koji je očekivao da ću čitajući Koštuničinu knjigu doživeti poetsko prosvetljenje a la Sylvia Plath; ali ono što jesam (navino) očekivao je bar da komentari/zapisi budu napisani sa strašću, s vidljivim uverenjem u kojem se prepoznaje makar nekakva, čak i ekstremno nacionalna emocija; ono što sam iskusio – ako ne računam pogubnu/pogrebnu potrebu da zaspim nakon Uvoda i da se kao pravi Srbin izborim sa tekstom, pored stone lampe koja je odlučila da me zajebava elektro-štrajkom – jeste, de facto, orgazmičko saznanje da je Koštunica kao osoba i predsednik i lider i već ne znam šta... apsolutno isti kao pisac, Dead Man Walking – rekli bi naslovom onog filma, netko ko je više mrtav nego živ, kao da vidim bijelo lice bez krvi, stidljivi osmeh i priznanje da V. K. nikad nije ispričao nijedan vic zato što iste (viceve) nikad nije razumeo.

Ako već nisam bio kriptičan, makar formalno sam gajio nadu da će u ediciji *Hrišćanska misao* moj oficijalni The President umeti da me sablazni, naljuti, izvede iz horizontalne ravnoteže, uzbudi gnusnim idejama, da me napadne argumentima i uveri me u ono što mi odavno u glavi nedostaje: čvrsto nacionalno postojanje s čijeg erektivnog držača mogu u oči da pogledam svakoj prelepoj Hrvatici, ponosan što u džepu, kao partijsku knjižicu, nosim ovaj predsednički pamflet. Ispostavilo se da sam čitajući knjigu dr Voje, imao nepremostivu želju da spavam, hrčem, da se bacim u nesvest... svaku sam reč tim redom u rečenici već negde čuo, ništa me nije moglo iznenaditi, baš kao ni moje umorne očne kapke koji su zahtevali da već dignem ruke i prepustim se snovima o Jadranu ili već nekim srpskim toplim morima.

Nema tu cile-mile!

Kad sam, opsednut formom/stilom sebi priznao da je dr Vojislav autentični nasled-

nik poznatih književnika koji se kliču Franjo Tuđman ili Slobodan Milošević, pokušao sam – a šta mi je drugo preostalo – da se suočim sa političkim stavovima gde Svete Srpske Zemlje (Kosovo). Opet ništa novo nisam naučio: Kosovo je, za Koštunicu, integralni, historijsko-večni deo Srbije, nema tu popuštanja, cile-mile, najviše što Albanci (hvala Voji: nigde ih ne zove Šiptarima) mogu da dobiju jeste neka vrsta autonomije, upravo ono što se nigde nije realizovalo. Ni u Hrvatskoj, ni u Bosni, a koliko vidimo neće ni u Srbiji.

Kao svaki legalista koji je deklarisan nacionalista, dr Vojislav ništa ne zna o zločinima srpske vojske i policije na Kosovu. Recimo, dr Voja piše (strana 211): “Amerikanci vole da govore o masakrima čije su žrtve kosovski Albanci. Tako je izmišljena priča o masakru u Račku. Kasnije su patolozi, ne samo naši već i strani, uterali u laž Williama Walkera i druge, bar kad je reč o tobožnjem masakru. Što ne znači da svi oni nisu prestali da lažu. Danas, međutim, pred očima celog sveta Washington i evropske NATO države vrše masakr nad čitavim jednim narodom...”.

Koštuničina nacionalna perspektiva nikako da prizna ono što je svima odavno jasno: Miloševićev režim nije se samo deklarativno obračunavao sa Albancima, već je – temeljito, politikom zločina, ubijanja, etničkog čišćenja i masovnih zločina, doveo do situacije kad je krvavi Slobodanov krug (od Slovenije preko Hrvatske i Bosne) morao da bude zatvoren vojnom intervencijom.

Radi se, naprosto, o iznudici: Milošević je hteo NATO-bombardovanje, isto je dobio... a sasvim je drugo pitanje o moralnim i već ne znam kakvim aspektima vojnog angažovanja Zapada. Naravno, kao da Miloševića nema i kao da Milošević nije hteo da zarati s celim svetom (ili bar s njegovim najjačim delom), Koštunica se pravi naivan, pa kaže: “Posle rata, Jugoslavija će morati da živi sa svetom koji se sada bombarduje, ali se zločini NATO nipošto ne smeju zaboraviti, kao ni to da je pravi cilj agresije bila želja SAD da, zarad svojih dobro znanih strateških interesa, okupiraju Kosovo, a time i Srbiju. Sve što je porušeno ne samo u Srbiji, već i u međunarodnom pravnom ustrojevstvu, ma koliko veliko bilo, malo je u poređenju sa pustoši u tekovinama i vrednostima evropske civilizacije koje ostavljaju graditelje novog svetskog besporetka, moralni i politički liliputanci iz Vašingtona, Londona, Bona, Brisela, Pariza i drugih natovskih prestonica...”.

Knjiga za intimnu srpsku onaniju

Da nisam ovako erotski email-raspoložen, mogao bih da diskutujem sa svojim Predsednikom; prvo, nije bio u pitanju nikakav rat, nego golo bombardovanje; drugo, niko nikad nije ni nameravao da okupira Srbiju, samo im to još fali; treće, za eventualne NATO-zločine izvolite pitati druga Miloševića kojem je – o, slučajnosti – upravo Koštunica obećao da ga neće predati antisrpskom Haškom tribunalu.

Knjiga *Između sile i prava*, da vas ne zamaram novim Koštuničinih rečenicama – već ih instiktivno znate: ravne do Kosova, pravolinijske do Prištine koju nema šanse da poseti – još jedna je srpska samoobmana; verovati da će Kosovo, ikad/ever biti deo Srbije jednako je uverenju da će se Milan Martić vratiti u Knin kao gradonačelnik i šef policije ili nadi da je Dubrovnik, baš kao Rijeka, dovoljno srpski da već konkuriše za buduću zajednicu Svih Jadranskih Dalmatinskih Gradova (SJDG).

To cut a long story short, ovo je knjiga za intimnu srpsku onaniju; zatvoriš oči, vidiš manastire, pališ se na kaluđerice i umišljaš kako je Kosovo srpsko; zaboravljaš da nema šanse da u sledećih stotinak godina ijedan Albanac poželi da Beograd bude njegov glavni grad. Ali, kako je dr Vojislav Koštunica jugoslovenski predsednik... priliku da se pojavi u *Zarezu* sa omotom svoje knjige ne treba tek tako odbiti. To što sam noćas zaspao oko dva, s Koštunicom na grudima, negde oko dvadesete strane, ne uzimajte mi za zlo – ovo je Nova Srbija koja hoda koracima Stare Srbije. Do Kosova i natrag. ☒

Ove četiri rečenice svojim lingvističkim diskursom (“težak san, sumorna svakišnjica, srpska nesreća, mračno naličje, imperijalno ponašanje, demokratski totalitarizam”) sasvim prirodno uspostavljaju stilsko okruženje koje se u narednih 300 strana svojom umornom, ispraznom i patetičnom leksikom pretvaraju u neku vrstu partijskih DOS-priopćenja; dr Koštunica, kao pisac-hroničar, operisan je od svake vrste zanimljivosti, njegove rečenice su dosadne, prepune opštih mesta i propagandističkih floskula (“Sadašnja američka administracija suočava se sa odgovornošću za agresiju i zločine počinjene od početka agresije. Ta administracija, pre svega, američki predsednik, odgovorna je za žrtve, posebno civilne, kao i za ogromnu materijalnu štetu od bombi koje seje po SRJ. Ništa nije pošteđeno: ni međunarodni aerodromi, ni centri gradova, čak ni istorijski spomenici nekoliko puta stariji od samih Sjedinjenih država”), ono što Koštunica piše – hibrid je Miloševićeve *Politike* i patriotskih eseja iz *Pravoslavlja*, rečnik koji formom zadovoljava mitološko-naci-nacionalističku strast spram uverenja da je u pitanju Zavera protiv Nebeskog Srpskog Naroda, neka vrsta antikatarze čitave Planete (“Vojna intervencija je sastavni deo kontinuiranog ataka na srpski narod, posle raspada Jugoslavije”).

Na nekakvom literarnom nivou, ako nivoa uopšte ima, knjiga *Između sile i prava* tipična je žrtva Političke Fiksacije: upotreba jezika ovde je samo u funkciji Velikosrpske Ideje koja se brani pravničko-legalističkim frazama (“Poreci, državni i svetski, zasnovani na sili mogu trajati, ali ono što ih postojano i uporno nagrizava i razara, ma kolika bila njihova moć, jesu neistine i obmane na kojima se zasnivaju. Bilo da je, uz sve neporecive razlike među njima, reč o Staljinovom, Hitlerovom ili Klintonovom svetskom poretku”), forsiranje opštih mesta iz miloševićevskog vokabulara (zavera, novi svetski poredak, natovska agresija, beskrupulozne natovske laži, natovska beskrupuloznost, pogubna natovska avantura) zadovoljava niske verbalne strasti, prepoznatljivije iz *Politike* ili RTS-a, populistički dovoljno šarmantne da ih dr Koštunica uzme kao svoj patriotski štit.

Ilber Hisa i Sava Janjić

Kosovo: ucjene, pregovori, opstrukcija

Ne stoji argument da Srbi nisu izašli na lokalne izbore na Kosovu zbog toga što nemaju slobodu kretanja. Tu tvrdnju demantuje činjenica da su Srbi učestvovali na septembarskim jugoslovenskim izborima na kojima su velikom većinom glasali za gospodina Miloševića

Omer Karabeg

Nakon pobjede opozicije na septembarskim izborima u Saveznoj Republici Jugoslaviji i pobjede Demokratskog saveza Kosova Ibrahima Rugove na oktobarskim lokalnim izborima na Kosovu mnogi su povjerovali da će konačno početi pregovori između srpske i albanske strane o budućnosti Kosova. Prve reakcije obiju strana pokazale su, međutim, da su te nade bile preuranjene. Odmah nakon kosovskih lokalnih izbora kabinet predsjednika Savezne Republike Jugoslavije Vojislava Koštunice saopštio je da SR Jugoslavija ne može da prizna rezultate tih izbora jer na njima nisu učestvovali kosovski Srbi i jer ti izbori "doprinosu legalizovanju monoetničkog društva koje je počelo da se stvara odlaskom sa Kosova i Metohije Srba i ostalih nealbanskih etničkih zajednica". S druge strane, pobjeda opozicije i Vojislava Koštunice dočekana je na Kosovu sa velikim rezervama, a međunarodnoj zajednici su upućene kritike zbog toga što je tako euforično prihvatila novo beogradsko rukovodstvo. Početkom novembra u intervjuu njemačkom magazinu *Fokus* Ibrahim Rugova pozvao je Sjedinjene Američke Države i Evropsku uniju da priznaju nezavisnost Kosova naglašavajući da Beograd o tome ne treba da se pita. "Poslije ovog strašnog rata Beograd više nema šta da kaže", poručio je Rugova. Nekoliko dana kasnije u intervjuu za jedan drugi njemački list, nedeljnik *Der Spiegel*, Vojislav Koštunica rekao je da bi nezavisnost Kosova izazvala lančane reakcije u regionu, precizirajući da "nezavisnost Kosova ne bi značila samo kraj države Makedonije, već i nove probleme unutar Bosne". Može li i pored ovako suprotstavljenih pozicija ipak doći do neke vrste dijaloga između srpske i albanske strane – bila je tema najnovijeg Mosta Radija Slobodna Evropa. Sagovornici su bili u Prištini Ilber Hisa, direktor Akcije za građanske inicijative Kosova, a u Kosovu Polju protosindel Sava Janjić, portparol Srpskog nacionalnog veća Kosova i Metohije. I gospodin Janjić i gospodin Hisa članovi su Prelaznog administrativnog veća Kosova.

Riskantno i preuranjeno

Mislite li da postoji mogućnost za početak dijaloga između Ibrahima Rugove, predsjednika Demokratskog saveza Kosova i Vojislava Koštunice, predsjednika Savezne Republike Jugoslavije?

– **Hisa:** Ne mislim da su stvoreni uslovi za početak dijaloga. Rugova je predsjednik partije koja je na lokalnim izborima pobjeđila u 21. od ukupno 30. opština koliko ih ima na Kosovu, s tim da u tri opštine Srbi čine većinu, a Srbi, kao što znate, nisu izašli na izbore. To mu ne daje mandat da predstavlja Kosovo. Takav mandat može se dobiti jedino na nacionalnim izborima koji tek treba da se održe na Kosovu. Na kraju krajeva, Rezolucija Saveta bezbednosti 1244 veoma je jasna u vezi s ovim pi-

tanjem. Ona kaže da na Kosovu prvo treba izgraditi demokratske institucije, a tek nakon toga može se pristupiti razgovoru o budućem statusu Kosova.

Da li to znači da na Kosovu u ovom trenutku nijedna ličnost i nijedna partija nemaju mandat da vode dijalog sa pred-

stavnicima Srbije i Savezne Republike Jugoslavije?

1244. Mislim, dakle, na one institucije koje bi pre svega omogućile poštovanje ljudskih prava i sloboda svih stanovnika Kosova i Metohije, ali ne i na one koje bi izlazile iz okvira Rezolucije i prejudicirale pitanje statusa pokrajine.

stavnicima Srbije i Savezne Republike Jugoslavije?

– **Hisa:** Mislim da je tako. Osim toga, mislim da bi takav dijalog bio riskantan, da bi bio preuranjen i da ne bi doneo nikakve rezultate. Pre nego što on počne dosta toga mora da se uradi i u Srbiji i na Kosovu. Pred nama je dug put demokratizacije, dug put izgrađivanja institucija, tako da u ovom trenutku tim razgovorom ne bismo apsolutno ništa dobili, iako bi on, bio moguć.

– **Janjić:** Ko će s albanske strane učestvovati u pregovorima, to treba da odluče sami Albanaci, to je njihova stvar. Ja ipak mislim da je potrebno početi neke preliminarne razgovore i pregovore kako bi se realizovalo ono što predviđa Rezolucija 1244 u kojoj se ne pominje pitanje statusa, ali se govori o supstancijalnoj autonomiji Kosova u okviru Savezne Republike Jugoslavije.

Koliko sam shvatio, vi smatrate da bi dijalog mogao da počne, s tim da se ne otvara najbolnije pitanje, a to je pitanje statusa Kosova?

– **Janjić:** Apsolutno. O statusu Kosova ne može se razgovarati u uslovima kada se ne poštuju osnovna ljudska prava Srba i pripadnika ostalih nealbanskih zajednica koje žive na Kosovu i Metohiji. Smatram da je pre svega potrebno realizovati ono što je predviđeno Rezolucijom 1244. Složio bih se sa gospodinom Hisom da se u ovom trenutku treba skoncentrisati na izgradnju demokratskih institucija pod kojima ja podrazumevam samo one institucije koje su predviđeno Rezolucijom

Srbi u žici

Veton Surroi, istaknuti kosovski intelektualac smatra da bi iduće godine na Kosovu trebalo da budu održani opšti izbori na kojima bi bio izabran parlament. On takođe smatra da bi Kosovo trebalo da dobije prelazni ustav i da počne da funkcioniše kao država, a tek nakon toga bi trebalo otvoriti pitanje statusa. Kako vi gledate na taj koncept?

– **Janjić:** Rezolucijom 1244 predviđeno je stvaranje privremenih demokratskih institucija u okviru široke ili, kao se kaže u tekstu Rezolucije, supstancijalne autonomije Kosova u okviru Savezne Republike Jugoslavije. Sve ono što se uklapa u taj okvir apsolutno je prihvatljivo. Ne može se, međutim, insistirati samo na pojedinim elementima Rezolucije, a druge vrlo važne delove tog dokumenta zanemarivati. Rezoluciju 1244 treba integralno realizovati, jer je ona u ovom trenutku jedini legalni okvir i osnova za bilo kakvo nastojanje da se ovdje nešto reši. Prema tome, pre nego što se krene u opšte izbore na Kosovu i Metohiji potrebno je za njih stvoriti uslove. Poznato je da Srbi nisu izašli na lokalne izbore zbog toga što nemaju slobodu kretanja. To niko ne može da porekne, budući da Srbi žive izolovani u svojim enklavama, njima su uskraćena osnovna ljudska prava. A, bez slobode življenja nema ni slobodnih izbora. Prema tome, da bi Srbi slobodno artikulirali svoju političku volju na opštim izborima, potrebno je stvoriti odgovarajuće uslove. Potpuno je apsurdno organizovati takve izbore na Kosovu i Metohiji u situaciji kada, recimo, usred

Prištine postoji klasični geto u kome živi dvesta, trista Srba koji su okruženi bodljikavom žicom i ne mogu nigde da izađu. Smatram da bi gospodin Surroi morao da ima malo više razumevanja za realnost u kojoj sada žive Srbi, budući da, na žalost, sloboda nije došla za sve ljude koji žive na Kosovu.

– **Hisa:** Ukoliko Srbi žele da promene sadašnje stanje, to jeste da prekinu život u getu koji pominje gospodin Janjić, treba da participiraju u političkom životu Kosova kako bismo izgradili nove odnose na novom Kosovu. Međutim, mislim da apsolutno ne stoji argument da Srbi nisu izašli na lokalne izbore na Kosovu zbog toga što nemaju slobodu kretanja. Tu tvrdnju demantuje činjenica da su Srbi učestvovali na septembarskim jugoslovenskim izborima na kojima su velikom većinom glasali za gospodina Miloševića, što ukazuje na određeni politički mentalitet Srba na Kosovu. Ako su izašli na jugoslovenske izbore, mogli su izaći i na kosovske, međutim, oni to nisu želeli. Time su ostalim stanovnicima Kosova poručili da ne žele da učestvuju u izgrađivanju kosovskih institucija, a veoma tešku situaciju u kojoj se nalaze koriste kao izgovor da to ne bi činili. Zbog toga mislim da je veoma važno da Srbi na Kosovu shvate da se nalaze u jednoj novoj realnosti i da treba da sarađuju sa drugim Kosovarima i međunarodnom zajednicom kako bi doprineli izgradnji demokratskih institucija, u njima participirali i kroz njih, kao građani Kosova, nastojali da ostvare svoje interese. Veoma je važno da kosovski Srbi shvate da bi njihov izlazak na srpske izbore krajem decembra predstavljao jednu veoma, veoma negativnu poruku za ostale Kosovare. Oni će to shvatiti kao da Srbi jednostavno ne žele da žive na Kosovu.

Vojska neće doći

– **Janjić:** Činjenica je da mi imamo slobodu da izađemo na glasačko mesto, recimo, u Gračanici, neposredno pored manastira. Međutim, ja sam govorio o slobodi života, a ne o mogućnosti da izađemo na glasačko mesto koje obezbeđuju jake snage KFOR-a i na koje nas dovezu u oklopnim kolima. Upravo zbog toga što nema osnovnih ljudskih sloboda, kao što su sloboda kretanja, pravo na rad, pravo na bezbedan život, srpski narod ne veruje da može da ostvari svoje interese u društvu u kome postoji takav nivo diskriminacije.

Janjić: Srpska groblja se redovno zasipaju smećem. Crkve su nam i dalje okružene bodljikavom žicom jer postoji opasnost da budu srušene

Što se tiče učešća na saveznim izborima, Srbi su na njih izašli, mada u krajnje abnormalnim uslovima, i dali su najveći broj glasova gospodinu Miloševiću prevashodno zbog toga što su glasali za državu, jer su oni duboko uvereni da jedino država može da zaštiti njihove interese i da popravi njihov položaj, a u tom trenutku tu državu predstavljao je Milošević. Dajući glas Miloševiću, Srbi na Kosovu su u stvari dali glas državi, a tu državu sada predstavlja gospodin Koštunica. Mi kao narod moramo da prihvatimo da je na Kosovu došlo do promene realnosti. Međutim, nije moguće prihvatiti sadašnju realnost kao nešto što treba da ostane, pre svega zbog toga što ova sadašnja realnost znači da je jedna represija zamenjena drugom. Ja ne mogu da se pomirim sa činjenicom da u Prištini moram da dolazim pod oružanom pratnjom. Nama je potrebno društvo u kome neće vladati represija, u kome će postojati demokratski odnosi i u

kome će se problemi rešavati dijalogom. To su činjenice koje će morati da prihvate svi stanovnici Kosova. Što se tiče decembarskih izbora, moguće je da će Srbi izaći makar formalno na te izbore da bi potvrdili svoje uverenje da je Kosovo deo Srbije, odnosno preko Srbije deo Jugoslavije, u šta svi Srbi veruju. I to će opet biti glasanje za državu za koju oni veruju da može da popravi njihov položaj koji međunarodna zajednica, na žalost, za godinu i po dana nije popravila. Prema tome, najbolji način da se izađe iz ovog ćorsokaka jeste da krenemo da popravljamo uslove života na Kosovu i Metohiji. Prisustvo predstavnika Srpskog nacionalnog veća na sednicama Privremenog administrativnog veća Kosova pod ovako teškim uslovima pokazuje našu spremnost da svojom saradnjom doprinosimo da se sadašnje stanje promeni. Mi smo spremni da prihvatimo, ako se za to stvore odgovarajući uslovi, i učešće u lokalnim organima vlasti. Dakle, mi jesmo za saradnju, ali tražimo da nam se obezbedi minimum uslova da bismo u političkom životu mogli da učestvujemo kao ravnopravni i slobodni građani.

– **Hisa:** To o čemu govori gospodin Janjić ružna je činjenica i teška posleratna realnost. Ja razumem gospodina Janjića. Razumem ga s obzirom da sam deset godina bio u situaciji da živim u jednom apartheidu, da sam bio u situaciji da se sakrivam tokom rata, da me traže, da bežim sa Kosova zajedno sa skoro milion svojih sugrađana. Ja, dakle, dobro poznajem gorčinu naše realnosti. Međutim, tu realnost mi moramo promeniti. A nećemo je promeniti na taj način što ćemo odbijati da učestvujemo u političkom životu i potajno se nadati da će Vojska Jugoslavije jednog dana doći i rešiti problem. Ona neće doći i zato je važno da shvatimo da ovu sadašnju realnost moramo mi sami da promenimo.

Neprihvatljivi izbori

– **Janjić:** Moram reći da smo mi učinili značajan gest dobre volje kada smo pokazali spremnost da učestvujemo u opštim strukturama, čak i bez izbora, kao nominovani članovi, i to u situaciji kada naši predstavnici mogu bezbedno doći na sednice opštinskih skupština jedino u oklopnim kolima KFOR-a. Mi očekujemo da će novoizabrane opštinske strukture, u kojima dominiraju predstavnici Demokratskog saveza Kosova, omogućiti da se ta klima polako počne da menja. I ne samo oni, nego i predstavnici svih ostalih političkih partija. Mislim da obe strane treba da učine korake koji bi vodili ka izgradnji poverenja. Ukoliko do toga dođe, ukoliko se stvore uslovi za bezbedan život Srba na Kosovu, ne postoji nikakav razlog zbog koga Srbi ne bi učestvovali na pokrajinskim izborima na Kosovu, budući da je takva vrsta izbora predviđena Rezolucijom 1244. Ja znam da je gospodin Hisa proživio teške trenutke, sada ih, međutim, proživljavaju mnogi Srbi, Romi, Bošnjaci. Inače, ja nisam pristalica da se rešenja nalaze uz pomoć bilo kakve vojske. U ovom trenutku potrebno je da pobedimo u jednom ratu koji se vodi pre svega spremnošću na dijalog i na kompromis.

Mogu li se opšti izbori na Kosovu održati prije nego što se svim Srbima koji to žele obezbjedi nesmetan povratak na Kosovo?

– **Hisa:** Ja mislim da se pitanje opštih izbora na Kosovu ne može s tim povezivati. Stvari se mogu i obrnuto gledati. Ako se ne održa izbori i ako se nakon njih ne uspostave institucije vlasti na Kosovu, ko će onda biti odgovoran za povratak Srba. Ukoliko želimo da napravimo demokratsko društvo, onda moramo stvarati demokratske institucije, a do njih se ne može doći učenama, pregovorima, opstrukcijom. U demokratskim društvima institucije se osnivaju jedino glasanjem. Ne postoji drugi način.

Da li je povratak Srba na Kosovo predušlov za opšte izbore?

– **Janjić:** U svakom slučaju Srbima koji su morali pod raznim vrstama pritiska da napuste Kosovo, bilo da su isterani ili da

su sami otišli iz straha od odmazde, mora se omogućiti povratak njihovim kućama i zaštita imovine. Za sada te mogućnosti nema, budući da je postojala vrlo jaka opstrukcija pojedinih političkih krugova kosovskih Albanaca koji su povratak Srba uslovljavali raznim stvarima – puštanjem albanskih zatvorenika, zaceljivanjem rana rata ili nečim drugim. Međutim, Albanci moraju da shvate da, kao što je njima omogućeno pravo na povratak, to pravo mora da se omogući i Srbima, Romima, Bošnjacima, Hrvatima i svima drugima koji su u posleratnom periodu napustili Kosovo. Ići na izbore u uslovima kada je dve trećine srpskog stanovništva van Kosova za Srbe je apsolutno neprihvatljivo.

Palikuće i vatrogasci

Čitava područja ispražnjena su od Srba, a njihova imovina i dalje je izložena nesmetanom uništavanju. Srpska groblja se redovno zasipaju smećem. Crkve su nam i dalje okružene bodljikavom žicom jer postoji opasnost da budu srušene. Vrlo je teško govoriti o demokratskim procedurama u društvu u kome umesto reda i poretka vladaju organizovani kriminal, nasilje i najgora diskriminacija koja trenutno postoji u Evropi.

Slažem se sa gospodinom Hisom da treba stvoriti institucije, ali moramo videti kakvi će ljudi sedeti u tim institucijama. Naivno je očekivati da će ljudi koji su, po mišljenju mnogih, palikuće sutra, kad sednu u neko telo, biti gasioci požara i uspostavljati jedno divno demokratsko društvo u kome će svi biti veoma srećni. Zato mis-

lim da je sada prilika da opštinske vlasti, izabrane na nedavnim lokalnim izborima, pokažu da su spremne da omoguće povratak Srba. Ukoliko one ispolje tu spremnost, to će sigurno ohrabriti međunarodnu zajednicu da podrži što skorije održavanje opštih izbora. Inače, ukoliko se i dalje bude događalo ono što je sada svakodnevnica, ukoliko se i dalje nastave minobacački napadi na pojedina srpska sela, kao, recimo, Goraždevac kod Peći, plašim se da ne samo Srbi neće biti za opšte izbore na Kosovu, nego će i u međunarodnoj zajednici sve više jačati uverenje da se ovde ne mogu formirati demokratske strukture.

Gospodine Hisa da li ste vi za to da se svim Srbima koji to žele omogućiti povratak na Kosovo?

– **Hisa:** Ja sam za to da se omogući povratak, ne samo Srbima, već svim građanima Kosova. To je prirodno pravo svih ljudi. Ja mislim da, ipak, treba dati šansu demokratiji. Ako bismo prihvatili logiku gospodina Janjića, onda međunarodna zajednica ne bi uopšte trebalo da razgovara sa gospodinom Koštunicom koji se slikao sa kalašnjikovom. Međutim, ipak mu je data šansa da nešto napravi od Jugoslavije i Srbije. U tom smislu mislim da i nama treba dati šansu, jer smo mi mnogo pretrpeli. Ništa se neće postići bojkotom i stalnim blokiranjem demokratskih procesa na Kosovu. Što se brže budu izgrađivale institucije Kosova brže će se postaviti pitanje povratka i druga veoma važna pitanja na Kosovu. Ne treba zaboraviti da ni godinu i po dana nakon rata niko od onih koji su optuženi za zločine na Kosovu nije izveden pred Haški sud.

Ruke i mostovi

U nekim krugovima u Srbiji ponovo je u opticaju ideja o podeli Kosova sa jasno razgraničenim srpskim i albanskim enklavama u kojima ne bi dolazilo do miješanja stanovništva. Ljudi koji se zalažu za taj koncept kažu da je to jedini način da se obezbjedi opstanak Srba na Kosovu. To je praktično model Kosovske Mitrovice koja

je striktno podijeljena na albanski i srpski dio. Kako vi na to gledate, gospodine Janjiću?

– **Janjić:** Moram da kažem da Srpsko nacionalno veće i naša crkva nikada nisu podržavali ideju bilo kakve teritorijalne podele. Stvaranje etnički čistih teritorija nije primereno savremenoj Evropi. To je jedan zastareo koncept koji je području Balkana doneo toliko mnogo tragedija. Stanje u Kosovskoj Mitrovici može se prihvatiti samo kao privremeno rešenje da ne bi došlo do većih sukoba dok se ne uspostave prve mere poverenja. Ne vidim budućnost Kosova u stvaranju nekih novih berlinskih zidova ili nekih izolovanih enklava koje bi preživljavale tako što bi pupčanom vrpcom bile povezane sa maticom. Isto tako moram da kažem da među Srbima vlada uverenje da bi nezavisno Kosovo bilo etnički čista albanska država sa tendencijom ujedinjavanja sa ostalim teritorijama gde žive Albanci. Svoju budućnost vidimo u regionalnim i evropskim integracijama u kojima granice gube na značaju, a raste važnost nesmetane ekonomske, kulturne i svake druge komunikacije. To je naša budućnost, a ne podela i stvaranje etničkih teritorija.

– **Hisa:** Ja mislim da je podela najbolji put ka novom balkanskom ratu. Na Balkanu i u našem susedstvu ima dosta gradova koje deli reka i koje spajaju mostovi i koji su multietnički. Ne znam zašto takva ne bi bila i Kosovska Mitrovica. Ako taj grad ostane podeljen, biće to opasan prešedan. Doći će do takozvanog domino-efekta, napraviće se nove podele, pa ćemo imati situaciju u kojoj će se permanentno voditi mali ratovi. A što se tiče toga kakvo Kosovo žele Albanci, ponekad mi je malo čudno kad vidim da su Srbi uvereni da bolje od Albanaca znaju šta Albanci žele da naprave od Kosova. Pustimo te priče. Inače, apsolutno se slažem sa gospodinom Janjićem da nam nisu potrebni berlinski zidovi. U svim državama koje su proizašle iz bivše Jugoslavije potrebna su nam demokratska društva što će nam omogućiti da u budućnosti razgovaramo o regionalnoj integraciji u evropskom duhu.

Nadilaženje nepremostivog

Mislite li da će Kosovo, s obzirom na sadašnju situaciju, s obzirom na visoki stepen nepovjerenja među nacionalnim zajednicama, još dugo ostati pod protektoratom međunarodne zajednice?

– **Janjić:** Kako sada stvari stoje, verujem da je prisustvo međunarodne zajednice veoma važno zbog toga što je u ovom trenutku ona jedini garant krhkog mira koji postoji među etničkim zajednicama, među kojima, na žalost, nema poverenja. Potrebno je da prođe određeno vreme, da dođe do promene načina razmišljanja, da dođe do ekonomskog razvoja, kako bi ljudi malo-pomalo, umesto o političkim, počeli da razmišljaju o pitanjima svakodnevnog života. To je uslov da se uspostavi normalna ljudska saradnja i prevaziđe ovo sadašnje nepoverenje koje izgleda nepremostivo. Prema tome, prisustvo međunarodne zajednice na Kosovu veoma je važno, ali u narednom periodu, za razliku od ovog prethodnog, od završetka rata do danas, njeni predstavnici moraju da pokažu mnogo više sluha za kršenje ljudskih prava i za sudbinu nestalih lica, moraju da omoguće da se izbeglice vrate, da se zaštiti privatna imovina i imovina verskih zajednica, jednom rečju, moraju da omoguće stvaranje demokratskog društva u kome će ljudi svoje probleme rešavati na civilizovan način.

– **Hisa:** Rekao bih da imamo jednu pomalo paradoksalnu situaciju. U našoj regiji NATO-ve snage mnogo su više prisutne nego u svim onim postkomunističkim zemljama koje su već ispunile uslove za ulazak u taj vojni savez. Mislim da tu realnost treba menjati. NATO ne treba da čuva mir, nego treba da služi kao bezbednosni kišobran koji treba da osigura evropeizaciju Balkana. ☒

Hisa: Ponekad mi je malo čudno kad vidim da su Srbi uvereni da bolje od Albanaca znaju šta Albanci žele da naprave od Kosova

u prvom licu

Ljetna priča

ili Europa između podjele i ujedinjenja

Beqë Cufaj

Prošlo ljetno imao sam veliku sreću i izvrsnu priliku provesti tri mjeseca s desetak ljudi iz cijele Europe. Odsjeli smo u malom dvorcu Bettine i Achima von Arnima, oko sto kilometara udaljenom od Berlina, koji pripada novoj saveznoj republici, nekada poznatoj kao DDR.

Wiepersdorf, sićušno selo u kojem je dvorac izgrađen, ima samo trideset kuća, nema nijednu trgovinu i samo jednu kavanu. Upravo u to vrijeme kavana je proslavljala stotu godišnjicu i izgledala je poput ruševine.

Selo sa svojim dvorcem kao utočištem umjetnika, okruženo nepreglednom šumom, sličilo je nekom napuštenom gradu. Gotovo su svi stanovnici znali da je njihov dvorac mjesto na koje umjetnici dolaze, nakratko ostanu i zatim odlaze, pa je tako gotovo nemoguće uspostaviti blizak odnos ili prijateljstvo s njima.

Premda to zvuči sasvim logično, ali ovo nije bio glavni razlog za neuspješno zbližavanje. Iskustvi političke promjene proteklog desetljeća, među njima i pad Berlinskog zida i ujedinjenje Njemačke, i moravši se pomiriti da je većina mladih ljudi otišla na Zapad u potrazi za poslom, napretkom i boljom budućnošću, selo i njegovi stanovnici stvarali su u očima posjetitelja sliku pustinja. Da skratim, ovo selo i nije imalo bogznašto ponuditi, a ipak je u isto vrijeme pružalo mnogo toga.

Budući da je dvorac u kojem se smjestila naša umjetnička kolonija bio gotovo izoliran od vanjskog svijeta, a put do Berlina autobusom ili vlakom trajao je preko dva sata, većina mojih kolega, uključujući i mene, odlučivala se za šetnje beskrajnom šumom oko Wiepersdorfa.

Počeci dijaloga

Tko su bile te kolege? Oni su bili iz različitih dijelova Europe i ostavit ću ih bez imena, ne iz straha od skandala ili odavanja tajni, nego zbog ljepote sjećanja

na tri mjeseca provedena u njihovom društvu – u blagovaonici za vrijeme zajedničkih čitanja i za

dugih večeri s mnogo ispražnjenih boca vina na terasi dvorca lady Arnim.

Kada se sada nakon mnogo mjeseci pokušam osvrnuti unatrag i prisjetiti tog ljeta s mnogo kiša (iako nam je po dolasku bilo rečeno da u tom gradu nikada ne kiši), osjećam da je mnogo događaja ostalo duboko ukorijenjeno u moju svijest. Posebno dugi razgovori s mojim kolegama, koji su više-manje donijeli sa sobom dio boli i tuge koja je vladala ili još vlada u njihovim zemljama. Na moje iznenađenje, bilo je veoma zanimljivo promatrati i uvidjeti kako su se svi ti problemi odrazili na prehrambene navike. Neki su više voljeli balkanski sir, neki holandski, neki su voljeli vino više od piva, dok oni muslimanske vjeroispovijesti nisu pili ni jedno ni drugo. Najzanimljiviji su, međutim, bili naši razgovori nakon večere kada bi svatko odlutao u druge svjetove koji su zemljopisno tako blizu, a opet tako daleko. Kako je Wiepersdorf u Njemačkoj, razumljivo je da su Nijemci, iz obje Njemačke (one Adenauera i Brandta kao i one

Ulbrichta i Honeckera), sačinjavali većinu koja je tih dana nastanila dvorac. Kažem, iz obje Njemačke, jer su razlike (koje ću nadalje iznijeti u više detalja) vrlo prepoznatljive i jasne. Tamo je bio jedan skladatelj iz Poljske, pisac iz Rusije, Bošnjak s područja Sandžaka (između današnje Srbije i Crne Gore), ja s Kosova, umjetnica (bjelkinja) iz Južne Afrike, esejist iz SAD-a i pjesnik iz Kine. Bosanski lonac – hrpa ljudi okupljenih, moglo bi se reći slučajno, u tom čudnovatom mjestu, koji sve i da su htjeli, nisu mogli pobjeći jedni od drugih. Dobro je poznato da je svaki početak težak, a takav je bio i naš. U prvim danima, dok bi doručkovali ili ručali zajedno, ponašali bismo se iznenađujuće djetinjasno. Poput djece koja se susreću prvi put pogledavali bismo se, odmjeravali "snagu" drugih, osluškivali, ispitivali tko govori čiji jezik ili koje sve jezike, pokušavali otkriti tko što radi i kako, tko je imao kakve probleme, i na kraju se pozdravljali uljudno, ali s velikom dozom suzdržanosti. Kaže se da jedna riječ stvara drugu i tako smo i mi ponekad iz potpuno spontanog susreta, s obostranim simpatijama i naklonošću, sjedeći za stolovima, gradili razgovore o umjetnosti, politici, hrani u dvorcu i posebno o vremenu i Wiepersdorfu. Kemija je ono što spaja ljude. To se pokazalo veoma istinitim, posebno kada su se u umjetničkom svijetu počele formirati grupe ili prija-

teljski krugovi.

Ja sam već od samog početka osjetio i razvio posebno prijateljstvo sa svojim poljskim kolegom. Možda je to zato što osjećam nesvakidašnju ljubav prema poljskoj kulturi i snažnu strast prema njezinim piscima. On nije bio izravan član književnog svijeta u svojoj zemlji, ali je sa svojim izvanrednim znanjem o kulturi bio dovoljno velikodušan i strpljiv da utaži moju žeđ za svim što bih upitao. Međutim, nešto se nikako nije uklapalo u tu sliku. Što smo više razgovarali o njegovom gradu, to je moje oduševljenje svime što je vezano uz Gdansk sve više opadalo, i na kraju se potpuno izgubilo.

Zašto se to dogodilo?

Slogan Srednja Europa

Lučki radnici Gdanska (Danzig), oni isti koji su se prije desetak godina pobunili u najsnažnijem ustanku protiv komunizma,

Mladi ljudi Srednje Europe, koji se moraju teško boriti ne samo protiv divljeg kapitalizma, nego i protiv vala globalizacije, nisu pronašli snažnu vezu sa Zapadnom Europom.

danas su ili nezaposleni ili rade kao taksisti i ulični prodavači da bi preživjeli i prehranili svoje obitelji. To se dogodilo zato što je luka zatvorena već nekoliko godina bez ikakve nade za ponovnim otvaranjem. *To je cijena koju svatko od nas plaća za pad komunizma* – rekao bi moj bliski prijatelj Poljak. Njegov odgovor nema, dakako, nikakve veze s nostalgijom ili podrškom starom sistemu. On i da hoće, ne bi mogao osjećati tu nostalgiju jer su mu sada samo trideset tri godine. Njegov problem bio je veći od toga. Želio je da njegova zemlja i njegov narod što prije pronađu vezu sa Zapadnom Europom. I još važnije, ta bi veza morala biti ekonomska i prije svega veza "s prilično normalnim zapadnim svijetom", kako bi on rekao. Posvojao je još jedan problem koji je uznemiravao mog prijatelja. To je bila duhovna preobrazba njegove zemlje. Nije bio nimalo sretan dok smo prazničili čaše crnog vina razgovarali o Gombrowitzu, o stvarateljima slogana *Srednja Europa*, poput Milana Kundere, Václava Havela, Czeslava Miłosa ili Danila Kiša. Njegovo nezadovoljstvo ni ovdje nije bilo posljedica bilo kakve želje da ove predstavničke umjetnosti prikaže kao ljude nevrijedne poštovanja. Ono je bilo posljedica njegova neslaganja s glavnim strujom, koja nije vidjela ili nije htjela vidjeti svoj rad, svoj intelektualni ili politički utjecaj kao važan i težak dio srednjoeuropskog nasljeđa. Priča s mojim poljskim prijateljem, međutim, ne prestaje ovdje. Po njegovu mišljenju, mladi ljudi (umjetnici, političari i ekonomisti) Srednje Europe, koji se moraju teško boriti ne samo protiv divljeg kapitalizma, nego i

protiv vala globalizacije, nisu pronašli snažnu vezu sa Zapadnom Europom. Mislim da bi bilo zanimljivo istražiti njegova razmišljanja i odjek njegovih objašnjenja u meni. Ja kao netko s Balkana tko ima jedan komad prtljage i živi uvijek negdje po Balkanu, vječno zamazan krvlju i ta hladna princeza Europa sa svojom "poludjelom djecom" u prošlosti, koja danas hoda besprijekorno odjevena po tlu popločanom perfekcionizmom. Loš Balkan i hladna princeza koja pokušava pod svaku cijenu zakopati ratnu sjekiru.

On nije bio siguran želi li biti netko drugi ili on sam. Drugim riječima, nije bio siguran želi li postati vatreni Europljanin ili sačuvati vlastiti identitet, također europski, ali pomalo različit. Identitet ukrašen boli iz vremena i ideologije prošlog stoljeća.

Prije deset godina (njemu su bile dvadeset dvije godine u to vrijeme) otišao je u Berlin samo da bi ga vidio. Nakon deset godina insistirao je da plati naš ručak u restoranu *Mövenpick*, jer više nije bio samo imigrant s pedeset maraka u džepu, bio je netko tko ima novaca poput svih turista u gradu.

Greške koje otplaćujemo

Sve u svemu, moj zaključak bio je da se moj poljski prijatelj osjeća dobro i vrlo europski, barem je takav bio moj utisak. Prava rasprava, koja se pretvarala u snažan i oštar dijalog, uvijek je počinjala kada bi on, ili netko drugi, započeo razgovor s kolegama iz Zapadne Njemačke. Jedna od njih, spisateljica koja je pripadala takozvanoj "generaciji unuka Güntera Grassa" ili najnovijoj modi nije prihvaćala Kundere, Kiševe ili Miloseve kategorije podjele Europe na tri dijela: Zapadnu Europu, Srednju Europu i Balkan. Nije se slagala s ovakom kvalifikacijom Europe, jer su za nju svi narodi i nacije Europe i svijeta bili jednaki. To zvuči kao čisti kozmopolitizam, ali čini li to nju kozmopolitankom? Ni u kom slučaju!

Ni u kom slučaju, zato što je, kao što nam je sama rekla, još uvijek radila na svom prvom romanu, velikom i pravom romanu, presudnom romanu o jednom od tvorca Adolfa Hitlera. Na prvi pogled ovo se činilo normalnim, ali njezine izjave bile su besmislene. Nedostajala joj je istinska predanost književnom radu ili zanimanje za dekonstrukciju tvorca ili tvorca Adolfa Hitlera. Ispod njezina "kozmpolitizma" skrivalo se, bez ikakve sumnje, neznanje, što je kasnije i sama pokazala. (U više navrata upitala me je li Sarajevo u Hrvatskoj ili u Beogradu!). Nažalost, nju nije karakteriziralo samo neznanje, nego i osjećaj da baš ona ima odgovornost bavljenja teškom europskom stvarnošću. Uistinu, čovjek se mora upitati (poput mog poljskog prijatelja) kako je uopće moguće da takav netko piše knjigu o temi kao što je nacizam, o tvorcima Hitlera i o njegovim suradnicima. Netko tko slijepo slijedi najnoviju modu njemačkih feljtonista nadajući se da će objaviti njezinu sliku kao sliku jedne od "unuka Güntera Grassa" i pohvaliti njezinu "hrabrost" da se odvoji od glavnog trenda u njemačkoj književnosti – trenda provincijalizma i strasti. Kako je moguće da ova žena piše o Hitleru i njego-

BEQË CUFaj (Kosova, 1970) objavio je dvije knjige kratkih priča i poezije u domovini. Na njemačkom je objavio *Kosova – povratak u opustošenu zemlju*. Živi i radi u Njemačkoj kao *free-lance* pisac. Redovito objavljuje kolumne u *Frankfurter Allgemeine Zeitung*. Izvornik teksta *Ljetna priča ili Europa između podjele i ujedinjenja* čitan je na ovogodišnjem sastanku kulturnih Europskih časopisa u Bratislavi 13. studenog 2000.

vim tvorcima i posljedicama onoga što su oni uzrokovali po cijeloj Europi, a da ne zna gdje je Sarajevo ili da je Njemačka dio Europe, a ne Europa sama? Nakon nekoliko razgovora uvidjeli smo da nemamo o čemu raspravljati. Njezini zemljaci, uključujući i one iz Istočne Njemačke, nisu se miješali. Sada vidim da je to oklijevanje bilo više odraz unutarnje borbe nego izbor između dviju perspektiva (njezine i naše) koje su bile toliko proturječne i međusobno udaljene. Bila je to unutarnja borba protiv neodlučnosti koja se nije mogla preokrenuti u jasnu odluku između dva pola, suhog kozmopolitskog, koji je nepodnošljivo lako pretvoriti u generalizaciju, čak ako netko i ne zna je li Sarajevo u Hrvatskoj ili u Beogradu, i drugog koji smo predstavljali većina prisutnih i ja. To je strana djeteta koje nije znalo za telefon, ili ljudskog bića koje nikada nije putovalo izvan svoje zemlje ili bilo na odmoru, ili osobe koja nikad nije imala čarobnu kutiju sa crtanim filmovima, ili otpadnika koji u noćnim morama očekuje tajnu policiju na vratima kako dolazi deportirati ga u socijalistički kamp za preobrazbu neprijatelja komunizma.

No ipak, za mog poljskog prijatelja sve je ovo bilo samo dio prošlosti i njegov je ponos proizlazio iz uspjeha njegove glazbe. Počeo je skromno i polako. Mogao je zarađivati od onoga što je stvarao, a kasnije se to

Ovo stoljeće nije loše otpočelo za narode Balkana

pretvorilo u stvarni užitak. Zarađujući, mogao se oduprijeti suhom kozmopolitizmu koji je tako vatreno zastupala njemačka spisateljica. Ako sam ga ispravno shvatio, on se nije slagao s ovakvim kozmopolitizmom zato što je htio djelovati protiv zaborava koji bi mogao dovesti do istih grešaka već viđenih u prošlosti. U slučaju njemačke spisateljice to su greške koje su njezini preci počinili prije više od pedeset godina, budući da baš te greške još i danas otplaćujemo.

Razgovori o Srbiji

Jedini stav od kojeg moj prijatelj nije nikako odstupao bilo je protivljenje identitetu Srednje Europe. Premda tvrdoglav po pitanju identiteta, on je uvijek bio vrlo tolerantan i otvoren po svim drugim pitanjima, poput stava da moramo ići naprijed usprkos prošlosti, što također podržavaju Kundera, Milos i Kiš.

Kolegica iz Južne Afrike, i sama porijeklom iz zemlje prepune nevolja i napetosti kojima je tek nedavno došao kraj, nikada se nije čudila ovim raspravama. Naprotiv, njoj je bilo "normalno" slušati o demonstracijama, ratovima i diktatorima. Ruski kolega nostalgично je održavao bliske veze s prošlošću i moći Sovjetskog Saveza. U svakoj prilici pokušavao nas je uvjeriti da su čak i petnaestogodišnji Čečeni još nedovoljno vješti teroristi.

Američki kolega nije baš bio zainteresiran za naše rasprave o nacijama i ratovima, ali je bio poprilično gorljiv u debati o načinima napredovanja u eri hiper-

kapitalizma i globalizacije i o tome kako bi ljudska rasa mogla koristiti učenje Nietzschea, Wittgensteina ili Heideggera za vlastiti napredak.

Kineski pjesnik jedva da je i sudjelovao u našim raspravama. Nismo znali kada radi, kad je sretan, a kad tužan. Svojim držanjem stvorio je željeznu zavjesu oko sebe, zavjesu koja se nije podigla do samog kraja.

Bošnjački kolega iz Srbije i ja uvidjeli smo da je svijet bio daleko ispred naših zemalja. Dok su se naši narodi i dalje kupali u toploj krvi rata i mržnje, Europa je bez oklijevanja zakoračila naprijed.

Napisano je pravilo da kada se dva Balkanca sretnu u stranoj zemlji, stupanj obostranog razumijevanja poraste. Slučaj mog bošnjačkog kolege bio je sličan mome, ali ne i isti. On je još uvijek politički proganjan, ja više nisam. Ipak, naša su iskustva slična. Naši su narodi iskusili gušenje, progon, teror i genocid od strane Srba. Dakako, nije bilo potrebno dugo razgovarati o Balkanu ili događajima proteklih deset godina s kolegama iz Zapadne ili Srednje Europe. Ova tema bila je zanimljiva, ali ne i šokantna za mene, mog bošnjačkog kolegu i ostale umjetnike koji su se zajedno našli u dvorcu Bettine von Arnim. No, ona je bila šokantna za njemačke kolege koji su svijet dijelili na crno i bijelo.

Dok smo razgovarali o Srbiji, ruski kolega pokazao se tipičnim tradicionalistom u stilu genijalnog pisca Fjodora Dostojevskog. Američki esejist podržao je uplitanje Amerike na Balkanu bez ikakve rezerve (Balkanu je potreban proces preodgoja poput onog kroz koji je Europa prošla nakon Drugog svjetskog rata!). Sve u svemu ovo je bila priča o dvorcu koji je probudio našu maštu i naše razmišljanje. To je priča o dvorcu koji je posvjedočio mnogo toga u stotinama godina svojeg postojanja, od vremena čudesne ljubavi Johanna Wolfganga Goethea i Bettine von Arnim, do vremena strašnih ratova Bismarcka, zatim vremena Ordnung-ludila nacista i tijekom bizarnog i tragikomičnog vremena Ulbrichta i Honeckera. Okupili smo se u ovom dvorcu poput Europe u malom i razgovarali o Balkanu, Srednjoj Europi i njihovu ujedinjenju s ostatkom Europe, jer je to jedino moguće rješenje. Balkan je danas, iako oslobođen od srpskog šovinizma i egocentrizma, još uvijek miljama daleko – politički, ekonomski i duhovno – od ujedinjenja s europskim narodima. Međutim, ovaj proces je u tijeku. Deseci tisuća vojnika, humanitarnih radnika, ekonomista, novinara i publicista tamo su kako bi pomogli duhu ranjenom malim i velikim tragedijama. Pokušaj razbijanja začaranog kruga, otvaranja suludih granica i osjećaja dijela iste kuće, kuće Europe.

Ovo stoljeće nije loše otpočelo za narode Balkana, usprkos boli i mnogim poteškoćama koje su se pojavile i pojavit će se u budućnosti. Čini se da se kolo povijesti okreće i dalje i ništa ga ne može zaustaviti. Gotovo poput mojih misli o prijateljima iz Wiersdorfa koje se neprestano vrtite i ne mogu ih zaustaviti.

s engleskog prevela Ines Babić

skupovi

Što smo to mi

Rasprava se uglavnom koncentrirala na pitanja koja proizlaze iz pretpostavljene dihotomije s jedne strane hrvatskog i s druge strane europskog identiteta

Okrugli stol *Etničnost i stabilnost Europe 21. stoljeća – položaj i uloga Hrvatske, u organizaciji Instituta za migracije i narodnosti, Institut Otvoreno društvo, Zagreb, studeni 2000.*

Kiril Miladinov

U dvorani Instituta Otvoreno društvo u Zagrebu 10. studenog održan je okrugli stol *Etničnost i stabilnost Europe 21. stoljeća – položaj i uloga Hrvatske*, koji je u ime Instituta za migracije i narodnosti organizirala Silva Mežnarić. Rad jednodnevnog skupa bio je podijeljen na četiri tematske cjeline sastavljene od izlaganja i vrlo živih rasprava.

Prvi blok izlaganja *Ljudi, prostor, paktovi – osnovne informacije* obuhvaćao je referate Siniše Tatalovića *Manjine – zakašnjela tema*, Mitje Žagara *Pakt o stabil-*

nosti i Milana Mesića *Suvremene migracije i nacionalna država*. Rasprava koja je uslijedila vodila se o problemima definiranja etničkoga i nacionalnoga i o primjenjivosti pojma Balkana u kontekstu određivanja regionalnog identiteta Jugoistočne Europe.

Mentalne mape Europe

Drugi blok imao je naslov *Europe, mape, granice*. Prvi je bio referat Tončija Kuzmanića *Četiri Europe*, u kojemu je autor naglasio razliku između anglosaksonске, njemačko-francuske i katoličke pod-Europe te još-ne-pod-Europe tranzicijskih zemalja. Nakon toga je Laura Šakaja-Užarević iznijela rezultate pilot-istraživanja o *Mentalnim mapama Europe* koje pokazuje preferencije zagrebačkih srednjoškolaca s obzirom na europske države. Referat Sanje Lazanin i Emila Heršaka *Nove granice u Europi – percepcija i stvarnost* postavio je pitanje znači li ukidanje granica korak prema deregulaciji i je li njegova vjerojatna posljedica porast konfliktности. Jasna Čapo-Žmegač govorila je o migrantima kao *Onima koji izmiču granicama*, osobama s dvostrukim vezanostima, a Dubravka Mlinarić pod naslovom *Različite percepcije prostora – konstrukcija prezentacije i samoreprezentacije* na primjeru povijesnih mapa hrvatskih područja tematizirala je različitosti u viđenju istih geografskih prostora između hrvatskih i nehrvatskih kartografa. Na kraju ovog bloka Nenad Bulat prezentirao je rezultate istraživanja o opadanju važnosti nacionalnog faktora u hrvatskoj javnosti od 1993. godine naovamo, a Saša Božić je pod naslovom *Europska nacija – ideologizacija, realizacija, konflikti* govorio o pokušajima konstruiranja europske nacije.

U trećem je tematskom bloku *Identiteti: 'state of the art', koncepti, metode* prvo bilo izlaganje Ivana Burića *Postmoderni identiteti* koje je izložilo stanje i proturječja koncepcija identiteta u uvjetima postmoderne. Na tu se temu nadovezao referat Kirila Miladinova o *Protumodernističkim identitetima*. Vesna Kesić imala je za temu *Rodne identitete i stabilnost*, a Đurđa Knežević *Etnicitet i nacionalnu državu kao geto za žene*. Na kraju je Nenad Fanuko izlagao tezu da je, iako sam u sebi proturječan, liberalni nacionalizam napredniji od dosadašnjeg hrvatskog etnonacionalizma te da je taj koncept nacionalizma, zasada, rješenje za položaj Hrvatske u Zapadnoj Europi.

Zatim su između blokova studenti sociologije Ozren Pupovac i Ivica Perinić prezentirali izvještaj sa seminara *Politics of inclusion – urban agenda or civic li-*

teracy održanog u listopadu na sveučilištu Wayne State University u Detroitu. U četvrtom je bloku *Zajednice budućnosti – imaginacije, definicije* Ivo Paić izlagao o *Hrvatskoj etničnosti u prostoru i vremenu*, a Andrea Feldman u referatu *Elementi identiteta – Hrvatska pred izazovom 21. stoljeća* argumentirala je u prilog tezi da će identitet Hrvatske u velikoj mjeri ovisiti o demografskim, ekološkim i tehnološkim parametrima koji su po svojoj prirodi transnacionalni.

Dramatična dihotomija

Dojam je da se rasprava koja se razvila tijekom dana uglavnom koncentrirala na pitanja koja proizlaze iz pretpostavljene dihotomije s jedne strane hrvatskog – ili, šire, balkanskog tj. jugoistočnoeuropskog – identiteta i s druge europskog tj. zapadnog. Tu, naravno, u zraku ostaje pitanje koliko je ta dihotomija produktivna kao teorijsko polazište, a i koliko se često jednostavno preuzima iz dnevno-političkog žargona. Predemo li na konkretniju razinu, više se puta, recimo, dovodila u pitanje modernizacija u njezinoj funkciji dominantnog aspekta i instrumenta zapadnog utjecaja na donedavno ratna područja jugoistočne Europe. Pritom nije bilo do kraja jasno misli li se time reći da je modernizacija kao isključivi recept *nedovoljna* za stabilizaciju Balkana, što je sigurno uvjerljivo ako se ona shvati u uskom smislu tehnološkog razvoja ili jačanja proceduralnih elemenata u političkom životu, ili joj se traži *alternativa*. Ponekad se stjecao dojam da se iznose plauzibilni argumenti samo za prvu tezu, a da se nakon toga nastavlja kao da se potkrijepila druga, recimo, upravo varijacijama spomenute dihotomije, na primjer sumnjičavošću s obzirom na kompatibilnost jugoistočnoeuropskih identiteta i nekih aspekata vesternizacije i uopće "Europe" ili diferencirajući između "dobrog" i "lošeg" nacionalizma. No čini mi se da bi prije svake daljnje analize takvih teza njihovi zastupnici morali konkretno odgovoriti bar na dva pitanja: prvo, ako odrednica "Europe" već danas obuhvaća grupe tako različitih tradicija kao što su Frizi i Andaluzani, ili, recimo, sjeverni i južni Talijani, s kojim bi se onda argumentima moglo pretpostavljati da ona baš u svojoj primjeni na jugoistok kontinenta ulazi u neku dramatičnu dihotomiju čije bi razrješenje zahtijevalo specifičan konceptualni napor? Drugo, ako su modernizaciju i vesternizaciju društva u prošlih pola stoljeća ili nešto manje mogla apsolvirati sva ta tako raznorodna društva, i njemačko i talijansko i španjolsko itd., kakvi bi se argumenti mogli navesti za tezu da bi sada za društva Balkana ona bila u signifikantnom smislu problematičnija, da bi odjednom baš za ove krajeve postojali neki neprobljavivi suviškovi?

Kriza suvremenih ideoloških identiteta

No možda je u pozadini naprosto i tiho odupiranje vesternizaciji koje je ipak konstanta ovih dijelova Europe. Odjeci takve povijesne idiosinkrazije na ovom su skupu mogli dovesti i do povremene tematske bliskosti s nacionalističkim ksenofobima zbog koje su sudionici osjećali potrebu izričito se ograđivati od takvih pozicija. Naravno, to samo po sebi i nije toliko alarmantno, problem neugodnog tematskog susreta s odioznim susjedima sa zaprplanog kraja političkog spektra latentno je prisutan u svim pozicijama koje se ne zadovoljavaju jednostavno liberalnom aksiologijom, gotovo na svim područjima teorije društva. Osim toga, pitanje je da li se takav ne-nacionalistički skepticizam prema takozvanim globalističkim unifikacijama uopće može održati čim treba poduzeti prvi korak u konkretizaciji teorije, čim se zatraži definicija traženog identiteta, kako se i dogodilo na ovom okruglom stolu – što smo to "mi" koji stojimo nasuprot Europi? Odgovor na to pitanje uvijek će biti ili nacionalistički ili, kao što je bio ovdje, taj da na njega nema odgovora, tj. da je "mi" u ovom slučaju koncipirano tako da to pitanje nema smisla. Na takvim točkama u argumentaciji ne-nacionalisti konačno otpadaju iz kruga iskrenih huntingtonovskih antimodernista – jer taj je odgovor po sebi tipično modernistički (iako je takav modernizam, naravno, kao zavezan u čvor). Ali kontekst takvih zapleta ipak svjedoči bar o krizi suvremenih ideoloških identiteta.

Poticaji za nova pitanja

Kako se može naslutiti iz rečenoga, rasprava se općenito nije pokušavala držati razine seciranja problema kolektivnih identiteta u poslijeratnim uvjetima u Jugoistočnoj Europi ili detektirati uvjete njihova recentnog konstituiranja i njihovih aktualnih modifikacija. Više je bilo riječi o tome što bi uopće bio neki pretpostavljeni "njihov", europski, a što "naš" identitet (ma tko to bili "mi"), a manje o tome kako se danas konstruirati neki "naš" identitet – ili, recimo, zašto uopće konstruirati tu opoziciju identiteta. Tko očekuje odgovore, time vjerojatno ne bi bio zadovoljan; ali zato onaj koga prije svega zanimaju poticaji i materijal za nova pitanja sigurno bi. ▀

razgovor

**Stevan Lilić, predsjednik Jugoslavenskog komiteta
pravnika za ljudska prava**

Grijanje prije odgovornosti

Revanšizma nema, ali postoji
nešto što se zove odgovornost

Grozdana Cvitan

*Što sve radi Jugoslavenski Komitet
pravnika za ljudska prava?*

– Angažirani smo na različitim područjima. Mogao bih to podijeliti u tri vrste: neposredna pravna pomoć posebice žrtvama represije i torture, zatim pomoć žrtvama represije u predizbornoj kampanji i pomoć mnogim zatvorenicima i protivnicima režima čiji broj se umnožavao približavanjem izbora. Mreža naših odvjetnika u cijeloj Srbiji nastojala je osloboditi te ljude. Nastojali smo senzibilizirati javnost kako bi se stvorio javni pritisak da se ti ljudi puste. Daljnji naš rad vezan je za razne inicijative i zakonodavne kampanje, a jedna od njih upravo završava i to je kampanja vezana za izradu nacrtu zakona o amnestiji. Nakon NATO-va bombardiranja Komitet je pokrenuo veliku kampanju da se amnestiraju politički zatvorenici i vojni dezerteri, odnosno oni koji zbog razloga savjesti ili bilo kojeg drugog razloga nisu htjeli sudjelovati u vojnim formacijama: od onih prije za vrijeme ratova u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini do ovih sada.

Poseban dio rada u Komitetu predstavlja nakladnička djelatnost i rad na izradi zakona. Jedan od njih je i taj projekt zakona o amnestiji koji ovih dana ide na izglasavanje u skupštinu kao prvi akt nove vlasti da bi se konačno stavila točka na diskontinuitet i stari represivni sustav.

Znači li to da su se pravnici u Srbiji dobro organizirali?

– Oni su se dobro organizirali i na jednu i na drugu stranu. Moram reći da je velik broj pravnika bio uključen u razne institucije režima, korupcija je bila strahovita, sud i suci su zloupotrebljavali položaje, naročito je izvršna vlast zloupotrebljavala svoj položaj i to je dostiglo ogromne razmjere, tako da je pitanje profesionalne etike jedno od osnovnih pitanja koja sada treba postaviti. Treba krenuti u rekonstrukciju vrijednosnog sustava, u svim vrstama prava, ali generalno društvenog. Eksplicitno stojimo na stajalištu da revan-

šizma nema, ali postoji nešto što se zove odgovornost. Svi su na neki način objektivno odgovorni, ali i subjektivno.

Pretpranje na perilici

Što bi, odnosno što ne bi bio revanšizam? Ne očekuju li uglavnom svi (osim vlade čiji se odlazak nakon svakih izbora podrazumijeva) da ostanu na istim mjestima na kojima su bili?

– Moderni politički sustavi podrazumijevaju smjenjivanje i odgovornost vlasti. Tradicija totalitarnih sistema jest u nesmenjivosti i neodgovornosti. Mi smo imali desetljeće u kojem su njegovane neke forme, primjerice forma "kao izbori" koji u stvari nisu bili izbori i gdje se nomenklatura na vlasti nije osjećala obaveznom odgovarati za ono što je činila. Bila je slobodna u pronalaženju raznih manipulativnih oblika pokrivanja toga. Ali realnost danas zahtijeva da se zbog toga mora odgovarati. To je sigurno vezano za ono što zovemo fotelje. To nisu doživotni statusi, nego službene funkcije, dakle reizborna mjesta na kojima se obavljaju poslovi od javnog interesa i prije svega treba biti zastupljeno javno dobro. Ali s obzirom da je sustav iznutra jako korodirao i da postoji ogromna korupcija, odlazak s funkcije povlači otvaranje – kako se sad kaže – mnogih pitanja, od uporabe raznih sredstava do otvaranja dosijea. I to je sad lančana reakcija koja je krenula i na koju se javlja velik otpor.

Kako javnost senzibilizirati preko medija i ujedno dobiti medije za taj posao? Kako u sudstvu, a kako u drugim strukturama koje su podržavale dosadašnji sustav? Trebaju li otići samo vrhovi ili...?

– Što se tiče Srbije to je pitanje cijelog društva i svi mi to znamo. Zna se mnogo. Događaji nakon izbora 24. rujna i naročito nakon 5. listopada pokazuju da smo se mi suočili s tim pitanjima i s realnošću. Promjene će ići odozgo do dolje. One su teške i tegobne, ali je proces započet. Neosnovani su strahovi da će se stari režim vratiti. Bit će problema jer mi tek ulazimo u tranziciju, a nema tranzicije koja bi bila dobro stanje. Jer tranzicija je defektna već po definiciji i predstavlja stanje gdje staro još nije otišlo, a novo se još nije uspostavilo. Velik je broj modaliteta, ali bez obzira na sve to pravda, vjerujem, neće biti spora (ali dostižna) prema postojećoj izreci, već će ona brže nego se očekuje postaviti pitanje raznih sudaca, direktora,

političkih funkcionara i drugih o tome što su i kako radili. Uostalom, postoje i dokumenti i ljudi koji to znaju.

Što je brzina kad je u pitanju pravo nasuprot tranziciji i svemu ostalom što jedno društvu čeka?

– Dvije su razine brzine. Jedno je odmah. To je pitanje puštanja političkih zat-

vorenika (upravo je oslobođena albanska pjesnikinja s Kosova Fiora Brovina, koja je bila osuđena za terorizam), dakle onih koji su neosnovano zatvarani i suđeni. Oni su žrtve političke represije i za njih je odmah uvijek već i kasno.

Ali ako deset godina nešto krivo posadite i to krivo raste, onda da biste to ispravili, ne možete to učiniti odmah jer to što krivo raste može puknuti. Dakle, ostalo su poslovi i obveze čije razdoblje treba odrediti na vremenskom horizontu. Zasad je za nekoliko mjeseci dogovoreno održavanje republičkih izbora zbog stabiliziranja nove vlasti. Zatim će za godinu do godinu i pol dana biti raspisani izbori na svim razinama (svi izbori prije njih bili bi nulti izbori, kao program pretpranja na perilici). Procesi trebaju više vremena. Kao organizacija koja se bavi zaštitom ljudskih prava zainteresirani smo da u svim procesima koji nas čekaju maksimalno budu zaštićena i osigurana ljudska prava. To što je smijenjen totalitarni društveni režim i diktator ne znači da nova vlast ima bezuvjetan kredibilitet. Ona se mora ponašati odgovorno. Uostalom i borila se za to da bi bila odgovorna i transparentna

**Koštunica je imao više
međunarodnih susreta u
petnaest dana nego
Milošević u pet godina**

u svojim odlukama. Ona mora vratiti sve u redovite tokove.

Polaganje računa

S brvatske točke gledišta ocjena Koštunčina rada najčešće se postavlja pitanjem odlaska Miloševića u Haag. On to zasad ne smatra prioritarnim pitanjem. Kako vi to vidite?

– On je rekao da to trenutno nije prvi prioritet jer prioriteta je puno. Jasno je da to pitanje mora doći na dnevni red, ali postoji akutna situacija koja mora riješiti banalna pitanja kao što su grijanje, električna i slično. Elementi starog režima koji odlaze sve pokušavaju sabotirati. Osim toga sve treba staviti u određeni kontekst, pa tako i omogućiti uspostavu prava i pravne države. A to znači da Milošević i svi koji su sudjelovali u toj vlasti moraju položiti najprije političke, a onda i pravne račune, odnosno krivične, materijalne – dakle one za koje postoje indikacije i osnova. U taj kontekst ide i Haški tribunal iako je poznato da je to u biti politička institucija koja želi upotrijebiti pravne mehanizme za rješavanje određenih pitanja. To je posebna vrsta institucije i valjan pokušaj.

Postoji li pojava koju karakterizira odlazak nove vlasti, a poznata je kao pretrčavanje?

– To nije pojava, nego fascinacija. Tu treba biti principijelan i dosljedan, ali s druge strane, društvena stvarnost traži pragmatizam. Sigurno je da su neki ljudi sada uvidjeli stvari, ali uvijek ostaje pitanje njihove iskrenosti. Napokon to su bitno moralna pitanja. Što to sad uopće znači?! Oni koji su bili u starom režimu strahuju hoće li biti ugroženi gubitkom posla i zato nude usluge novom režimu da bi se iskupili za ranija djela. Ljudski je imati sve to u vidu i praštati, ali postoji i ono što se zove otežavajuće i olakšavajuće okolnosti

**RAT
I
TORTURA**

i napokon pravda. Iako to zvuči apstraktno, to je ono što mora biti njegovano i na razini kulta da bi se društvo moglo konsolidirati, posebice u vrijednosnom smislu. Ali, ma što mislili, svatko plati svoje za sve što je radio i pozitivno i negativno, i to je bilo oduvijek.

Kako ste doživjeli okupljanje u Opatiji oko projekta Balkan network?

– Razlog je dvojak. Jedno je redovna aktivnost balkanske mreže protiv torture koja je već godinama aktivna u ovoj turbulentnoj i konfliktnoj regiji. Imamo izvrsnu suradnju sa svim centrima. To su centri za rehabilitaciju medicinskog karaktera (psihološkog i fiziološkog), a uključene su i druge organizacije, pa tako i ona kojoj ja pripadam i koja je specijalizirana za pravna pitanja. Jer jedan od ciljeva balkanske mreže protiv torture jest kako u redovnim procesima u okviru institucija sistema dokazati i pokazati da je mučenje postojalo. Na temelju medicinskih nalaza to treba pretvoriti u pravni dokaz. To je vrlo komplicirana operacija, teža nego izgleda na prvi pogled. Često nije moguće dokazati neke stvari samo na temelju medicinske dokumentacije, nego je nužno kontekstuiranje problema i utvrđivanje precizne uzročno-posljedične veze. Primjerice, da je određena trauma posljedica torture, a ne fiziološke bolesti. Cijela naša motivacija vezana je uz činjenicu da je tortura sublimacija, koncentrat povrede ljudskih prava. To je nešto što je izvan civilizacijskog dometa onih vrijednosti za koje se suvremeni svijet zalaže. Mi smo imali prilike da u neposrednoj blizini imamo primjere torture u svakom smislu. Naravno, ona nije samo fizička (kao najdrastičnija), nego i psihička, vrijednosna, orijentacijska (drastičan govor mržnje kad se sotonizacijom drugog manipulira i vlada).

Od UN-a do plina

Sa čime ste se najčešće susretali kao pravnik?

– Sa svim. Naši odvjetnici su svojim intervencijama bili sa svim upoznati i otvarali ta pitanja pred stranom i domaćom javnošću (što je bilo ograničeno zbog medijske represije koja je vladala u Srbiji) u širokom rasponu, od fizičkog mučenja albanskih zatvorenika do medijske sotonizacije u kojoj su ljudi prozivani i napadani kao izdajice (medijski linč).

Kakvih ste osobnih problema imali?

– Posebnu pozornost posvećivao mi je Vojislav Šešelj (javnim pritiskom, denunciranjem preko specijalnih TV-emisija i njihova repriziranja, pred sudovima itd.). Kao navijači u sudnici, primjerice, u tome su sudjelovali on, cijela njegova stranka i neki državni dužnosnici. Bio je to pritisak na suce i odvjetnike, a s porukom: plaćeni, strane agenture, izdajice itd. To je bilo toliko vulgarno da je moja osobna procjena kako je to skupo platilo. Ali meni, mojoj obitelji i mojim prijateljima to je bio velik pritisak. To što se bumerang vratio onom tko ga je bacio ne spašava stvari. Mnogo je ljudi u Srbiji podnosilo tu vrstu pritiska, represije i torture.

Ostaje mnogo potrebnih i nimalo lakih razgovora. Kad će početi ravnopravni dijalozi Srba s Albancima na Kosovu i sa

Profesor administrativnog prava na beogradskom Pravnom fakultetu Stevan Lilić dugogodišnji je oponent Miloševićeve politike i danas začuđeno gleda promjene oko sebe. Puno je predavao po svijetu (na raznim američkim sveučilištima), a prije rata i na IUC-u u Dubrovniku. Osnivač je nekoliko specijalističkih pravničkih udruga (Udruženje za europsko pravo, Udruženje za pravnu informatiku...), utemeljitelj i član uredništva nekoliko pravničkih časopisa (*Kompjutor i pravo*, *Pravni život*, *Revija za europsko pravo*, dvojezični časopis *Ljudska prava*). Predsjednik je Jugoslavenskog komiteta pravnika za ljudska prava, politički i društveno aktivan u antiratnoj kampanji, a početkom devedesetih i na političkoj opozicijskoj sceni. Komitet ima svoju nakladničku djelatnost, biblioteku i angažiran je na različitim područjima. Stevan Lilić urednik je tih izdanja, autor je brojnih tekstova, udžbenika, knjiga, a posljednja od njih pod naslovom *Prigovor savesti* (koautor Biljana Kovačević-Vučo) objavljena je ove godine. Početkom devedesetih bio je aktivan u političkom životu u osnivanju Građanskog saveza Srbije, a sada je član Demokratskog centra! Bio je komunikator između opozicijskih srpskih stranaka koje su prošle godine počele održavanje okruglih stolova iz kojih je kasnije izrastao DOS. ☐

Crnogorcima o daljnjoj budućnosti vaše države?

– Sva ta pitanja namnožila su se na način da se deset godina nisu postavljala, a onda su na naplatu došli svi računi takoreći u jednom danu. Sada nas u jednom danu zapljuskuje toliko bitnih informacija (od primanja u Ujedinjene narode do skidanja sankcija, uključenoje u Pakt o stabilnosti, uvoz plina za grijanje iz Moskve) na koje smo čekali godinama da se teško snađi. Naravno da uskoro na red moraju doći i pitanja redefiniranja odnosa u federaciji. Uostalom, sada imamo i nove realnosti i na Kosovu i u Crnoj Gori i napokon u Srbiji, i ono na čemu insistiramo to je da se to odvija u procesu koji u osnovi treba biti demokratski.

Želim podsjetiti da su nedavni izbori bili izuzetno traumatski. Režim je činio sve da onemogući odvijanje izbornog procesa. I pored svih manipulacija, pritisaka (od medijskih do fizičkih), izbornih krađa i svega drugog, da upotrijebim frazu, narod je insistirao da to bude putem izbora. Mnogi su izražavali skepsu i strah da bi izbori mogli biti pokrađeni, ali eto pokazalo se da je za glas uvijek bitna kvantiteta – jer glas je ona truba od koje padaju zidovi Jerihona. To je politička poruka da se više ne pristaje na određeni tip komunikacije vlasti i građana, da o vlasti odlučuju građani na način da sve mora doći u normalne tokove. Prema tome i svi drugi procesi pa i pitanje odnosa s Kosovom i Crnom Gorom i napokon reguliranje Jugoslavije kao zajednice (hoće li to biti zajednica Srbije i Crne Gore ili možda i nekog trećeg entiteta, kakav će biti status, komunikacija s okruženjem, kontekst jugoistočne Europe itd.) moraju doći na dnevni red. Lakše je reći nego učiniti, ali početi mora. Koštunica je imao više međunarodnih susreta u petnaest dana nego Milošević u pet godina, a o rezultatima da ne govorimo. To je kao kad je čovjek pušten iz zatvora – od jednom sloboda! Ali na slobodi treba raditi i uključiti se u normalan život. To je u koliziji s nekim emocionalnim očekivanjima i nabojem sadržanim u uskliku Gotovo je! A ovo je tek početak.

Bolja varijanta

Kako danas ti glasači gledaju na otvaranje Srbije i odnos s međunarodnom zajednicom u smislu emocionalnog govora: svi nas mrze i svi su protiv nas?

– To je za oblast socijalne psihologije, ali je činjenica. Milošević i Srbija bili su u izolaciji svjetske zajednice, a danas se samo možemo pitati koliko je to bilo pametno. Osobno mislim da je takav postupak međunarodne zajednice Miloševiću i njegovom režimu osiguravao opstanak. On opstoji samo u zatvorenom režimu, a ne u otvorenom sustavu. Ali to je pitanje sada ad acta.

Komentirajte to nekim primjerom!

– Građanski bunt zimi 1996/97. povodom krađe izbora 1996. godine nastao je u jednom kratkom razdoblju kad su Jugoslavi nakon Daytonskog ugovora nakratko ukinute sankcije. Otvorenost je uvijek bolja varijanta u borbi protiv totalitarizma, jer zatvoren režim ima opravdanje, štoviše, činjenicu sankcija koristi kao bitan adut u politici unutrašnje represije. Zato su sankcije bile kontraproduktivne.

Ali sve to sad je pitanje prošlosti, a nas čeka mnogo toga u budućnosti i moramo joj se okrenuti. Moramo raščistiti mnoge stvari ne samo u državi, nego i od 1990. i 1991. godine u odnosu i s Hrvatskom, Bosnom i Hercegovinom, Makedonijom, međunarodnom zajednicom i mnogim drugima. I realno je očekivati da će smirivanje tla trajati godinu – dvije. Objektivno tek tada će se dogoditi i pravi slobodni izbori i dijalog. Postoji želja za razumijevanjem, tolerancijom i suradnjom i nadam se da će prostor Jugoistočne Europe (da ne kažem Balkan i da ne kažem bivša Jugoslavija jer u biti je baš prostor jugoistočka kao šireg područja) za pet do deset godina imati vrlo dobre razvojne perspektive. Sve će uspjeti, ali će proces potrajati.

Kolika je povezanost trenutne vlasti u Srbiji sa Srpskom pravoslavnom crkvom?

Kakva je razlika u odnosu na jučer i kako to vidite sutra?

– Odnosi su trenutno dobri. U proteklom režimu odnos vlasti sa svakom institucijom sistema poremetio se i sve se odvijalo u zatvorenom sustavu (sudstvo, parlament, školstvo, crkva...). Uspostava dobre komunikacije sa Crkvom ima i simboličan značaj, ali mjesto Crkve je u duhovnoj, a ne u političkoj sferi.

To je bio prvi Koštuničin korak...

– Rekao bih da je to drugi korak jer prvi je napravio prema vojsci. Uspostavio je komunikaciju s vojskom, a ona se izjasnila da stoji u obrani ustavnog poretka (što joj je i ustavna obveza jer po njemu vojska brani teritorijalni integritet, suverenost, nezavisnost i ustavni poredak), te su tako dali jasnu potporu rezultatima izbora. Ta njihova politička neutralnost bila je vrlo važna.

Partijska logika

Kakav je danas odnos prema vojsci u Srbiji i je li to još pitanje kulta?

– Moj osjećaj je da je obrana zemlje, prije nego vojska, bila pitanje povijesne tradicije u Srbiji. Kult vojske se gajio i nastajao je za trajanja dviju Jugoslavija, ostao je i mnogi su bili žrtve toga. JNA se praktično projektirala kao ona koja brani vrijednosti socijalizma, a zatim Srbije, dok je u stvari bila pod jakim partijskim utjecajem. Najnoviji događaji omogućili su depolitizaciju vojske u bitnom smislu: da konačno postane samo vojska i ne instrument politike, partije...

Kako sam osobno angažiran u tom području, moram reći da su mnogi odbijali odazvati se mobilizaciji za vrijeme rata u Bosni i Hercegovini i Hrvatskoj, a posebice sada na Kosovu. Mnogi mladi ljudi zbog toga su napustili zemlju, ali istraživanja koja smo radili pokazuju da njihova želja da se brani zemlja i njihovo domoljublje nisu sporni. Oni nisu htjeli sudjelovati u vojsci koja je bila instrument određene politike. Vojska je bila talac Miloševićeve politike. Proces razdvajanja je počeo i vjerujem kako će uz odgovarajuću profesionalizaciju doći i potrebno smanjenje operativnog sastava za zemlju kao što je Jugoslavija. Na toj relaciji treba također riješiti odnos sa Crnom Gorom, funkcioniranje federalnih institucija sistema, uvažavanje prigovora savjesti, odnosno mogućnost civilnog služenja vojnog roka. Vojsku očekuju svjetski i europski standardi i to će se riješiti. Padanje starog sistema nije samo padanje Miloševićeva sistema, nego sistema čiji se korijeni vuku unatrag pedeset godina – riječ je o partijskoj logici i logici dnevne politike uzdignute na opći interes društvene zajednice. To nije točno i mi plaćamo cijenu uspostavljanja komunikacije s međunarodnom zajednicom, okruženjem, standardima...

Što biste vi rado željeli reći, a što vas nisam pitao?

– U svim događajima i širenju ideje i uvjerenja da moraju nastati promjene izuzetnu ulogu odigrali su studenti i omladina. Oni su se na kraju pojavili u liku otpora i otpor je postao općeprihvaćen. Ali i početkom devedesetih godina (1991/1992/1993) i 1996/7. i sada 2000. studentska populacija izgovarala je jasnu poruku o tome da ne pristaje, da ne pristaje na to da mora napuštati zemlju, ne pristaje da živi bijednim životom, da ne pristaje biti stavka ili resurs koji je na raspolaganju režimu da ga koristi za ratove i ovo i ono...

Iako se studentska populacija mijenja i generacije su različite istu su ideju izražavali, i nevjerovatno je kako ideja pravde živi kod studenata. On je nepogrešiv i svaka nova generacija govorila je istu poruku: nenasilje, promjena, hoćemo vladati svojim životom. Da nije bilo toga, siguran sam da ni ostale generacije ne bi uspjele.

Sada studenti otporaši u Srbiji imaju vrlo duhovite plakate na kojima je buldožer, a tekst glasi: *Otpor: Mi vas posmatramo*. To je poruka i starima i novoj vlasti i svima ostalima. ☐

u prvom licu ,,,

Tortura i rat

Žene, žrtve seksualnog mučenja

Svi mi imamo različita iskustva u svojim obiteljima i ona se zasad prenose na mlade

Feride Rushiti

Sad je došlo vrijeme u kojem posebnu pozornost u centru možemo posvetiti izravnim žrtvama ratnih mučenja. Među njima su žene žrtve seksualnog mučenja. Smatra se da je oko 20.000 tih žrtava. Međutim, to su procjene jer te je brojeve teško doznati. U albanskoj obitelji ta je vrsta mučenja izvor posebnih tragedija. Zato vjerujemo da je to bio i dio srpskog ratnog plana. Jer to je ujedno i način razbijanja obitelji gdje se ne odvajaju samo supružnici, nego i djeca od jednog od roditelja, najčešće oca. K nama dolazi mali broj tih žrtava, jer to je tragedija koja se nastoji sakriti. Ipak, podjela je moguća u tri kategorije: neudane žene, udate i udovice. Njihova sudbina različita je od mjesta do mjesta, ali najčešće neudane žene imaju vrlo teške probleme i obitelji ih nastoje izolirati u kući. One su u depresiji i potencijalne su samoubojice. Na selu je to mnogo gore nego u gradu. Gradskim djevojkama je lakše i okolina im često može pomoći više nego drugima.

Udate žene imaju probleme s muževima i događa se da ih muževi vrate njihovim obiteljima. Na kraju se čini da je lakše onima čiji su muževi ubijeni, dakle udovicama žrtvama seksualnog zlostavljanja. Ali one imaju druge probleme. Žene žrtve rata okupljene su u grupi s različitim iskustvima, ali tako da su spremne pomoći

Liječnica i humanitarna aktivistica Feride Rushiti pripadnica je one generacije mladih Albanaca s Kosova koji su se, nakon zatvaranja njihovih škola na Kosovu i sveučilišta u Prištini na albanskom jeziku 1991. godine, počeli školovati po kućama. Taj paralelni sustav bio je oblik otpora i borba da mladi Albanci na Kosovu dobiju priliku za obrazovanje. Nakon dvije godine studija medicine na sveučilištu "po kućama" odlučila je otići u Tiranu, jer je samo tako mogla računati na vrijednost svoje diplome. ☐

jedna drugoj. U početku rad s njima je pojedinačan, a tek zatim grupni. U patrijarhalnoj albanskoj obitelji muževi su šefovi i to je uloga koju danas uče žene čiji su muževi ubijeni. One uče biti jake jer to do sada nisu imale priliku. One su najotvorenije u grupi i svojim iskazima, često otva-

raju put drugim ženama da i one progovore o svom iskustvu. One često stižu na grupu zajedno sa svojom malom djecom, pa moramo organizirati i čuvanje te djece.

Kad počnemo rad sa ženama, pitamo ih imaju li problema i drugi članovi njihove obitelji: muž ili djeca. One uvijek kažu da nemaju, da nisu vidjeli ništa i nisu čuli ništa. U radu s djecom u kreativnoj terapiji kao što je crtanje uvijek nalazimo probleme. Tako sam imala slučaj jedanaestogodišnje djevojčice koja je imala zadaću nacrtati neko svoje sjećanje prije rata, u ratu i nakon rata. Za vrijeme prije rata nacrtala je sebe kao Majku Terezu i kad smo je pitali što to znači, odgovorila je da je željela pomoći ljudima i dati im sve što im treba. Za vrijeme rata nacrtala je svijetlu i to je objasnila kao sjećanje na oca koji je poginuo u Oslobođilačkoj vojsci Kosova. Za poslijeratno vrijeme nacrtala je krajobraz u kojem spava ispod oblaka. Psihologu je rekla da sanja svog oca koji je poginuo za njezinu slobodu, a ona je oblak zato jer ga je izgubila.

Trudimo se ljudima objasniti pojam i sudbinu transgeneracijske traume. Možda je to moguće. Svi mi imamo različita iskustva u svojim obiteljima i ona se zasad prenose na mlade. Ne znam kad bi se to moglo prekinuti.

Danas smo mi u KRCT-u u Prištini centar otvoren za sve. Ali, realno, drugih nema. ☐

VULGATA

VUK COSIĆ
VADIM FISKIN
BOJAN GORENEC
DEJAN HABICHT
IVAN ILIĆ
IRWIN
MILENA KOŠEC
MARKO A. KOVAČIĆ
DAMIJAN KRACINA
DARJI KREUH
TANJA LAŽETIĆ
MAJA LICHU
VESNA MOLČNIK
MARKO PELIHAN
ALENKA PIRMAN
TADEJ POGAČAR
KATARINA TOMAN
IRENA WOLLE

3. TRIENNALE SUVREMENE SLOVENSKE UMJETNOSTI
14. PROSINCA 2000. - 18. VELJAČE 2001.

KUSTOS GREGOR PODNAR

MODERNA GALERIJA LJUBLJANA / MUSEUM OF MODERN ART
TOMIČEVA 14, 1000 LJUBLJANA, SLOVENIA
TEL.: +386 1 25 14 106 / FAX: +386 1 25 14 120
E-MAIL: INFO@MO-LJ.SI / WWW.MO-LJ.SI

TEORIJA

Kulturalni studiji: bilješka o podrijetlu

Iako postoje brojne institucije koje su oblikovale i još uvijek stvaraju područje kulturalnih studija, birminghamski se Centar s pravom može smatrati središnjom institucijom u njihovoj povijesti

Dean Duda

Prije tridesetak godina područjima humanističkih znanosti, posebice historiografijom, kružila je sintagma «papagajstvo mentaliteta». Označavala je jednostavnu činjenicu da je francuska nova historiografija proizvođači povijest mentaliteta istodobno stvarala i njezino naličje. U jednom je trenutku sve bilo mentalitetom. Tržišno mondeni repovi jednoga projekta simulirali su pripadnost, locirani zapravo u slatkoj neosvijetlenosti izvan njegovih ključnih uporišta. Devedesete su pak na svjetskom tržištu znanja iznova bile sklone papagajskom diskurzu, a u njegovu se središtu nalazila škakljiva kišobranska sintagma «cultural studies» ili pak kulturalni studiji, kako je to u međuvremenu sramežljivo zaživjelo u domaćoj zajednici zainteresiranih.

Papagajstvo kulturalnih studija nije – ne znam bih li rekao na sreću ili na žalost – zaživjelo u našoj sredini. Stvar je posve logična, budući da su i kulturalni studiji ostali bez značajnijega odjeka. Posegnemo li primjerice za bezrezervno kompetentnim izvorom kakav je *Pojmovnik suvremene književne teorije* (1997) Vladimira Bitija, naići ćemo na tihu pukotinu. U njemu, naime, ne postoji natuknica o kulturalnim studijima. Tek nekoliko porazbacanih mrvica poput imena Stuarta Halla među predstavnicima kulturalnoga materijalizma ili pak Allona Whitea i Petera Stallybrassa kao novijih kritičara Bahtinov koncepcije karnevala. Suočen s recepcijskom indiferentnošću šire stručne zajednice s jedne i blagonaklonom nježnošću kritičkoga diskurza uskoga kruga upućenih s druge strane, *Pojmovnik* je zapravo ostao u zrakopraznom prostoru. Kao da su mu unaprijed ponuđena jamstva ublažila stvarnu snagu, otvarajući prostor njegove recepcije nekim kategorijama proizišlim iz raznovrsnih diskurzâ kulturalnih studija.

Hoggart i prijatelji

Sažeti pregled povijesti kulturalnih studija teško može izbjeći pripovijesti o podrijetlu. Ona nije moguća bez poratne eksplozije popularne kulture i medijske revolucije, bez dominantnoga načina proučavanja i podučavanja književnosti na britanskim sveučilištima, bez zbivanja na ljevici nakon upada sovjetskih trupa u

Mađarsku, bez otpora Marxovu ekonomskom determinizmu, odnosno bez kulturalnih marksista ili kulturalista poput prou-

ževnokritičkoga. Tako su od samoga početka, iako institucionalno književnoznanstvenoga podrijetla, kulturalni studiji tre-

njegovi studenti stjecati jeftine magistarske i doktorske titule baveći se koještarijama do tipičnih rečenica koje danas mogu zvučati čudno, iako se u različitim situacijama još uvijek mogu čuti: »Of course, you know Hoggart, your people won't get jobs. No one will recognise a subject like that». Da su bili dobri prognozeri, ne bismo morali spominjati papagajstvo kulturalnih studija. Stvar se, međutim, otela konzervativnom nadzoru, iako će joj upravo njegovi zagovornici zahvaljujući politici vlade Margaret Thatcher biti ne samo izvrstan proizvođač analitičkoga materijala, nego i svojevrstni institucionalni stečajni upravitelj. Centar je ubrzo dobio nekoliko nagrada za najbolje magistarske radnje na sveučilištu i donekle ušutkao protivnike. Hoggart je upravljao Centrom do 1968. Tada je predstojnikom postao Stuart Hall koji je tu funkciju obavljao do odlaska na Open University 1979. Za njim slijedi Richard Johnson kojega je 1988. naslijedio Jorge Larrain s reformiranoga Odsjeka i institucionalnoga baštinka CCCS-a.

Očevi i djeca

Rasprave koje su se u Centru vodile, kao i interesi njegovih nastavnika i studenata mogu se najlakše vidjeti u *stenciled papers* koji se i danas mogu kupiti u Birminghamu, u časopisu *Working Papers in Cultural Studies* koji je počeo izlaziti u proljeće 1971, kao i u nizu zbornika koji su se često pojavljivali najprije kao tematski brojevi spomenutog časopisa, a zatim, zahvaljujući uglavnom suradnji Centra s londonskom nakladničkom kućom Hutchinson, i kao samostalna izdanja: *Resistance through Rituals: Youth Subcultures in Post-war Britain* (1976), *Women Take Issue: Aspects of Women's Subordination* (1978), *Policing the Crisis:*

Stuart Hall

Mugging, the State, and Law and Order (1978), *On Ideology* (1978), *Culture, Media, Language. Working Papers in Cultural Studies, 1972-79* (1980), *The Empire Strikes Back: Race and Racism in '70s Britain* (1982). Zbornici kao da pokazuju susljedno otvaranje tema: popularna kultura i subkultura, modsi, hipici, punkeri i motoristi, problemi ideologije, država, nasilje, kriza, analiza medija od kodiranja i dekodiranja televizijskih poruka do analize publike i sapunica, feminizam, koji je usput rečeno uzdrmao temelje CCCS-a, rasni i rasiistički diskurz. Na tom se putu u nekoliko navrata, kako to voli reći Hall – kojemu su učenici i suradnici upravo objavili istoimeni zbornik u čast (*Without Guaranties*, 2000) – bez jamstava dijalogiziralo s marksizmom i iz marksizma, istraživale kulturalne prakse i njihov odnosa prema moći, govorilo o kulturi kao sukobu, o dobim, rodnim i klasnim napetostima, rušilo tekst sa strukturalističkoga povlaštenog prijestolja, postavljale ozbiljne

stupice postmodernizmu, strukturalama dominacije, kulturnoj politici i esencijalističkom diskurzu, ali i zapadalo u različite zamke.

Iako postoje brojne institucije koje su oblikovale i još uvijek stvaraju područje kulturalnih studija, birminghamski se Centar s pravom može smatrati središnjom institucijom u njihovoj povijesti. Njegovi nastavnici i studenti, od Hoggarta, Halla i Johnsona preko Dicka Hebdigea, Dorothy Hobson, Davida Morleyja, Charlotte Brunsdon, Paula Willis, Johna Clarkea, Angele McRobbie, Phila Choena, Chasa Critchera do Iaina Chambersa, Janice Winship i Paula Gilroya, autori su najznačajnijih i najčitanijih knjiga na području. Hebdigeova knjiga o subkulturnim stilovima (*Subculture: the Meaning of Style*, 1979) ili Willisova o tome kako radnička djeca dobivaju radničke poslove (*Learning to Labor*, 1977) vjerojatno su najutjecajnije u svojim područjima.

CS u našem dvorištu

Mnogi će ustvrditi, a broj knjiga koje nude pregled paradigme više nije tako malen, da je koncept kulture s kojim se krenulo iz Birminghama zapravo politički, da je posrijedi isključivo rasprava o ideologiji. Amerikanci će se zdušno zalagati da Britanci ne posjeduju kulturalne studije i od toga uvelike napraviti papagajski cirkus. Međutim, ako se nešto može naučiti iz birminghamskoga iskustva, onda je to poučak o prijeko potrebnoj količini odgovornosti, o diskurzu bez unaprijed priznatih jamstava i svijesti o skliskim mjestima subjekta kao proizvodnje, o tome da je upravo to ono što izgleda normalno najupitnije. Također i napomena da nema analize ili čitanja bez vrednovanja ili kako je to na završnim stranicama svoje *Književne teorije*, sakrivši izvore, lekturu i suvremenike kao zmija noge, sažeo Eagleton: nema kritike bez politike.

Pogledajte naše obrazovne programe, *Hrvatske početnice*, *Smilove* i *Radosti*, televizije, pisce povijesti hrvatske književnosti, starce pred kontejnerima, ministre, karnevalske meštre, špijune, press holdinge, sociologe i tenisače, odvojene razrede s malim Romima, radnike koji su kao klasa još 1990. protjerani iz diskurza i tko zna kad će se vratiti. Ova zemlja vrvi materijalom. A ako se teorija u određenoj mjeri može prosuđivati koeficijentom njezine konvertibilnosti, onda malo kulturalnih studija vrijedi puno kuna. Naposljetku, naravno, akademska zajednica. Gdje zapravo locirati kulturalne studije u zakonom propisanom popisu područja, grana i disciplina. Simulacijom unutar zatečene institucionalizirane prakse ili pak radikalnim pokušajem dislociranja? Hoggart je s tim davno izišao na kraj. ☒

Zarez će u sljedećim brojevima, naravno u mjeri u kojoj to dopušta novinski prostor, objavljivati tekstove koji se upisuju u područje kulturalnih studija i ispisuju njegova ključna formativna mjesta. Za početak smo krenuli gotovo s kraja i odabrali Paula Gilroya. Umjesto temata, odlučili smo se na, makar prividan, kontinuitet. Svaka čitateljska suradnja ili pak sugestija dobrodošla je stvar. ☒

Richard Hoggart

čavatelja književnosti Richarda Hoggarta, Raymonda Williamsa (*Culture and Society* 1780-1950, 1958. i *The Long Revolution*, 1961) i povjesničara Edwarda P. Thompsona (*The Making of the English Working Class*, 1963). Neki će dodati: ni bez njihove strukture osjećaja, vjerojatno radničkoga podrijetla ili pak iskustva u obrazovanju odraslih, a danas je posve jasno da kulturalnih studija ne bi bilo ni bez utjecaja strukturalizma i semiologije Antonija Gramscija, Louisa Althussera i mnogih drugih.

Stvar je započela početkom šezdesetih godina kad je Richard Hoggart, profesor engleske književnosti i autor *The Uses of Literacy* (1957) – nostalgичne autobiografske knjige o promjenama koje su se dogodile u životu engleske radničke klase pojavom različitih vidova popularne kulture – iz Leicestera prešao u Birmingham. Njegova je knjiga danas u diskurzu body building teoretičara gotovo prezrena i pomalo smiješna. Obiteljska kupnja petkom uvečer, susjed koji jedini u ulici ima neko enciklopedijsko izdanje i dečki uz jukebox nisu baš neke teme. Kroničari, međutim, bilježe da je Hoggart na birminghamskom sveučilištu 1963. održao nastupno predavanje pod naslovom *Schools of English and Contemporary Society* – objavljeno u njegovoj knjizi *Speaking to Each Other. Volume Two: About Literature* (1970) – u kojemu je kritizirao način nastave književnosti u Engleskoj i založio se za pristup koji bi se «provizorno zvao književnost i suvremeni kulturalni studiji». Posrijedi je analitički put koji bi imao «nešto zajedničkoga s mnogim postojećim pristupima, ali ne bi bio nijedan od njih». Hoggart je zamislio da se kulturalni studiji sastoje od triju područja, uvelike proizišlih iz njegove *The Uses of Literacy*, povijesnoga i filozofskoga, sociološkoga i, najvažnijega, knji-

Ako se nešto može naučiti iz birminghamskoga iskustva, onda je to poučak o diskurzu bez unaprijed priznatih jamstava

bali ostvariti zacrtanu interdisciplinarnost.

Pripovijest o trećem uvjetu

Hoggart, međutim, nije kulturalne studije zamislio kao dodiplomski studij. Prilikom prelaska u Birmingham postavio je upravi fakulteta tri uvjeta, navodno dva obiteljska i jedan profesionalni. Potonji je zapravo namjera da započne vlastiti poslijediplomski program, a to su morali biti suvremeni kulturalni studiji. Tako je na zgražanje fakultetskih odsjeka, posebice sociologije, uz pomoć godišnje potpore od tri tisuće funti koju je dobio od sira Alena Lanea iz *Penguin*a, u sklopu studija engleskoga jezika i književnosti, 1964. započeo s radom Centar za suvremene kulturalne studije Sveučilišta u Birminghamu (The Centre for Contemporary Cultural Studies, CCCS), okupivši studente koji su diplomirali uglavnom englesku književnostu, sociologiju, povijest ili filozofiju. Uz Hoggarta je ot početka u radu Centra sudjelovao Stuart Hall, za kojega će sâm utemeljitelj reći da mu je zbog teorijskih interesa zapravo komplementarna figura, zatim, pored ostalih, Richard Johnson i Michael Green, danas jedini preživjeli na Odsjeku za kulturalne studije i sociologiju Sveučilišta u Birminghamu, proizvodu niza reformi prilično udaljenom od nekadašnje slave.

Hoggartu je konzervativna i tradicionalna akademska zajednica, naviknuta na feudalni model distribucije znanja, u početku štošta prigovarala, od toga da će

TEORIJA

Kulturalni studiji

Crni Atlantik kao kontrakultura moderniteta

Bez obzira na njihovu pripadnost desnici, ljevici ili centru, različite su se skupine vraćale na ideju kulturnoga nacionalizma, na sveobjedinjujuće koncepcije kulture koje prikazuju nepromjenjive etničke razlike kao apsolutan prijelom u povijestima i iskustvima

Paul Gilroy

Težnja da budemo podjednako Europljani i crnci zahtijeva neke specifične oblike dvostruke svijesti. Dok to govorim, ne mislim predložiti da preuzimanje jednoga ili obaju od ovih neograničenih identiteta nužno iscrpljuje subjektivne izvore bilo kojega posebnog pojedinca. Međutim, ondje gdje rasistički, nacionalistički ili etnički apsolutistički diskurzi uređuju političke odnose tako da se ovi identiteti javljaju kao da su međusobno isključivi, na zauzimanje prostora između njih ili pak pokušaj da se pokaže njihova povezanost gleda se kao na provokativan ili čak opozicijski čin političkoga neposlušna.

Adoptivno prosvjetiteljstvo

Suvremeni crni Englezi, kao i Angloafrikanci ranijih generacija te, možda, kao i svi crnci na Zapadu, nalaze se (u najmanju ruku) između dviju velikih kulturnih skupina koje su se mijenjale tijekom modernoga svijeta koji ih je oblikovao i zadobile nove konfiguracije. U sadašnjem su trenutku one simbiotski zat-

vorene u antagonističkom odnosu obilježenim simbolizmom boja koji dodaje zamjetnu kulturalnu snagu njihovoj središnjoj manjejskoj dinamici crnoga i bijelog. Te boje podupiru posebnu retoriku koja je tako narasla da

su porobili, «Indijanca» koje su poklali i Azijata koje su vezali ugovorima, nisu - čak ni u situacijama krajnje brutalnosti - bile hermetički izolirane jedne od drugih, onda neka bude tako. Premda izgleda da je to očigled-

no i po sebi razumljiva primjedba, komentatori sa svih političkih strana sustavno su zatamnili njezinu snagu. Bez obzira na njihovu pripadnost desnici, ljevici ili centru, različite su se skupine vraćale natrag na ideju kulturnoga nacionalizma, na sveobjedinjujuće koncepcije kulture koje prikazuju nepromjenjive etničke razlike kao apsolutan prijelom u povijestima i iskustvima «crnih» i «bijelih» ljudi. Nasuprot tom izboru stoji druga, teža opcija: teoretizacija kreolizacije, pomiješanosti, polutanstva i hibridnosti. Sa stajališta etničkoga ap-

na i po sebi razumljiva primjedba, komentatori sa svih političkih strana sustavno su zatamnili njezinu snagu. Bez obzira na njihovu pripadnost desnici, ljevici ili centru, različite su se skupine vraćale natrag na ideju kulturnoga nacionalizma, na sveobjedinjujuće koncepcije kulture koje prikazuju nepromjenjive etničke razlike kao apsolutan prijelom u povijestima i iskustvima «crnih» i «bijelih» ljudi. Nasuprot tom izboru stoji druga, teža opcija: teoretizacija kreolizacije, pomiješanosti, polutanstva i hibridnosti. Sa stajališta etničkoga ap-

se povezuje s jezikom nacionalnosti i nacionalne pripadnosti, kao i s jezicima «rase» i etničkim identitetom.

Premda su ih najnovije rasprave o modernitetu i njegovim nezadovoljnicima naveliko zaobilazile, te su ideje o nacionalnosti, etničnosti, autentičnosti i kulturalnom integritetu karakteristične moderne pojave koje imaju snažan utjecaj na kulturalnu kritiku i kulturalnu povijest. Kristalizirale su se s revolucionarnim transformacijama Zapada na svršetku 18. i početkom 19. stoljeća, i uključile nove tipologije i načine identifikacije. Međutim, bilo koja promjena prema postmodernom stanju ne bi trebala značiti da je zamjetna snaga tih modernih subjektiviteta i pokreta što su ih oni artikurali ostala iza nas. Njihova je snaga, u najmanju ruku, narasla, a njihova posvudašnjost kao sredstvo stvaranja političkoga smisla svijeta trenutno nema paralele u jezicima klase i socijalizma s kojima su se jednom pojavile da bi bile premašene. Ne zanima me toliko objasniti njihovu dugovječnost i trajnu privlačnost, nego istražiti neke posebne političke probleme koji potječu iz sudbinskoga spoja pojma nacionalnosti s pojmom kulture, kao i sklonosti i srodnosti koje povezuju crnce na Zapadu s jednom od njihovih adoptivnih roditeljskih kultura: intelektualnom baštinom Zapada nakon prosvjetiteljstva. Postao sam opčinjen time kako su uzastopne generacije crnih intelektualaca razumjele tu povezanost i kako su je zamišljale u svojim spisima i govorima, tragajući za slobodom, pravom građanstva te socijalnom i političkom autonomijom.

Ako se čini da bi ovo moglo biti nešto više od toga da se zaobilaznim putem kaže da refleksivne kulture i svijesti europskih naseljenika i Afrikanaca koje oni

njujuće koncepcije kulture koje prikazuju nepromjenjive etničke razlike kao apsolutan prijelom u povijestima i iskustvima «crnih» i «bijelih» ljudi. Nasuprot tom izboru stoji druga, teža opcija: teoretizacija kreolizacije, pomiješanosti, polutanstva i hibridnosti. Sa stajališta etničkoga ap-

Mamac etničkoga apsolutizma traje u kulturalnoj kritici koju proizvode i crnci i bijelci

solutizma to bi bila litanija prljavštine i nečistoće. Štoviše, ovi su nazivi nezadovoljavajući načini imenovanja procesa kulturalne mutacije i nemirnoga (dis)kontinuiteta koji nadmašuju rasni diskurz i čije razumijevanje izmiče njegovim protagonistima.

Kulturalni kriptonacionalizam

Ova knjiga obuhvaća jedno maleno područje u velikom slijedu povijesne povezanosti: stereofonijske, dvojezične ili bifokalne kulturalne oblike koji potječu, ali nisu više njihovo isključivo vlasništvo, od crnaca raspršenih u strukturi osjećaja, proizvodnje, komunikacije i pamćenja koju heuristički nazivam crnim atlantskim svijetom. Stoga je ovo poglavlje ukorijenjeno i usmjereno na poseban napor koji raste s pokušajem da se suočimo (u najmanju ruku) s dvama načinima odjednom.

Moje zanimanje na ovoj razini prvenstveno je pojmovno: pokušao sam se usredotočiti na trajni mamac etničkoga apsolutizma u kulturalnoj kritici koju proizvode i crnci i bijelci. Posebice sam pokušao istražiti posebne odnose između «rase», kulture, nacio-

Kronotop broda pristaje teoriji koja je manje zaplašena i manje obazriva prema granicama i cjelovitosti modernih nacionalnih država

ničkoga razlikovanja. To se povećava do krajnosti time što se ljudi međusobno razlikuju i istovremeno steže neporecivo prvenstvo nad svim drugim dimenzijama njihova društvenoga i povijesnog iskustva, kultura i identiteta. Karakteristično je da su ovi zahtjevi povezani s idejom nacionalne pripadnosti ili pak s težnjom za nacionalnošću i drugim, više lokalnim, ali ekvivalentnim, oblicima kulturalnog srodstva. Raspored i složenost ovih ideja u engleskom kulturalnom životu prkose jednostavnom sažetom prikazu ili izlaganju. Svejedno, oblici kulturalne uključenosti što ih one sankcioniraju tvore naciju tipično kao etnički homogen objekt i po drugi put zazivaju etničnost u hermeneutičkim postupcima koji se razvijaju da bi osmislili njezin razlikovni kulturalni sadržaj.

Ovdje se može optužiti onaj misaoni spoj u koji su se - inovativnim radom na područjima socijalne povijesti i književne kritike - smjestili britanski kulturalni studiji. Statični modaliteti marksističke analize koji na načine materijalne proizvodnje i političke dominacije gledaju kao na isključivo nacionalne entitete samo su jedan izvor problema. Drugi čimbenik, više postraničan, ali ništa manje moćan zbog svoje nedodirljive posvudašnjosti, jest tihi kulturalni nacionalizam koji prožima rad nekih radikalnih mislilaca. Taj kriptonacionalizam znači da oni često nisu skloni razmatranju poprečne katalizatorske ili dijagonalne dinamike rasne politike kao značajnog elementa u oblikovanju i reprodukciji engleskih nacional-

nih identiteta. Na te se formacije gleda kao da, posve oblikovane, izviru iz svoje vlastite posebne nutrine.

Kronotop broda

Moja potraga za izvorima kojima bih obuhvatio dvostrukost i kulturalnu ispremiješanost koje razlikuju iskustvo crnih Britanaca u suvremenoj Europi prisilila me da nadahnuće crpim iz drugih izvora i da se, zapravo, upustim u intelektualno putovanje preko Atlantika. U povijestima crne Amerike o kulturalnoj i političkoj raspravi i organizaciji našao sam i drukčiju perspektivu pomoću koje bih usmjerio vlastitu poziciju. I ovdje je mamac etničkoga partikularizma i nacionalizma također priskrbio sveprisutnu opasnost. No, tu uskoću gleđišta koje se zadovoljava pukom nacionalnim također su u crnoj zajednici osporili mislioci koji su bili pripravnici odreći se laganih zahtjeva za afroameričkom iznimnošću, i to poradi globalne koalicijske politike u kojoj se antiimperijalizam i antirasizam, ako se već ne stapaju, mogu promatrati kao da su interaktivni.

Predložio bih također neke nove kronotope koji bi mogli pristajati uz teoriju koja bi bila manje zaplašena i manje obazriva prema granicama i cjelovitosti modernih nacionalnih država nego što su to do sada bili engleski ili afroamerički kulturalni studiji. Zaustavio sam se na slici brodova koji plove morima između Europe, Amerike, Afrike i karipskih otoka kao središnjem organizirajućem simbolu za ovaj potuhvat i mome polazištu. Slika broda - živog, mikrokulturalnog, mikropolitickig sustava u kretanju - osobito je važna za povijesne i teorijske razloge koji će, nadam se, uskoro postati jasnijima. Brodovi neposredno usredotočuju pažnju na srednji put, na različite projekte za iskupljujućim povratkom na afričko zavičajno tlo, na kruženje ideja i aktivista, jednako kao i na kretanje ključnih kulturnih i političkih artefakata: rasprava, knjiga, gramofonskih ploča i pjevačkih zborova. Preostali dio ovoga poglavlja dijeli se na tri odsječka. Prvi dio bavi se nekim konceptualnim problemima koji su zajednički i engleskim i afroameričkim verzijama kulturalnih studija koji, tvrdim, dijele nacionalističku usredotočenost protivnu rizomorfnoj, podijeljenoj strukturi transkulturalne, međunarodne formacije koju zovem crnim Atlantikom. Drugi dio koristi se životom i spisima Martina Roberta Delanyja, ranog arhitekta crnačkog nacionalizma čiji se utjecaj još bilježi u suvremenim političkim pokretima, da bi se crni Atlantik doveo do života i da bi se proširili opći argumenti uvođenjem brojnih ključnih tema koje će biti upotrijebljene kao odgovori na obećanja i nedostatke moderniteta što su ih proizveli kasniji mislioci. Zaključni dio istražuje specifičnu kontrakulturu moderniteta koju su stvorili crni intelektualci i pruža neka preliminarina stajališta o udomaćenosti crnaca na Zapadu. Taj dio začinje polemiku, koja se proteže ostatkom knjige, protiv etničkoga apsolutizma koji trenutno vlada crnačkom političkom kulturom. ▣

S engleskoga preveo:
Šimun Selak

Paul Gilroy (1956) profesor je na Odsjeku za američke afričke studije Sveučilišta Yale. Doktorirao je 1986. na Centru za suvremene kulturalne studije (CCCS) Sveučilišta u Birminghamu. Radio je kao novinar, glazbenik i DJ. Predavao je sociologiju na sveučilištima u Londonu, Birminghamu i Essexu. Zanima se britanskom crnačkom kulturom i problemima dijasporičkoga subjekta. Jedan je od urednika CCCS-ova zbornika *The Empire Strikes Back: Race and Racism in '70s Britain* (London 1982) i autor nekoliko knjiga koje su uglavnom istodobno izlazile u Velikoj Britaniji i SAD-u: *There Ain't No Black in the Union Jack: The Cultural Politics of Race and Nation* (London 1987, Chicago 1991), *The Black Atlantic: Modernity and Double Consciousness* (London 1993), *Small Acts* (London, 1994), *Against Race: Imagining Political Culture Beyond The Color Line* (Cambridge 2000, englesko izdanje objavljeno je u Londonu pod naslovom *Between Camps*). Trenutno radi na povijesti crnačke glazbe u drugoj polovici 20. stoljeća i problemima vezanim uz politiku rase u suvremenoj Britaniji.

Tekst *Crni Atlantik kao kontrakultura moderniteta* uvodne su stranice Gilroyeve knjige *The Black Atlantic* koja je između 1993. i 1999. doživjela pet izdanja. ▣

in memoriam

Vladimir Anić (1930 – 2000)

Pogled u vlastito lice

Bio je naš najodaniji poklonik slobode u jeziku i jezika u slobodi

Slavko Goldstein

Sa svega dvije imenice i jednim veznikom u naslovu zbirke lingvističkih eseja Vladimir je Anić sazeo svoja osnovna stručna i životna opredjeljenja: *Jezik i sloboda* (Matica Hrvatska, 1998). Bio je naš najodaniji poklonik slobode u jeziku i jezika u slobodi: «Kultura hrvatskog jezika ne može se ograničiti vidicima ureda za jezik i cenzorskih propisivanja ili zabranjivanja riječi... Ona ima budućnost samo u slobodnom razvijanju jezika kao dijela ukupnih građanskih sloboda».

Trajno suprotstavljen pritiscima i nametnutim neprilodnostima u jeziku, Anić je inzistirao na suverenosti živoga govora, pa za svoja djela kaže da su nastajala «u povjerenju prema jezičnoj kompetenciji izvornoga govornika hrvatskog jezika kao bića određenog sposobnošću (darom) govora, djelatnog i kreativnog, sa svojim doživljajima, željama i pravima». Stoga je u pravopisanju slijedio «suvremeni hrvatski govoreni i pisani jezik» i njegov «realni izgovor», a ne morfologiju ni etimologiju. Tvrdio je zastupao stav da se pravopisni priručnici u svojim pravilima i uputama moraju ograničiti na pravopisnu materiju, a ne da putem pravopisa nametljivo diktiraju leksik (izbor riječi).

Sve što vrijedi reći može se reći jasno

U radu na rječniku najvažnija mu je bila definicija, ali najmilija frazeologija: «Frazeološki izrazi u najvećoj mjeri čuvaju sliku naših mentaliteta i ukupnosti našega života. Oni govore o preklapanju svjetonazora, vjerovanja i predrasuda koje ne moraju dijeliti svi pripadnici istoga jezika, ali ih mogu dijeliti pripadnici raznih jezika jedne kulture i civilizacijske regije» (*Jezik i sloboda*). Dosljedno tome, nije imao predrasuda prema živopisnim frazeologemima iz tuđih jezika koji su se odomaćili u hrvatskome. Taj su mu stav zamjerali uskogrudni čistunci koji su radije kljaštrili hrvatski jezik umjesto da ga obogaćuju.

U svoj svojoj širini i toleranciji, i Anić je imao svojih animoziteta. Bio je distingvirani gospodin otmjena ponašanja. Posjetio je zagrebačkih kazališta i koncerata, generacije studenata Filozofskog fakulteta, još će dugo pamтити naočito visoku pojavu uvijek pažljivo obučenog gentlemana suzdržljivo ljubeznog osmijeha i uglađenih manira. Nije podnosio takozvane proste riječi i kletve i nikad ih nije izgovarao, čak ni u strogo muškim društvima. Dugo se opirao da takve riječi uvrsti u svoj *Rječnik hrvatskoga jezika*. U prvome izdanju *Rječnika* nije dao objaviti čak ni najduhovitiju frazeologiju te vrste. U drugome izdanju nešto je malo popustio argumentima najbližih suradnika, koji su mu citirali njegove vlastite riječi da je frazeologija «slika naših mentaliteta i ukupnosti naših života». Tek u trećem izdanju, kad je u časopisu Erasmus pročitao nove satiričke pjesme Vesne Parun s obiljem takvih riječi i frazema, dopustio je suradnicima da znatnije prošire takozvanu «prostu frazeologiju», koju ipak sam nikad nije pisao.

Uporni zagovornik jasnoće u izrazu, Anić je našao produbljeni teoretski oslonac u nekim tekstovima njemačkog filozofa Ludwiga Wittgensteina, kojem je posvetio zbirku svojih lingvističkih crtica i bilješki *Glosar za lijevu ruku* (Naprijed, 1988). Na Wittgensteina se pozivao i znao ga citirati i u neobaveznim razgovorima, na primjer «Sve

što vrijedi reći može se reći jasno» ili «Ako se nešto ne može reći jasno, treba šutjeti» ili «Mogućnost mišljenja u neposrednoj je vezi s mogućnošću jezika».

Životno djelo

Rječnik hrvatskoga jezika životno je djelo Vladimira Anića na kojem je radio, sa stanovitim prekidima, više od 30 godina. Još godine 1969. Ljudevit Jonke okupio je petoricu viđenijih hrvatskih lingvista tadašnje srednje generacije – Vladimira Anića, Stjepana Babića, Dalibora Brozovića, Božidara Finku i Milana Moguša – da pod njegovim patronatom izrade jednosveščani rječnik hrvatskoga jezika. Pripreme nisu daleko odmakle, kad su s nasilnim gušenjem «hrvatskog proljeća» 1971. godine bile prekinute. Jedini Anić nije odustao; nastavio je raditi sam. U tišini, nikad ne zanemarujući svoje nastavničke obaveze na Filozofskom fakultetu, radeći s kolegama Silićem i na projektu prvobitno nazvanome *Pravopis hrvatskoga književnoga jezika*, Vladimir Anić strpljivo je, polako i uporno dvadeset godina prikupljao frazeologiju i sintagmatske izraze, bilježio definicije i radio na koncepciji svog rječnika.

Od Broz-Ivekovića iz 1901. godine Hrvatska nije imala rječnik svog jezika. Kad se nakon 90-godišnje praznine na tom području 1991. godine pojavilo prvo izdanje Anićeva *Rječnika hrvatskoga jezika* (896 stranica), korisnici su ga srdačno pozdravili i, usprkos ratnim prilikama, praktički razgrabili. Međutim, dobar dio medija te neki ratoborni lingvisti i komentatori dočekali su Anićev *Rječnik* doslov-

ce na nož. Do danas mi nije jasno koji su motivi unijeli toliko neobjašnjive žustrine u tadašnju protu-anićevsku hajku koja se odlikovala minimumom argumenata i maksimumom zlobnih etiketa, poput one o «jugo-nostalgičarsko-unitarističkoj krivotvorini pod hrvatskim imenom». Je li to bila samo ratnim uvjetima proizvedena ljutita uskogrudnost u kojoj je «razlikovno» osiromašivanje jezika bila dominantna lingvistička vrijednost, dok je ambicija da se široko izrazi bogatstvo hrvatskoga jezika bila nepoželjna smetnja? Ili je to također bila i zavist i frustracija onih koji su se smatrali pozvanima i najavljaljivali da će sami izraditi hrvatsko-hrvatski rječnik, a nisu imali Anićevu radinost i upornost? Ili, možda, namjerna zaboravljivost da su takvi rječnici, bez recentnih prethodnika koji olakšavaju posao, neizbježno nepotpuni i nesavršeni, ali su neophodna polazišta da u interakciji s korisnicima u drugom i trećem izdanju postanu kompletni? Ili smo, možda, naprosto takva sredina?

Neumjereni napadi prilično su teško pogodili Anića. Ipak, kao što nije odustao 1971. godine, tako nije ni 1991. Ohrabivala ga je nepodijeljena podrška svih suradnika, dobronamjerna podrška nekih kolega, sve bolja *responsa* sve brojnijih korisnika i šire javnosti. Nastavio je, gotovo svakodnevno, bilježiti nove natuknice, dotjerivati i dopunjavati postojeće. S ponešto gorčine zapisao je: «Razumije se da rječnik suvremenoga hrvatskoga književnog jezika ne može biti žanr-slika seoskog života ni u njemu sačuvanog narodnog duha: jezik bilježi jezik *naroda* i jezik *društva*. U njemu se zrcale surovi sudari opreka koje razdiru dušu današnjeg čovjeka... Rječnik nije izmaštala pastoral, nego upravljen pogled u vlastito lice» (*Jezik i sloboda*). Godine 1994. objavio je drugo, znatno prošireno izdanje *Rječnika* (1288 stranica), godine 1998. treće izdanje (1440 stranica), s ukupnom nakladom 66.000

primjeraka u sva tri izdanja. Djelo je tad već postalo toliko afirmirano i njegova vrijednost toliko neprijeporna, da je i jedan od ranijih najžustrijih negatora pomalo smušeno procijedio pohvalu «da je treće izdanje bilo prvo pa toliko popravljeno kao što je sada prvo do trećega, to bi bio prilično prihvatljiv rječnik» (*Jezik* 5/2000, str. 170), dok je jedan od najbližih Anićevih kolega i suradnika s Filozofskog fakulteta prof. dr. Ivo Pranjković konstatirao da se «već sada može sa sigurnošću reći, da je (Anićev *Rječnik*) odigrao silno važnu ulogu u razvoju, pa i u svojevrsnom poletu cijele jezikoslovne kroatistike i u zemlji i u inozemstvu» (Jutarnji list, 2. 12. 2000).

Dignitet jezika i struke

Posljednje godine bile su najplodnije u plodnom Anićevu opusu. Godine 1999, zajedno s kolegom s fakulteta prof. dr. Ivom Goldsteinom, objavio je veliki *Rječnik stranih riječi* (1496 stranica) o kojem Ivo Pranjković kaže da je «dostojna zamjena, a i nadopuna čuvenom rječniku Bratoljuba Klaića». Ove godine dovršio je, zajedno s kolegom s katedre prof. dr. Josipom Silićem, novi *Pravopis hrvatskoga jezika* koji je upravo u tisku. Ipak, najdublja i do samoga kraja strastvena Anićeva ljubav bio je njegov *Rječnik hrvatskoga jezika*. Znao je da je to njegovo životno djelo koje će ga najdulje nadživjeti. S *Rječnikom* je – kako je već rečeno u predgovoru prvome izdanju 1991. godine – «nakon 90-godišnjeg zastoja morao krčiti mnoge nove puteve», pa će «svima koji se poslije njega prihvate sličnih pothvata biti znatno lakše». (Što mu neki, koji su se sličnih pothvata već prihvatili uz pomoć Anićeva *Rječnika*, nisu ni bilješkom zahvalili, dok je Anić, kao pravi gentleman, na početku svakog svog većega djela, najprije nabrajao autore i knjige kojima duhuje i na koje se nadograđuje. I zato se u nastavku istog predgovora nadovezuje da je «svakoj nacionalnoj kulturi potreban veći broj takvih rječnika – džepnih, manjih i većih jednosveščanih, velikih višesveščanih, specijaliziranih i općih – i mi se nadamo da će ovaj naš *Rječnik* poslužiti i kao poticaj za nastajanje drugih rječnika, kojima također želimo uspjeh» – jer jedan bi bio suvremeni rječnik koji se ne nadograđuje na svoje prethodnike i na koji se nitko ne nadograđuje.)

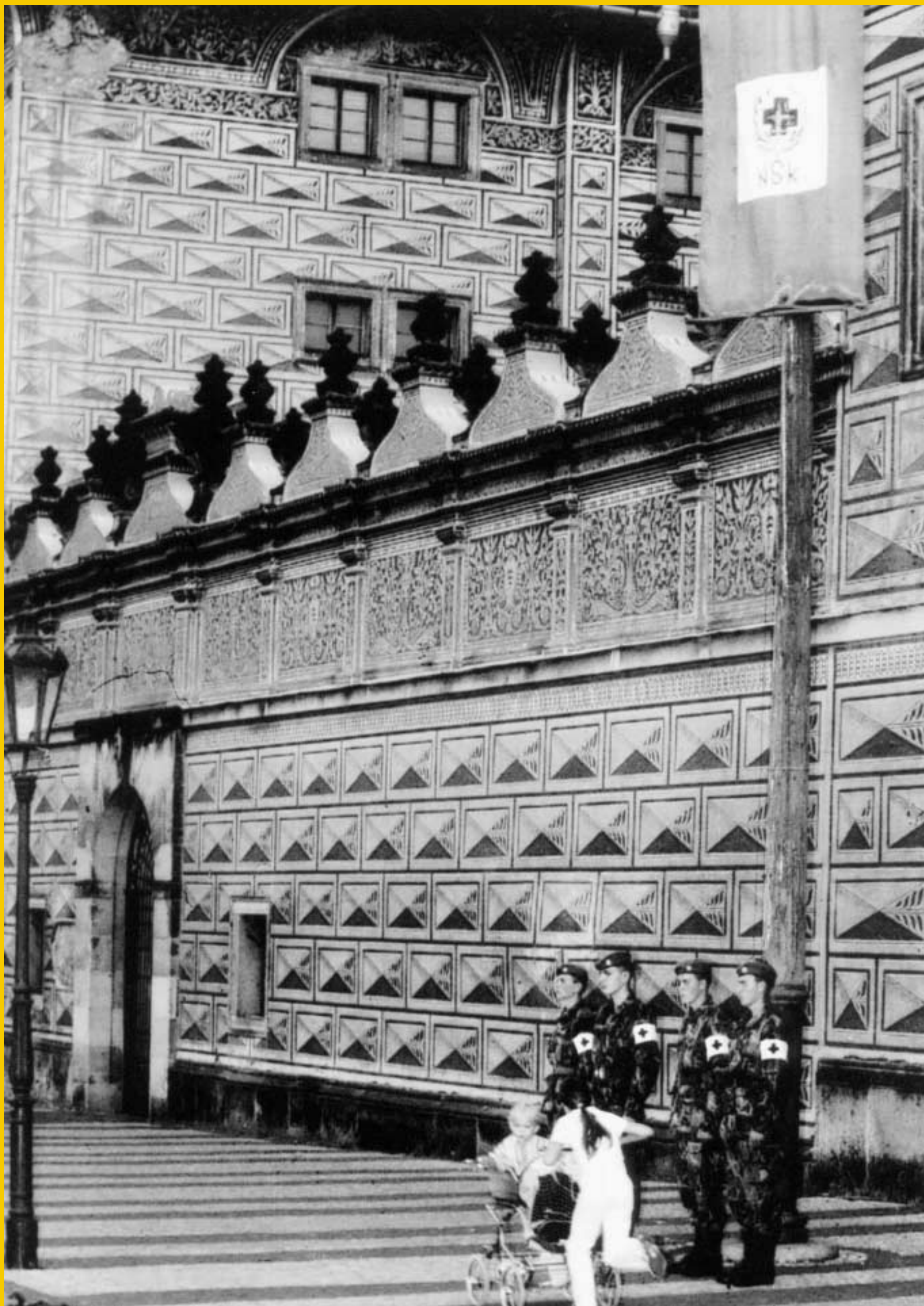
Uzoran gentleman u javnome životu, Vladimir Anić bio je takav i u osobnim odnosima. Poštivali su ga, voljeli i rado slijedili svi njegovi brojni suradnici na zahtevnim projektima kao što su rječnici i pravopis, a i sam je uvijek bio krajnje korektan i ugodan suradnik. Već citirani Anićev kolega Pranjković piše kako je «kao profesor, Anić uvijek bio staložen, sabran i dostojanstven...svoja predavanja često je znao začiniti svojevrsnom filozofičnošću, pa i ironijskim odmakom... na ispitima nije bio prestrog, ali je tražio dobro poznavanje elementarnih stvari i solidan uvid u literaturu...» Nije se nikad žalio što predugo nije dobio tzv. «državna priznanja», ali mu je ipak bilo silno drago kad je napokon u proljeće ove godine nagrađen Nagradom grada Zagreba za životno djelo, s obrazloženjem da je njegov *Rječnik* «postao brana i utočište svima onima koji su u književnoj djelatnosti i u javnome nastupu tražili potvrdu prava na osobnost i slobodu izražavanja», pa je time Anić, svim pritiscima usprkos, «očuvao dignitet ne samo autora, već jezika uopće, pa na kraju i same struke».

Smrt je prema Vladimiru Aniću bila nemilosrdna. Otela ga je životu kad je s kolegom Silićem upravo dovršio novi *Pravopis* i s dvojice suradnika gotovo dovršio dopune za četvrto izdanje *Rječnika hrvatskoga jezika*. Doslovce do zadnjega daha radio je na *Rječniku*. U petak 24. studenog još je iz bolesničke postelje diktirao suradnici definicije i frazeologiju novih natuknica za četvrto izdanje; šest dana kasnije je umro. Novi *Pravopis* i četvrto izdanje *Rječnika* zaokružiti će i bit će vrhunac Anićeva vrijednoga opusa. Mnoga priznanja, što ih je trebao dobiti već za života, steći će tek sada, kad ga više nema. ▣

SLOVENSKE PERSPEKTIVE

Umjetnost, kultura, društvo

Otvaranje ambasade NSK u Pragu

foto: Igor Anđelić

Politika gledanja

Marina Gržinić, teoretičarka medija

Moderni subjekt nije moguć bez shvaćanja da na nekoj razini, iz određene perspektive, svako "ja" predstavlja komad dreka. Mogli bismo reći da je ta svijest temeljni preduvjet formiranja istočnoeuropske subjektivnosti

Nataša Govedić

Na vašoj Web-stranici pod nazivom *Axis of Life* nalazi se natpis "Svaki rat ima svoj medij" (ili "svog medija", u smislu spiritizma), koji vodi k crno-bijeloj fotografiji Josipa Broza Tita. Je li Tito dostatan simbol za socijalističku varijantu totalitarizma u kojoj su mnoge birokratski umnožene oči nadzirale proizvodnju ideoloških sličnosti? I je li Titov modus homogenizacije danas još uvijek živ?

– Najprije o iskazu *Svaki rat ima svoj medij*. Možda je u pravu René Berger kada kaže da nas je televizija oslobodila od fizičkog premještanja s mjesta na mjesto, pretvorivši nas u uljeze ili *divlje stanare* (squatters) svijeta opasnog satelitskom i kablskom televizijom, ali nas je isto tako poštjedjela i mnogih katastrofa. Na pragu trećeg milenija informacije o ratnim zločinima na Balkanu možemo zahvaliti kratkom spoju ne samo svuda na svijetu istovremeno imitiranih, nego i istodobno svuda na svijetu toleriranih TV slika (tako je sve dok rat ne završi, a završetak rata više nije tek isprazna nada). Čini se da su izvješća stvarala fikciju: eskalacija užasa (koncentracijski logori, masakri, tisuće silovanih Muslimanki) doslovce je pretvorila "fakt" u fikciju. U katalogu za amsterdamsku izložbu *Art for Television* Ernie Tee zapisao je kako je film bio medij iluzije, televizija pak medij realnosti, dok je video – medij metamorfoze, no s ratom na Balkanu televizija se pridružila filmu; televizija je također postala medij fikcije. Možda nam je ovaj rat pokazao i jedan drugi, zapravo vječiti medijski proces – mislim na proces društvenosti? Rat možemo čitati na još nekoliko načina. Podsjetila bih na tekstove Petera Weibela, koji piše o ratu s obzirom na ideju što znači kada napustimo historijski definiranu poziciju koja misli da "imitira" (čak i u umjetnosti) prirodni svijet naših osjetila. Naše iskustvo mjesta, položaja itd. ovisi o onome što zovemo prirodni ekran (interface): tijelo je, primjerice, *prirodni ekran*, zbog čega i imamo prirodni pristup prostoru i vremenu. Našu interpretaciju medija iskusili smo i iskušavamo prirodnim ekranom (interface). Drugim riječima, naša osjetila i organi posredovani su i kanalizirani kroz *ideologiju prirodnosti*, unaprijed zanemarujući artificialnost medija. Ali mediji našeg doba pokazuju nam da imamo mogućnost razumijevanja i koriš-

tenja umjetnih ekrana te s njima povezane medijske osviještenosti. Ondje vidimo da je artifičijelni model medija ujedno i temljeni koncept konstituiranja vremena i prostora.

Nema stvarnog ratovanja

Rat na Balkanu pokazuje nam sve dimenzije takozvane normalne, aktivne stvarnosti – dakle "stvarnosti" koja je uvijek ideološki i virtualno konstruirana. Po meni, najdojmljiviji preokret prikazivačke pozicije TV medija na teritoriju bivše Jugoslavije zbio se kada su Srbi (točnije: krvoločna JNA pod srpskom kontrolom) kidnapirali bosanskog predsjednika Aliju Izetbegovića, koji se upravo vraćao u Sarajevo s jedne od bezbrojnih međunarodnih pregovaračkih konferencija. Jedini način komuniciranja između kidnapiranog predsjednika, JNA i ostatka bosanskog predsjedništva u polurazrušenom Sarajevu odvijao se preko jedva ispravne sarajevske TV postaje. Razgovori, pregovori, ultimatum i zahtjevi – sve je to u cjelini i bez cenzure emitirano pred globalnim TV auditorijem. To se dogodilo *prije* no što se internacionalna javnost umiješala u slučaj i prethodilo je *medijaciji* Izetbegovićeva oslobođenja. Slika kompetentnog novinara emitirana je u funkciji posrednika između generala, predsjednika i predsjedništva. U ovom je slučaju televizija funkcionirala na način na koji teoretičari misle da bi trebala: prenerazila je (u doslovnom i prenesenom smislu) publiku i tako je navela na angažman. Zato sam rekla da svaki rat ima svoj medij.

Titu

A sada o Titu. Valjda je stvar u tome da čovjek uvijek traži neku

simboličku točku na kojoj ili s koje se čini da je nešto završilo, a nešto drugo započelo, iako počeci i završeci naravno ne postoje. Iz perspektive Zapadne Europe, pad Berlinskog zida simbolički je označio promjene u Istočnoj Europi. Iz perspektive bivše Jugoslavije točka orijentacije je Titova

subverzivnom činu njihove metode recikliranja nacističke ikonografije i nacističke metodologije, gdje umjesto afirmacije ili glorifikacije citiranog stila dobivamo njegovu distorziju. Sa *Četiri godišnja doba IRWIN* pokazuje unutarnju strukturu (duboko racionaliziranog) sustava

pa i javnog pojavljivanja Laibacha tijekom osamdesetih godina), portretirane osobe nisu se mogle locirati na socijalnoj mapi – njihove se portrete nije smjelo naslikati. Istu ideju nalazimo i kod anatomiziranih osoba iz IRWIN-ova perioda "Nazikunsta." Radi se o aktivnostima koje su htjele dovesti u pitanje i same mehanizme koji nas potiču na razmišljanje, ili, kako veli Norman Bryson, mehanizme terora koji je intrinzičan za proces gledanja. Rezultat je ponovno bila denaturalizacija nečega što smo ranije smatrali "prirodnim", na primjer, socijalističkih kulturalnih rituala i vrijednosti. Ipak, bilo je tu još nešto. Čitavom svojom konceptualnom strategijom, NSK i IRWIN postavili su temelje za drugačije političke modele; što više – za drugačiju politiku gledanja.

Još bih malo o slikama. Na naslovnim stranicama Žižekovih knjiga obično se nalazi neki zazorni prizor mrcvarenog ljudskog ili životinjskog mesa; obično se unutarnji organi proziru ili cijede s fotografije. Možete li estetiku zazornog dovesti u vezu s viđenjem Žižekova teorijskog opusa?

– Mogu povezati Žižekovu ikonografiju s tezom koju nastojim istražiti i izložiti zadnje dvije godine, govoreći o paradigmi Istočne Europe: ISTOČNA EUROPA JE NEPODJELJIV OSTATAK ILI KOMAD DREKA. Točka dezintegracije tijela te spektralizacije njegovih tekućina doista jest jedno od središta teorijskog djela Slavoj Žižeka. Ali odvratne forme moraju uvijek biti promatrane kroz intrinzičnu povezanost između odvratnog i uzvišenog! Poslužiti ću se primjerom koji je referenca na Žižeka, ali nije objašnjenje njegova djela, jer mi objašnjenje trenutno nije važno. Mnogo je produktivnije uzeti od Žižeka ono što mi treba, malo s jedne, malo s druge strane opusa, ponašajući se kao teorijski virus.

Žižek, neizbježno

Još ću nešto reći jasno: nije me briga za Žižekov osobni život i priče koje se oko njega pletu, kao što nemam problema ni s izjavom da Žižeka smatam apsolutnim filozofskim genijem s kraja milenija. Nadalje čitajući moćnu Žižekovu filozofsku mašnu osjećam se vrlo jaka, dok se – čitajući djela njegovih kritičara – osjećam prilično slabo i slaba. Slabost je za mene *de facto* sinonim za djelo i teoriju Žižekovih kritičara! Kad budu imali nešto bolje za ponuditi, ja ću istog trena (ha ha) povući ovu izjavu. Kad bolje promislim, to je još jedan odgovor na pitanje kako suegzistiraju odvratno i uzvišeno u mom djelu i s obzirom na djelo Slavoj Žižeka.

A sada priča za ilustraciju zazornog: na zadnjoj prezentaciji *Documente* u Kasselu (1997), dakle na najvećoj umjetničkoj priredbi na svijetu, bila su uključena svega dva ili tri umjetnika iz Istočne Europe. Ako je vjerovati intervjuima, kuratorica (Catherine David) nam je objasnila da je tome tako jer se u Istočnoj Europi nema što izabrati. Ispuštanja, to jest eliminacija istočnoeuropskih umjetnika s *Documente* bila je, po njezinim vlastitim riječima, rezultat praznine koja je obilježila taj dio svijeta, a ne selekcijske praznine. Prema Žižekovoj interpretaciji, negativna gesta

Eskalacija užasa — logori, masakr i tisuće silovanih muslimanki — doslovce je pretvorila fakt u fikciju

perceptualnih kodova koji su određivali način reprezentacije žena tijekom nacističkog perioda. Na taj način, nevidljiva logika strukture datog historijskog perioda učinjena je vidljivom za gledatelje. Ali ono što je IRWIN pokušao naučiti od socrealizma (a kasnije i od *Nazikunst* trenda) nije bila samo psihologija re-prezentiranih slika, nego i način na koji slike, kada pripadaju ovim periodima, "trebaju" izgledati. Nisu pokušali shvatiti socrealističku autentičnost, nego socrealističku i nacističku logiku *varanja slikom* – logiku koja smješta vizualno unutar racionalnog sustava perceptualnih kodova.

Skandali gledanja

Iz određene perspektive to je ekstremno apsurdna procedura, posebno ako ste upoznati s historijskim ciljem portretne umjetnosti, koja je esencijalna upravo za bilježenje *točne* socijalne pozicije i *hijerarhije* moći. Zato su IRWIN-ovi projekti i njihova ikonografija zapravo *nemogući objekti*; oni čine pravi kategorijski skandal. Budući da su portretirane osobe potom bile odstranjene sa svih hijerarhijskih razina (sjetimo se zabrane javnih nastu-

smrt (1980). Kada ih stavimo skupa, Tita i rat, ispada da su oboje bili procesi apsolutne artifičijelnosti i i medijske konstruiranosti. Zato je tako zanimljivo "udružiti" ih i vidjeti kako nas prisiljavaju da se u njihovom *networku* ponašamo i mislimo tako prirodno očajno!

Još bih o Jugoslaviji. Recite nam više o IRWIN-ovom ranom portretu četiriju žena stiliziranih u tradiciji ikonografije nacističkog plakata: radi li se i ovdje o kritičkom adresiranju ideološke krize socijalizma?

– Četiri ogromna ženska lica u IRWIN-ovoj instalaciji *Četiri godišnja doba* (1988) komponirana su iznad četiri specijalno dizajniranih otvora za vrata. Lica su, poput teritorija, ograničena, ali IRWIN ih je dislocirao i izbrisao im granice pomoću drugih, ugraviranih i utisnutih slika (naime, slika članova Laibacha). Ako je tipična karakteristika IRWIN-ove diktature motiva inherentni *kult vrijednosti*, tada nije čudno da se bave baš recikliranjem lica i portreta. Prema Walteru Benjaminu, u eri univerzalne tehničke reprodukcije te gubitka specifične aure umjetničkog djela još je samo lice u stanju zadržati kulturnu vrijednost. To jest, svojom negativnom prisutnošću, oslikana lica ukazuju na odsutnost osobe kojoj je ovo oslikano lice "pripadalo". Lica označavaju i kondenziraju povijest (naravno, moramo se pitati kojoj povijesti pripadaju?), stvaraju strategiju naracije (zbog čega se pitamo gdje povijest postaje fikcija?) i strategiju napetosti (pitamo se od koga su uzeta, čija je povijest činom ovog oduzimanja prestala?). Važnost IRWIN-ove instalacije mislim da treba prepoznati u dekonstrukcijskom i gotovo

Slovenske perspektive

Istočnoeuroljuna koji su rekli NE! komunističkom režimu važna je – zapravo krucijalna je – i za razumijevanje njihovog *prestanak postojanja*; važan je njihov manjak "afirmativnog". Što je Istočna Europa nakon što je "obavila" svoju zadaću i ispunila svoju sudbinu; što joj je preostalo dekadu nakon pada Berlinskog zida?

Edipalni višak

Slično pitanje postavlja i Lacan. U njegovu čitanju Edipova mita fokusirani smo na ono onkraj Edipova kompleksa: ono što je Edipu preostalo nakon što je obavio svoju sudbinsku zadaću. Isto pitanje koje recimo postavljaju filmovi kao *Bladerunner* ili *Seven*: što se događa u *jutro poslije*; nakon sudbinskog? Što se događa kad život krene svojim uobičajenim ritmom? Kako Lacan kaže u *Seminar II*, baš sve od početka Edipove tragedije vodi prema zaključku da je Edip samo ostatak, ono što je preostalo, Stvar kojoj je oduzet svaki oblik. Tu imamo ono što bi se prema psihoanalizi moglo nazvati područjem između dviju smrti: simboličke i stvarne. Krajnji predmet užasa Edipov je život onkraj smrti, koji Lacan naziva *lamella*, dakle život u formi besmrtnog i neuništivog objekta; život koji je ispražnjen, evakuiran od simboličke strukture. Čini se da se nakon pada Berlinskog zida Istočna Europa također našla u tom međuprostoru, postavši *nepodjeljiv ostatak*, sadržaja lišena gruda realnosti, gruda zemlje koja je već progutala sve potencijale koje joj je nudila ranija egzistencijalna gnojidba. Nakon što je Edip ispunio svoju simboličku misiju (neznajući – ubio svog oca i oženio majku), Edip je također postao nepodijeljeni ostatak. On je utjelovljenje onoga što Lacan zove *plus-de-jour*, višak užitka, višak koji ne može biti objašnjen nikakvom simboličkom idealizacijom. Ali – i to je centralno za razumijevanje promijenjene i promašene pozicije istočnoeuropske Drugosti – kada Lacan koristi pojam *plus-de-jour*, u stvari koristi dvostrukostr francuskog pojma, gdje *višak* i *prestanak* užitka jedan drugoga podrazumijevaju. Slijedeći ispunjenje svoje sudbine, Edip je *plus d'homme*, što istodobno znači *višak ljudskog* i *nitko*. Edip je samo "uvjetno" čovjek; zapravo je ljudsko čudovište i, kao takav, paradigma modernog subjekta. Njegova je monstruoznost strukturalna, a ne slučajna. A želimo li se držati gornjih definicija i sličnosti pozicija, možemo i Istočnu Europu definirati kao *plus d'Europe orientale*. Istočna Europa je višak Europe (prije pada Berlinskog zida bila je premalo i nedostatno "dio Europe"), a na-

kon pada preostaje joj biti tek "ne-Europa".

Sweet shit

Ali dozvolite da promijenim optiku ovog diskurza i i podsjetim kako nije loše biti crijevni zaostatak. Po Lacanu, moderni subjekt nije moguć bez shvaćanja kako na nekoj razini, iz određene perspektive, svako "ja" predstavlja komad dreka. Mogli bismo reći da je ta svijest temeljni preduvjet formiranja istočnoeuropske subjektivnosti. Možda ćemo tek sada, kada je Istočna Europa svedena na gotovo ništa, na crijevno smeće koje je spremno za spalionicu (nije li *Documenta* taj proces istočnoeuropskog ništavila/nepostojanja najdoslovnije shvatila?), možda ćemo se tek sada probiti do *razine izricanja*. To je nulta točka subjektivnosti: počinjemo biti nešto nakon što smo bili apsolutno ništa; nakon što smo obavili nultu točku. Ništa ima vrijednost nečega: KOMAD DREKA je najviše kondenzirana moguća varijanta Lacanova ogoljelog subjekta.

Kako biste komentirali umjetničko djelo Ms. Emin, trenutno izloženo u londonskoj Saatchi Gallery, u kojoj naga žena, širom raširenih nogu, "rađa" ogromnu količinu novca?

– To je važno pitanje, vezano za umjetnost shvaćenu na tržišni način i to preko umjetničkih institucija. Pozicija umjetničkog tržišta je slična moći muzeja – muzej 2000-te (u postojanom nametanju svoje stvarne moći) definitivno je vulgaran, hladan, manipulativan i lišen gotovo svake aure. Muzej i tržište umjetništva, kao i institucije u njihovoj pozadini, odlično znaju koliko imaju financijsku, ekonomsku i simboličku moć. Isto vrijedi i za mašineriju umjetnosti, koja pristaje na konstantnu produkciju novih trendova i nove ikonografije i iznova deprivirana tijela. Moguća je i druga interpretacija koja proizlazi iz sljedeće priče: budući da sam bila članica međunarodnog žirija festivala u Oberhausenu 1999. godine, dobila sam ponudu da predložim neki poseban program za Oberhausenski festival kratkog filma i videu u 2000. godini. Budući da sam nekako poznata po svom radu koji favorizira čitanje istočnoeuropske paradigme te sam usmjerena na proistočno istraživanje uvjeta rada, umjetnosti, kulture i vlastita života, tako je i prijedlog programa o Istočnoj Evropi nekako došao spontano.

Trupla i haljine

Moj je prijedlog glasio: *Sex, rock'n'roll i povijest – 50 godina kratkog filma i videa u Istočnoj Evropi*. Ako si akademski građanin, očekuje se da radiš nacionalne smotre, držiš se službene povijesti, a ne kopaš po truplu alternative, rock'n'rolla i seksa. A ja sam upravo to učinila, zanimala me paradigma mentalnog i tjelesnog, kako meso, seks, krv i sve ostale tekućine govore o duhovnom, povijesnom, gdje su granice između pornografije i opsesije. Slično je moguće gledati, dakako iz drugog percepcijskog kuta, i na rad Eminove.

Interpretirajte molim Vas izložak haljine Monice Lewinsky. Posebno u svjetlu američkih izbora i institucionaliziranog konzumerizma takozvane "privatnosti"...

– Haljinicu je moguće razum-

jeti u kontekstu vladavine paradigme vizualne kulture i novih medijskih tehnologija razvijenog Zapada. Radi se o konstantnom procesu i naporu da se sve učini "vidljivim", apsolutno vizualno dostupnim i stoga dijelom konzumerske mašinerije. Moje objašnjenje je, u skladu s Weibelom (a protiv panoptikuma Jeremije Benthama), vezano za perversnu potrebu društva da sve učini vidljivim kako bi se sakrila panična reakcija na nelagodu kolektivne podsvijesti. Sve te zone prozirnih staklenih zgrada koje vam moraju stvoriti iluziju *totalne vizualnosti*, samo su panična reakcija na zone *potisnutih nevidljivosti*. To čak znači da Benthamov panoptikum u kome je sve vidljivo danas više čak nije ni moguć. Mislim da slučaj Monice Lewinsky nema nikakve veze s problemom privatnosti, ali ima veze s maničnom vizualizacijom, pri čemu traumatizirana socijalna podsvijest ostaje sasvim skrivena: *nema slika neuspjeha* tržišne ekonomije kao temeljne strukture zapadne demokracije.

APT-ART

Drugačiju konceptualizaciju privatnosti možemo identificira-

Kradem, režem, brišem, ali sve to radi koncepta: metoda je u ponavljanju, strategija u diseminaciji ideja, a taktika u proizvodnji stajališta

ti na primjeru Istočne Europe, gdje je privatnost dugo imala klaustrofobično i traumatsko značenje. Pomislite samo na fenomen APT-ART (Apartment Art), jedan od značajnih istočnoeuropskih fenomena, vezan za umjetničku produkciju i izložbe u privatnim stanovima moskovskog umjetničkog podzemlja. APT-ART, koji je začeo u osamdesetima, predstavlja pokušaj traženja novih političkih i personalnih staza, kojima je ići paralelno uz oficijelne institucije i ostati *uz* njih, fizički nedaleko, premda politički i kulturalno sasvim distancirano. APT-ART omogućio je opstanak eksperimentatora u SSSR-u prije pokreta *perestrojke* i *glasnosti*. Cilj njihovih projekata bio je povećati vidljivost, učiniti nevidljivo vidljivim, naglasiti važnost privatnih prostora kao centara moći: privatno je transformirano u mjesto komunikacije i socijalne inkluzije.

Na drugom kraju ideologij-skog kompasa je logika kasnog kapitalizma, koju ste nazvali multikulturalnom, i njezine nove ideologije, koju ste nazvali spiritualističkom. Unutar njih, kako biste opisali opus Walta Disneyja?

– Walt Disney je izvrstan primjer za svijet novih medijskih tehnologija. Taj svijet obilježava: sljepilo prirodnog ljudskog oka, hiperrealizam legalnih i policijskih procedura te čitav spektar tehnika proizvodnje uvrjeljivosti različitih objekata "nestvarnog". Tehnologije nestvarnog, kako

veli Virilio, u prvom redu ubijaju "sadašnjost" metodom "diskretne teleprisutnosti". Disney nas, reći ću bez ikakvog moralizatorstva i kritičkog licemjerja, uči o zajedničkim karakteristikama medijskih tehnologija i virtualnih okoliša – Disney je eliminacija trajanja preko totalne eliminacije neprijatelja i kolaps vremena u virtualno vrijeme.

Berlinska Kunstwerke upravo izlaže djelo Santiaga Sierre nazvano Šest Ljudskih Bića Koja Ne Žele Da Im Se Plati Za Sjedenje U Kartonskoj Kutiji. Radi se o šest ljudi koji doista čekaju njemački azil i koji su u "umjetničke kutije" dovedeni iz imigracijskih ureda, gdje su također čekali na "svoj dio prostora". Što mislite o ovačjoj vrsti upotrebe stvarnih ljudi u svrhu tematiziranja politike prostora?

– Ne ulazeći u dugačku povijest spacijalnih konceptualizacija, mislim da je za ovu instalaciju bitna ideja ne-prostora ili nemjesta kao matrice traumatskog događaja, socijalne traume koja se odvija u sadašnjosti i koja raskida s bilo kakvom idejom utopijskog mjesta (utopiju još uvijek nalazimo, recimo početkom dvadesetog stoljeća, u modernističkoj umjetnosti). Umjetnost imigracijskih kutija nije samo ukidanje utopije, nego i stvaranje paradigme prostora, koji je nešto između politike i cyber stvarnosti.

Laž obilja

Opisujete se kao "teorijska aktivistica". Koje strategije aktivizma držite najdjelotvornije: one kiborga (net-demokracije), filozofinje, političarke, umjetnice ili je aktivizam sadržan u pluralnom subjektu, koji izdržava biti sve to odjednom? Zanima me i što biste definirali kao opreku, suprotnost teorijskom aktivizmu?

– Ne bih rekla da se držim jedne pozicije, nego da je stalno reartikuliram, reinterpetiram, diferenciram. Ne vjerujem u pluralnost, jer je moja pozicija duboko opresivna, pozicija nekoga iz radničke klase, intelektualnog aktivista, nekoga tko je u konstantnoj politizaciji i turbulenciji, budući da nema tu privilegiju da bude "podijeljen" ili "plutajući" subjekt niti ima privilegiju biti svuda i biti sve. Između emancipacije i otpora, via Lacan, mogu se boriti za apsolutno političko određenje identiteta, njegovu radikalnu politizaciju, recimo preko identifikiranja s beskorisnim i nepodijeljenim crijevnim ostatkom, otpadom, predivnim komadom dreka!

Suprotnost mojoj poziciji je sigurna akademska, odnosno sveučilišna karijera. Za moje je pak pozicioniranje ključan teorijski rad, pišem knjige i živim od filozofskih istraživanja. Znači ja sam isto tako i najobičniji filozofski birokrat, budući da na istoku ne živim od prodaje ili distribucije knjiga, nego od osam-satnog radnog dana. Teoriju sam uvijek vezala na psihoanalizu i na političku filozofiju. Kao liječaricu i marksisticu oduvijek me je zanimala interpretacija, mjesto gdje se značenja proizvode, imenuju, kapitaliziraju, čine vidljivima.

Možete li povezati autobiografski diskurz i umjetnost performansa, kao srodne oblike iluzionističkog samoizlaganja umjetničkog tijela/povijesti?

– Odgovor bi formulirala ova-

ko: Zapad gleda, ali ne vidi, zato što želi stvari postaviti na razinu globalizacije i ispustiti sve bitne razlike, odnosno one koje navode na suštinsko razlikovanje. I zato se Istok ponaša kao mali histerični štakor. Najbolji istočni radovi su oni koje zovem "abortirani simptomi": tamo je svega previše; od ekscesa do romantike. To su projekti koji su potpuno "neskladni" ili previše, politizirani ili previše seksualizirani ili potpuno romantizirani. To su radovi koji su sami već proizvedeni kao simptom, simptom neopostojeće matrice ili vlastite nevidljivosti. Znači povezujem *autobiografski* diskurz i *performans art*, ali s jednom bitnom razlikom, razlikom tog samoizlaganja na Zapadu i na Istoku.

East/West

Najveća razlika je u smislu produkcije identiteta i prostora. Na Zapadu se svi bore za identitet, identitet se proizvodi, gomila, svi već govore u prvom licu jednine, sve tajne su otkrivene, sve je dio revolucije individualiziranja, a na Istoku ostaje samo *inertna masa*, nema pojedinaca: stroj, mehanizam je najveći pojedinac. Individua je ovdje inertno govno, balega na bijelom projekcijskom platnu. Paradoks je da je cijela priča Istoka priča "lažne" revolucije. Ali tu nema revolucije u smislu subjektivnosti ili individualnosti; pojedinac je samo još jedan objekt, inertna prisutnost koja nas tjera na povraćanje, samo madež ili smeće. Ali da se razumijemo u toj inertnoj gesti: gesta objekta sadrži više subjekta nego sva velika revolucija na Zapadu. U tom komadu dreka leži upravo subjekt, subjekt je taj drek i ništa više.

Još nešto. Zapadu je do sada Bog uvijek omogućavao da i drugi put počinu ili popravi grešku. Istok je u odnosu prema kapitalu živio samo jednom, kao što sumira film *Samo jednom se ljubi*. Znači da stvari moraju ići u smjeru dubljeg pogleda, a ne puke manifestacije i lepeze arheoloških istraživanja i mirnog slušanja i servisiranja sustava (toliko o feminističkoj epistemologiji "slušanja"). Sama insistiram na preciznom kodiranju prostora i nikada ne otkrivam stvari, nego nastojim *reartikulirati* ono što već postoji. Kao što je rekao Jacques Lacan: ja ne tražim, ja uzimam ono što je već nađeno. To je moj ključni koncept djelovanja. Kao što sam napisala u tekstu koji su objavili u časopisu MANIFESTE 2000: biti vidljiv (i dodat ću: pažljivo slušati) danas u doba potpunog cinizma kapitala jednostavno nije *dovoljno* – diskurzivno polje, interpretacija, čitanje rada je potrebno. Tu se ravnam po sloganu Mladena Stilinovića, hrvatskog umjetnika, koji kaže da upotrebljava amoralnost u potpuno moralne i časne svrhe. Suštinska je razlika u tome što ja stvarno kanibaliziram sve, i svoj vlastiti rad, i sve tekstove: kradem, režem, brišem, ali sve to radi koncepta: metoda je u ponavljanju, strategija u diseminaciji ideja, a taktika u proizvodnji stajališta. Zato nekad citiram previše, drugi puta namjerno brišem citate, ponašam se upravo kao virusi i greške u sistemima.

Što čini protutežu ideologij-skom sljepilu?

– Teorija! ☒

IRWIN live!

IRWIN, slovenska umjetnička skupina

Država *Neue Slowenische Kunst* kao koncept nije značajan zato što bi bio simulacija države, već zato što je *Neue Slowenische Kunst* tijekom godina svog djelovanja izgradio vlastiti mentalni teritorij

Ana Dević, Nataša Ilić,
Dejan Kršić, Sabina Sabolović

U Muzeju suvremene umjetnosti u Zagrebu do 10. prosinca u kustoskoj koncepciji Nade Beroš traje izložba Privatizacija vremena slovenske umjetničke skupine IRWIN. Dušan Mandić, Miran Mohar, Andrej Savski, Roman Uranjek i Borut Vogelnik osnovali su u Ljubljani 1983. godine slikarski kolektiv IRWIN koji od 1984. djeluje unutar organizacije *Neue Slowenische Kunst* nastale udruživanjem glazbene skupine Laibach, slikarskog kolektiva IRWIN i kazališne skupine *Sestre Scipiona Nasice*. Njihov rad na različitim umjetničkim poljima povezivao je interes za slične probleme, prvenstveno pitanja odnosa umjetnosti i ideologije. Umjetničke strategije NSK u drugoj polovici osamdesetih godina snažno su obilježile kulturnu scenu bivše Jugoslavije. Rad IRWIN-a utemeljen je na potenciranom eklekticismu i "retroprincipu". Retro nije umjetničko razdoblje i ne konstituirao se kao umjetnički stil, već kao "operativni umjetnički princip" koji je već u svom nazivu sumira osnovno obilježje razdoblja u kome je nastao, doba "kraja stilskih i estetskih izuma". Retroprincip ne poznaje ideje dosljednosti i individualnosti stila, ne predviđa samo preuzimanje "tuđih" umjetničkih jezika, već i izravnu inkorporaciju motiva drugih djela u vlastito, odnosno "potpisivanje" u cijelosti preuzetog djela iz bliže ili dalje umjetničke prošlosti. Nakon kolapsa socijalizma najpoznatiji projekt NSK je *Država u vremenu*, praćen izdavanjem putovnica NSK i otvaranjem ambasada u raznim gradovima. S Miranom Moharom, Borutom Vogelnikom i Dušanom Mandićem, razgovarali smo o promjenama koje obilježavaju njihovu umjetničku praksu devedesetih, te nastanku i značenju projekta *Države u vremenu*.

Kako vidite razliku svog rada u kontekstu osamdesetih i devedesetih? Od početka ste odbijali ideju napretka, ali to ne znači da nema promjene, jer se i kontekst mijenja?

– **Miran Mohar:** U osamdesetim, naročito početkom, kad počinjemo s radom, sam prostor je na neki način ocrtavao ideju *Neue Slowenische Kunst*. Dok je postojao Istočni blok, djelovali smo preko vlastitog koncepta i preko reakcije monolitne države. U devedesetim godinama stvari se mijenjaju jer se taj ideološki blok raspada. U početku svog djelovanja bili smo na poziciji državnih umjetnika, no država je odbijala prihvatiti nas kao državne umjetnike. Dosta je ljudi mislilo da se sa završetkom totalitarizma ukida NSK, zanemarujući činjenicu da je za NSK od početka od dekonstrukcije političkog sustava bila puno značajnija i važnija ideja konstrukcije, ideja da gradimo vlastiti sustav. Upravo je zato situacija početkom devedesetih bila prava situacija za projekt stvaranja države.

Projekt Države u vremenu započinje otvaranjem ambasade NSK u Moskvi 1992. Na poziv Viktora Misiana IRWIN sudjeluje u projektu APT–Art International otvaranjem ambasade u privatnom moskovskom stanu. Tijekom mjesec dana ambasada je predstavljala državni teritorij u smislu prostora za rad i komunikaciju s moskovskim umjetnicima, pri čemu je spoj ambasade kao javnog mjesta i privatnog stana tvorilo osobito povoljan prostor za komunikaciju.

– **Miran Mohar:** Poslije te ambasade NSK se dogovorom transformira iz orga-

nizacije u državu u vremenu. Projekt odlaska u Moskvu bio je važan jer se radilo o premještanju čitavog korpusa NSK u neki drugi prostor. Ambasada je djelovala kao

poligon sažetka toga kako Istok vidi Istok nakon svih društveno-političkih promjena. Država NSK kao koncept nije značajan zato što bi bio simulacija države, već zato što je NSK u godinama svog djelovanja izgradio vlastiti mentalni teritorij, teritorij projekata i ideja koji je baza države NSK. Država služi kao *device*, kao alat koji pomaže da se komunikacija odvija. Zato smo i došli na ideju moskovskog projekta i organizaciju države preko ambasade. Ta je država u latentnom stanju postojala i prije, nije se radilo o nekoj radikalnoj promjeni. Jednostavno smo napravili sustav koji je omogućavao da između nas kao pojedinaca i realne države postoji još jedan prostor moguće aktivnosti.

Entitet NSK-a

– **Borut Vogelnik:** Država je formalizacija kritičke mase koja se sakupila 80-ih. Od početka smo izravno iskorištavali potencijal koji je postojao u relaciji društveno-političkog stanja i našeg entiteta. Poznato je da smo u to vrijeme govorili da srećom imamo dovoljno neprijatelja tako da možemo kvalitetno funkcionirati. Negativna energija koja je bila usmjerena na NSK u stvari je oblikovala vanjske granice NSK-a. Mi smo i tada tvrdili da situaciju Jugoslavije osamdesetih godina smatramo idealnom za umjetničku produkciju.

– **Miran Mohar:** Država naravno nije naš izum, nismo prvi napravili tako nešto. Značajnije je bilo otkriti što možemo ostvariti uz pomoć države kao naprave ili uređaja, kako tu konstrukciju realizirati, kako taj sustav upotrijebiti za vlastiti projekt. Osobito je značajno što je prvi element, ambasada u Moskvi, bio prostor u kojem smo željeli mapirati Istok, uspostaviti razliku između Istoka i Zapada u umjetnosti, te s druge strane pogledati što se s nama dogodilo, gdje smo nakon svih promjena.

– **Borut Vogelnik:** Zbog toga smo išli u Moskvu sa cijelim entitetom. Koja je bila naša kalkulacija? Kada se udruga kao entitet formalizira, tada značajan postaje element kretanja. Naš je interes bio izravno usmjeren ka kretanju entiteta NSK. Pogledamo li u povijesti entitete koji se javljaju u umjetnosti, uočiti ćemo da je za njih značajno što su barem u memoriji fiksirani uz određeni prostor. U umjetničkom svijetu ima puno selidbi, ali uglavnom se radi o selidbama pojedinaca, koji se najčešće svojevrsnom osmozom uključuju u sredine u koje dolaze. Mi smo spekulirali s tim da je naš entitet dovoljno jak da izdrži moskovsku scenu. I imali smo pravo. Naš je entitet egzistirao unutar

moskovske scene kao čvrsta socijalna struktura, kao jednakovrijedan partner, a taj jednakopravni odnos omogućila je upravo forma države.

Čini li vam se da bolje komunicirate s umjetnicima s Istoka?

– **Dušan Mandić:** Svaki je prostor komunikacije unaprijed određen. Bivši istočni blok ima istu povijest. Ne moramo govoriti o historijatu, već prelazimo s poznavanja historijata u izravan kontakt. U tom smislu ne možemo govoriti da su sredine jednakovrijedne. Naše iskustvo s ambasadam u Gentu pokazalo je tu veliku razliku načina percepcije. U Gentu su državu NSK doživjeli kao instalaciju, kao nešto artifično, a ne kao komunikacijski alat određen i ekonomijom i ukupnom poviješću. U tome je velika razlika.

– **Borut Vogelnik:** Imate puno projekata koji funkcioniraju preko komunikacije, no najčešće se ta komunikacija svodi na razmjenu fragmenata potpuno subjektivne pozicije. Gent je bio s naše strane pogrešno postavljen. Prostori nisu jednakovrijedni u smislu da svugdje možete uspostaviti jednaku poziciju. Uspostavilo se da je to moguće učiniti samo u prostoru u kojem je moguća neka vrsta suradnje. Element koji uspostavlja suradnju precizno je definiranje tema koje omogućuju da se spoj dogodi.

– **Miran Mohar:** Imali smo puno poziva da napravimo ambasade na raznim mjestima, ali mi to u stvari nismo htjeli, nije nas to zanimalo. Nije nas zanimala multiplikacija tih "instalacija". Jednostavno, kad bismo uočili smisao, kad bi vidjeli da postoji potreba s dvije strane, tada bi napravili ambasadu.

– **Borut Vogelnik:** A smisao je bio uvijek izvan normalno shvaćenog teritorija arta. S pričom o razlici Istoka i Zapada uspostavilo se da je glavna razlika u uvjetima umjetničke produkcije i egzistencije umjetnika. Svi pokušavaju dokazati da je suvremena umjetnost internacionalna, da se ne osvrće na granice, da je jedino što vrijedi izravna kreacija, koja je zamjenjiva u smislu da djelo napravljeno u određenim produkcijskim uvjetima, jednom kad je već napravljeno, vrijedi jednako kao i isto djelo napravljeno u drugačijim produkcijskim uvjetima. Redovito se samo taj segment univerzalne jednakovrijednosti percipira kao važan, dok je produkcijska baza veoma rijetko ukalkulirana u proces. Zato je razumijevanje vlastite produkcijske pozicije toliko komplicirano. To se pitanje uopće rijetko postavlja, a mi smo ga prepoznali kao zajednički interes.

Povijest umjetnosti je izravni kapital

Bismo li mogli reći da je glavno pitanje vaše umjetnosti u posljednjih deset godina pitanje kapitala, dok je prva faza bila više koncentrirana na politiku i ideologiju?

– **Miran Mohar:** Mislim da se razdoblje devedesetih, u smislu u kojem smo do sada govorili (ambasade itd.), veže na naslov zagrebačke izložbe, na privatizaciju vremena. Kapital apsolutno ima veze s tim, on je dio cjelokupnog sustava. Projekt IRWIN-a, koji je nastojao uspostaviti kontekst čitanja umjetnosti, počinje tako što smo najprije detektirali da zbog različitih kulturno-političkih uvjeta postoji bitna razlika između umjetnosti Istoka i umjetnosti Zapada. Zato nastaju različiti radovi koji ponekad možda izgledaju isto, ali napravljeni su iz sasvim drugih razloga. S druge strane, upozoravali smo na to da na cijelom Istoku ne postoji umjetnički sustav. Ili ako i postoji, prisutan je u vrlo malim količinama i nepovezan je. Postoje teoretičari i umjetnici, ali nisu povezani u sustave. Sve to ulazi u naše radove – kapital kao izuzetno važan dio, shvaćen i kao energija koju taj sustav može stvoriti. Upozorili smo na to da sustav tek treba izgraditi, a da se on može stvoriti tek na-

kon određenih refleksija i analiza, i da će se tek tada određene točke moći početi povezivati.

– **Borut Vogelnik:** Naravno, ne govorimo o kapitalu samo u izravnom smislu novca, iako to također ima značajnu ulogu, već je vrlo značajna i njegova simbolička vrijednost. Često zaboravljamo da je kodiranje povijesti umjetnosti u rukama veoma uskog segmenta svijeta i da si taj dio prisvaja pravo da govori u ime cjeline. I ne samo to, već tvrdi da to radi u ime općih i transparentnih vrijednosti kojima se umjetnost može mjeriti. No svi znamo da to nije istina. Te dvije tvrdnje, da postoji internacionalna, globalna, posvuda važeća umjetnost te da postoje objektivni kriteriji vrednovanja umjetnosti, nisu istinite, a međusobno se podržavaju i opravdavaju. U tom smislu simboličkog kapitala povijest umjetnosti je izravni kapital. Mi smatramo da jednako kako se privatizira industrija, tako se posvaja i povijest. A rezultati su jednako porazni, ako ne i porazniji.

Proces prisvajanja prošlosti i tradicije dio je sheme retroavangarde, no od početka osamdesetih imate tu ideju pravljenja vlastitih predaka, ali ste je sada na izvjestan način kodificirali.

– **Miran Mohar:** U tekstu Marine Gržinić koji je u desnom uglu sheme retroavangarde već piše da je ustvari Laibach prvi upotrebljavao pojam retroavangarde, kazalište Sestre Scipiona Nasice pojam retrogarde, a IRWIN retroprincip kao metodologiju. To su sve legitimna imena, ali za nas je bilo značajno kad je 1990. ili 1991. godine u Grazu Peter Weibel postavio izložbu na kojoj je povezao nekoliko umjetnika pod terminom retroavangarde. Kada tako postoji više termina, čak i ako ih sami određujemo, ipak je osobito zanimljivo kada se to i izvana prepozna i poveže. I mi smo tako mislili, no do tada nikad nismo s tim terminom izašli izvan NSK.

– **Borut Vogelnik:** Treba precizirati ipak da se cijeli NSK referirao na klasičnu avangardu, ali u to je vrijeme klasična avangarda smatrana dijelom povijesne avangarde. Ona nije poseban -izam, već je bila segmentirana u različitim zemljama te je participirala na nekoj međunarodnoj avangardnoj sceni. Sva ta tri imena upotrebljavana su za samo funkcioniranje i rad NSK. Nama se ponudila mogućnost da se uspostavi historijska linija koja je kodificirana kao retroavangarda, kao specifični -izam, specifični stil. Mislim da je u tome poenta ove kodifikacije. Što se tiče tri imena, činjenica je da retroprincip ne može biti -izam. Retroprincip je princip. I on ostaje princip.

Mi smo slikari

Je li to bilo dobro ili loše za lokalnu scenu?

– **Borut Vogelnik:** To je najtragičnije moguće. Zato i u tom našem primjeru predlažemo da se retroavangarda shvaća doslovno. To je jednostavno avangarda konstruirana unazad. Jedan konkretan primjer: kako se Mangelos postavlja u kolekciji njemačkog muzeja? Postavljaju ga uz bok Broodthaersa kao njegov *support*. A poznato je da njih dvojica rade na sasvim različitim pretpostavkama. Broodthaers je izravno vezan uz klasicističku liniju, a Mangelos nema veze s tim. Čitavo vrijeme se tako umjetnici s Istoka upotrebljavaju kao potpora nekim konstrukcijama. Mi smo tako unazad konstruirali određenu liniju jer se ovdje teren može sasvim isprazniti. Tvrdimo da je taj prazni teren prazna kvaliteta. Jednako kao što smo u osamdesetima tvrdili da je praznina osamdesetih, u kojima je politika već popuštala i ničeg nije bilo, u stvari polje slobode. Nema nikakvih zahtjeva mreže koja je položena preko tebe. Tvrdimo da je s poviješću sada isto tako. Povijest je sada na Istoku prazan prostor koji treba naseliti, i pitanje je tko će to naseliti. To je privatizacija o kojoj govorimo. Nešto tako je posve nezamislivo na Zapadu, dok je ovdje moguće konstruirati stil za sedamdeset godina unazad. I ne samo da se stil

Slovenske perspektive

može konstruirati, već on iskazuje koherenciju i na formalnoj razini.

U tom smislu postoji povezanost i s državom, to je direktan čin volje kao što je i konstrukcija povijesti.

– **Dušan Mandić:** Čitava povijest Istoka specifična je baš po tome što konstrukcija povijesnih stilova potpada izravno pod produkciju ideologije, neprestano je država određivala što je značajno.

Biste li se složili da postoje dvije razine vaše umjetnosti: umjetnost-umjetnost i umjetnost-o-vašoj-umjetnosti?

– **Borut Vogelnik:** Mi smatramo da je to jedno te isto. Mi tvrdimo da kao što smo upotrebljavali neke druge metode u osamdesetima, tako danas upotrebljavamo suvremene metode umjetnosti za konstrukciju toga što želimo konstruirati. Sam sustav stvaranja umjetnosti mi koristimo za konstrukciju.

– **Miran Mohar:** Bez sustava i konteksta čitanje uopće nije moguće. To je nešto što se kod nas ne mijenja od početka.

Znači u samoj produkciji ne vidite dvije razine? To ne znači razliku u kvaliteti ili ozbiljnosti pristupa, već jednostavno dva tipa produkcije?

– **Borut Vogelnik:** Ne, mi se od početka ne mijenjamo, to oduvijek tvrdimo. Samo se sistem mijenja, sam sistem art-produkcije i sistem shvaćanja umjetnosti promijenio se puno u dvadeset godina. Ono što nas zanima jest stvaranje slike i smisla, konteksta koji daje smisao toj slici. Sve što radimo, radimo zbog slike.

– **Miran Mohar:** Mi smo slikari i ostajemo slikari. Kada smo imali nastup u Atlanti, pokazali smo naše slike iz serije *Was Ist Kunst* kako vise na stropu, a mi visimo ispod njih. Tu smo zapravo izložili izložbu kao objekt. Tada je kustosica u *press-reliseu* htjela napisati da je to instalacija, pa smo joj rekli da to nije instalacija da je to izložba. Onda je htjela napisati bar da je to preformans, ali smo joj opet rekli: ne, to je izložba! Onda joj je Borut jednostavno objasnio – to je izložba jer smo mi slikari.

– **Borut Vogelnik:** Imamo pravo tvrditi što radimo. To je autonomno pravo autora. A to u stvari i jest izložba, samo zatvorana za devedeset stupnjeva. I to je sve.

– **Dušan Mandić:** To je izložba koja govori o tome kako se vidi izložba. Gledateljev pogled je pogled na slike preko leđa umjetnika i to smo tako postavili.

Kakav je osjećaj visjeti gore?

– **Miran Mohar:** Neobično je, budući da ne gledaš ni lijevo ni desno, nego imaš samo taj vertikalni pogled. I onda nakon nekog vremena pogledaš svoje noge i vidiš da ne dodiruju tlo!

– **Borut Vogelnik:** Zanimljiv je jedan detalj: zvuk se širi horizontalno, tako da ne čuješ zvukove niti vidiš ljude. Kao realizacija fantazije da si na svojoj izložbi, ali nema te tamo, nisi vidljiv. To je neka vrsta takve pozicije.

– **Miran Mohar:** U Atlanti je publika ušla na izložbu i budući da su vrata bila nešto niža, oni su tri minute gledali po zidovima dok se nisu dosjetili da pogledaju gore.

Ikona kao konceptualizirana slika

Vidim umjetnost IRWIN-a kao jedan možda utopijski projekt izlaska iz umjetnosti moderne epohe (od rensanse do šezdesetih/sedamdesetih) – odustajanje od autorstva, grupni rad, izlazak iz sfere estetike, ulazak u područje ideologije. Tu je važna priča s ikonama?

– **Miran Mohar:** Ikona nije samo nešto što se počelo raditi u Bizantu, radi se zapravo o komprimaciji prostora i vremena. O ikoni možemo govoriti u smislu kompjutera, za nas je to jedna suvremena ideja.

– **Borut Vogelnik:** Ikone su teritorij koji je još apsolutno u razvoju, nije fiksiran. Vrijeme takvog poimanja slike tek dolazi. Mi smo uvjerenja da je ikona konceptualizirana slika. Može se vidjeti kao križanje dviju izmjenjujućih tendencija: *objet trouvea* i slike. Možeš pokušati ići u korak s vremenom, ali možeš uspostaviti i princip rada koji ti omogućava da gradiš neku vrstu stabilne pozicije. Ako to funkcionira, onda je to moćna točka referencije. To su dvije mogućnosti koje su paralelne shvaćanju instalacije u osamdesetim i devedesetim te shvaćanju instalacije minimal-artista. Jedna se postavlja u centar, druga se postavlja na marginu. Kada govorimo o principima iz osamdesetih, oni tada nisu bili moderni, bili su bizarni. Neke od stvari koje smo zastupali u osamdesetim pokazale su se kao stvari koje je umjetnost devedesetih itekako koristila.

Bitno je i što se događa sa subjektom. Subjekt moderne je vrlo precizno definiran, a novo, kao tehnološki novo, u povijesti se upotrebljavalo u umjetnosti baš

Ime IRWIN od početka je zamišljeno kao intermedijator, spona koja razdvaja mene kao umjetnika od medijske percepcije

kao točka koja je na efektan način omogućavala novac, a preko njega i dominaciju. Novo se upotrebljava kao oruđe. Pitanje je kako novo utječe na subjekt. U neku ruku se novo može smatrati načinom za produživanje vrlo tradicionalnog tretmana subjekta. Mislim da puno radova koji se danas služe novim podupiru subjekt u vrlo tradicionalnim okvirima. Za mene je pitanje obrnuto: što je novo? Mi mislimo da je bitan baš način na koji se tretira produkcija subjekta. I utoliko si u pravu.

Zagovarao bih tezu da se na vaše radove ne može primijeniti multiplicitet tumačenja tj. da imate strogo jedno tumačenje vašeg rada i da se na njemu insistira.

– **Borut Vogelnik:** U pravu si, mi insistiramo na jednom tumačenju, ali upotrebljavamo različite interpretacije. Ne zbog toga jer mislimo da su toliko dobre, već zbog toga što smatramo da je smisao baš u interpretacijskim lancima. Bez pogrešnih interpretacija ne možeš uspostaviti takve lance. Ne zanima nas jedna interpretacija koja bi se zatim fiksirala. I na tome insistiramo od početka kada kažemo da kopija može biti bolja od originala, što je prvi rekao Đorđević. Ne zanima nas ultimativna interpretacija, original koji bi vrijedio za vječnost. Zato mi sami i ne interpretiramo svoj rad, uvijek pokušavamo uspostaviti neki incident ili intrigu koji će pružiti prostor interpretacijskim lancima. I što se više svaki kritičar osobno upliće u njih, nama je to draže.

– **Miran Mohar:** Dodali smo i taj specifični element koji smo prvi put upotrijebili u ambasadi u Moskvi – princip direktnog govora. Laibach je uvijek upotrebljavao metodu da doslovno nastupaju kao grupa, za njih je intervju literatura, manifest i umjetnički projekt. Kod nas imaš te pojedince koji govore.

– **Borut Vogelnik:** Treba dodati i da mi ne samo da uzimamo u obzir teoriju, mi računamo na njen potencijal. Mi ne ukidamo vrijednost teorije, mi samo ne vjerujemo u ultimativnost te vrijednosti. Uključujemo ju u intrigu. Nije nam važno da se ona vrati u naš rad, mi smo uvijek imali svoj pravac, ali smo zainteresirani za nešto drugo – za delegiranje moći. Na taj način je došlo do nekoliko kolekcija na kojima smo surađivali. Ali ne možeš očekivati da će se netko poistovjetiti s nekim radom, da će ga primiti kao svog, moraš delegirati ingerencije. Dozvoliti da netko nešto shvati kao svoje. To onda više nije naše i omogućava nam da idemo naprijed. To je slična priča kao s interpretacijama, njihova mreža je na Zapadu toliko gusta da je nitko ne može kontrolirati. Ona radi svoj posao koji je u stvari potpuno apstraktan u odnosu na realnost nekog umjetnika.

– **Miran Mohar:** Bila nam je jako važna suradnja s teoretičarima, ne samo da mi napravimo neki rad, pa ga netko zatim interpretira, nego smo baš npr. s Edom Čufer i s Marinom Gržinić radili na projektima.

– **Dušan Mandić:** I mislimo da je teorija čista kreacija, na razinama gdje ona to jest. Za nas je jedan od najvećih umjetnika Slavoj Žižek, pravi kreator.

– **Miran Mohar:** S ambasadama i Transnacionalom i mi smo u razgovorima zapravo radili na produkciji primarne teorije.

– **Borut Vogelnik:** Ako uzmeš da je funkcija umjetnosti stvaranje simboličkog ljepila društva, onda se zapravo radi o istoj funkciji, i onda je pitanje kako to najefikasnije napraviti.

Manifesta kao kultiviranje margine

Zašto u Zagrebu niste napravili ambasadu, što se nije poklopilo?

– **Miran Mohar:** Uvjeti da se napravi ambasada neke su točke prekrivanja, ali s druge strane i jedna velika distanca. To je u Moskvi postojalo, živjeli smo sličan kontekst, ali smo bili jako daleko. S npr. Zagrebom ili Bečom imamo mogućnost svakodnevnog komuniciranja. Potreba za ambasadom bila bi nekako umjetna.

– **Borut Vogelnik:** Element iznenađenja za nas je izuzetno značajan. Morali smo ulaziti u projekte u kojima nas je situacija intrigirala. Nismo znali unaprijed što će se desiti.

Čini li vam se da je Manifesta zatvorila neko razdoblje u Ljubljani?

– **Borut Vogelnik:** Da, mislim da je zatvorila prvu fazu konstitucije suvremene art-scene u Sloveniji. Ne da je zatvorila prostor borbe, to ne. Zatvorila je prvu fazu gdje potezi koji uspostavljaju neke relacije nisu više dovoljni, sada bi se trebalo ozbiljno početi zabavljati s teoretskom pozadinom ovakvog rada. Do sada je sama činjenica da se nešto radi, da ima nekih uspjeha bilo dovoljno. I stvarno to i jest bilo dovoljno. Ali mislim da je to prošlost, da se scena mora ozbiljno početi baviti teoretskim pretpostavkama ili će se vrlo brzo ispuhati.

– **Miran Mohar:** Manifesta je bila važan i zanimljiv događaj, ali je reakcija u medijima bila jako negativna. Čak se Manifestu kao događaj iskoristilo da se postavi teza da je suvremena umjetnost od minornog značenja, ne samo u Sloveniji, već i u jednoj široj evropskoj situaciji. Bilo je puno priče o tome kako to nema smisla podržavati, nije bilo direktno rečeno da nema smisla podržavati ni suvremenu slovensku umjetnost, ali to se podrazumijevalo.

– **Borut Vogelnik:** Ministar za kulturu izjavio je da je prihvaćanje organizacije Manifeste bila gadna greška! Istina je da je suvremena umjetnost, koja se u Ljubljani gajila u totalnom getu u ŠKUC-u i Kapelici i držala se na margini, s Manifestom došla u središte pažnje. Te negativne reakcije dolazile su s konzervativnih stajališta, ali s vrlo određenih i jasnih stajališta o tome što umjetnost treba biti i što treba uzrokovati. Ako nemaš odgovore na ta pitanja, imaš probleme.

– **Miran Mohar:** Istina je i to da se nije

uspostavila skoro pa nikakva kritika, svega nekoliko članaka. Nije se definiralo ništa što bi predstavilo neku kontrapoziciju stavovima koje smo spominjali. Tako da je ostao omjer jedan ili dva članka koji su pozitivno ocijenili Manifestu i sto onih koji su bili ili rezervirani ili dosta protiv.

Kakav je vaš stav prema Manifesti?

– **Miran Mohar:** Mislim da je Manifesta bila zanimljiva i da je imala svoju specifičnost u izloženom materijalu koji je većinom bio dokumentaran. Nisam do sada vidio takvu izložbu. Mogu shvatiti da za širu publiku baš nije bila komunikativna, izračunali su da je samo da bi se pogledali svi videoradovi trebalo trideset sati. Pohvaliti treba TV Sloveniju koja je shvatila da je bolje mjesto za dokumentarne videoprojekcije upravo televizija i Vanesa Cvahte je napravila nekoliko odličnih emisija. Moglo bi se Manifestu puno bolje iskoristiti u smislu buduće infrastrukture.

– **Borut Vogelnik:** Manifesta je bila konstruirana kao oruđe kojim se na neki način kultiviraju marginalni tereni i teritorije. Ja nemam ništa protiv takvih oruđa, ali je problem što neko oruđe u isto vrijeme može biti potpuno pozitivno ali imati i svoje negativne elemente. Može se reći da oni nisu u tome ništa krivi, napravili su stvar sa sasvim pozitivnom intencijom, ali ako neki prostor nema uspostavljene ne samo praktične, nego i teorijske infrastrukture da ravnopravno odgovori takvom oruđu, onda je ishod jasan. Onaj koji je to napravio može reći O. K. to nije naša krivnja, mi smo htjeli sve najbolje. Ali rezultat je isti kao da je sve to apsolutno smišljeno kao kolonizacija. To je problem. Mi mislimo da je ključni trik te kolonizacije ne miješanje nekog sa strane u unutrašnje poslove, nego naprotiv: time što se ne upliću oni drže te prostore. Postoji vrlo zanimljiva relacija između lokalnih i međunarodnih moćnika, ona funkcionira na neki način preko prekrivanja interesa. Zanimljivo je vidjeti na koji način će neki prostor participirati u nečemu.

Kao što kaže Marina Gržinić, trik globalizacije nije u tome da svi sudjelujemo, trik je u tome da se isti sistem multiplicira i koordinira iz jednog centra. Sada je pitanje u kojoj ulozi se nađeš u određenoj situaciji.

Zajedničko ime

Kako funkcionira rad u grupi. Postoje li neke posebne strategije, imate li podjelu poslova?

– **Borut Vogelnik:** Postoji određena podjela, ali je sasvim organska i izbjegavamo je koliko god možemo. To je nešto o čemu nećemo nikada pričati javno. Ono što je zanimljivo kod funkcioniranja u grupi jest iznimno komplicirano. Čitavo vrijeme nalazimo mehanizme prilagodbe da to održimo. Tolerancija igra izuzetno značajnu ulogu.

– **Miran Mohar:** Upotrebljavamo zajedničko ime koje nam omogućava osobnu komunikaciju. Kada bismo rekli tko je što radio, onda bi mediji već na početku napravili razliku. Počeli bismo i mi komunicirati preko medija. Ukinuli bismo mogućnost izgradnje svakog od nas principom osobne komunikacije.

– **Borut Vogelnik:** Ime IRWIN od početka je zamišljeno kao intermedijator, spona koja razdvaja mene kao umjetnika od medijske percepcije. Obrnuto, sve što mi radimo sa stajališta IRWIN-a jest *objet trouve*. Nikog od nas se ne može identificirati s radom IRWIN-a. Bazično je da smo svi slikari, i svakom od nas je omogućeno da radi svoj autonomni posao.

– **Miran Mohar:** Svatko ima mogućnost prijedloga, onda razgovaramo. Kada u grupu ubaciš tri informacije, one se množe i iz toga se rađa projekt.

Kako odlučujete koja slika može biti IRWIN-ova slika. Je li moguće da netko napravi lošu sliku? Što onda?

– **Borut Vogelnik:** Uh, to je vrlo komplicirano. Ali ima i takvih situacija!

– **Miran Mohar:** Kada bismo vam sve ispričali, ne bi nas više bilo. ☐

Institucija "Balkan"

Kako se "Balkan" od obične ideologije pretvorio u instituciju, program, i na kraju, u hegemonističku ideologiju

Rastko Moćnik

Himena, lik iz Corneilleove tragedije Le Cid, mučila se pitanjem koju institucionalnu zapovijed poslušati, ako su obje apsolutne, ali se ujedno isključuju. Njenu dilemu unaprijed je odredila ideologija časti – ista ideologija koja ju je gurnula u tjesnac. Ideologija časti je ideologija lojalnosti: Himenu je obavezivala na lojalnost spram skupine potomaka, od nje je zahtijevala lojalnost spram plemenite strasti koja ju je nagonila prema alijansi – a najplemenitija lojalnost je vjernost vlasti. Ista ideologija koja može postavljati proturječne zahtjeve, zato što propisuje različite lojalnosti, *te lojalnosti i hijerarhijski razvrstava*. Upravo stoga je ideologija časti ideologija društvene hijerarhije, ideologija podređivanja i vlasti: kraljev prirodni i politički autoritet reproducira se "konfliktima lojalnosti" – *zato što ih je sposoban uklanjati*. U toj sposobnosti autoriteta da uklanja učinke institucionalnih proturječja, ne uklanjajući njihove strukturne uzroke, sadržan je uistinu strukturni razlog odnosa vlasti.

U društvu jednakih, u zajednici slobodnih, nije pitanje koju dužnost trebam ispunjavati, već je prvo pitanje: *moгу li se osjetiti dužnim*, imam li uopće pravo držati se dobrih običaja zajednice. I prije no što me dograđe podmukli kotači međusobno isključujućih obaveza i križnih dužnosti moraju mi priznati da ja stvarno pripadam pod ta kola i u te stupice. U pitanju je moja "zajedničkost", moje priznanje pripadnosti ili moj *identitet*. Identitet, rekli smo, drži u stezi pripadnike i pripadnice identitetske skupine i ujedno ih razlikuje od pripadnika, pripadnica drugih skupina. Djeluje prema unutra i prema van. Vanjsko razdvajanje je očitije; o nutarnjem terorizmu obično se šuti. U vrijeme nacionalističke euforije u Sloveniji, rekao je ugledni slovenski sociolog da slovenski nacionalizam nije opasan jer da nije ekspanzivan i zato nikoga ne ugrožava. Sasvim nesociološki zaboravio je na prve kandidatkinje i kandidate za ugroženost – naime na Slovenke i Slovence. Već smo razmotrili kako identitet djeluje prema unutra; mislili smo da to pitanje zaslužuje prednost jer nam je izgledalo težim. Preostaje nam da razmotrimo kako identitet djeluje "prema van"; pokazat će se da pitanje nije ništa lakše.

Naime, ako je identitetska skupina *ekskluzivna u svom homogenom opsegu*, što znači ako svoje pripadnice i pripadnike i samu sebe samo razlikuje od drugih skupina iste vrste i njihovih pripadnika/pripadnica, je li tada njeno djelovanje prema van samo negativno? Je li identitetska skupina sposobna nadovezati se isključivo na krhke odnose s drugim identitetskim skupi-

nama, odnose koji proizlaze iz međusobnog isključivanja? Naravno da nije tako – inače se identitetske skupine ne bi rasvijetlale upravo u trenutku kada se svjetski sistem uistinu globalizira. Točno je da ima nešto neloogično, nešto izazivački bizarno u toj istovremenosti, kada se može uočiti da je drobljenje samo druga strana povezivanja, da je diversifikacija učinak unifikacije. Ako je nekadašnje antropologe institucionalna blizina, na koju su naletjeli na neočekivanoj strani, potakla na proizvodnju teorije institucije, zašto mi ne bismo iz neočekivanog drobljenja, do kojeg dolazi pod udarom globalizacijskih procesa, pokušali utvrditi barem neke karakteristike sadašnjeg svjetskog povezivanja? Najviše obećava ako počnemo tamo gdje, među već ionak razdvojenim identitetskim institucijama, dolazi do neke instance koja preseže.

(1) *To je izbor između Evrope i Balkana.*

(Janez Drnovšek, Dnevnik, 3. 6. 1995)

Izriek (1) praktično rješava našu aporiju istovremenog povezivanja i razdvajanja, izjavljujući da je neko odvajanje, odvajanje od Balkana, uvjet za neko povezivanje, za uključivanje u Evropu. Izriek je zanimljiv i sa čisto retoričkog stajališta. Nudi premisu retoričkog entimema i to tako da je u njoj već sadržan i zaključak. Cijeli entimem mogli bismo ovako rekonstruirati: "Morate se odlučiti; a obuhvatnost i posljedice odluke moguće je shvatiti samo sa stajališta s kojeg vam govorim. To moje stajalište, stajalište je Evrope. Želite li se dakle odlučiti, svagda ste se već morali odlučiti: za Evropu." Imate izbor samo ukoliko nemate nikakav izbor. Izriek (1) svojom je lapidarnošću izvrstan primjer ekonomičnog postupka. No, kako izriek na svome imaginarnom zemljovidu povlači tu granicu između Evrope i Balkana? Sigurno spada u crni humor povijesti da je prva politička upotreba zemljovida u zapadnoj tradiciji posvjedočena baš na Balkanu, kako saznajemo iz Herodotovih Povijesti.

Rastavnicu između Evrope i Balkana najprije ćemo razmotriti s ovdje vladajućeg, "domaćinskog stajališta", a nakon toga će-

mo pokušati ustanoviti kakva je *strukturna funkcija te domaćinske predodžbe*. To postavljanje je naravno cijeli program. No, "domaćinsko stajalište" nije cijela priča, pa niti prijevod "domaćinskih pojmovnika" u antropološki rječnik još nije dovoljan: domaćinski pogled, zajedno sa svojom domaćinskom slikom i prilikom, samo je *dio slike, koju sociolog još mora analizirati*. Domaćinska predodžba element je u mehanizmima koji uspostavljaju domaćinsko stajalište. Ona je element u strukturi i izvod – ujedno. Pomoću njega struktura "regrutira" pojedinke/pojedince, što znači da omogućava njihovo stvarno sudjelovanje u svojoj reprodukciji.

Balkan u predodžbi

(2) *Rumunjska nije dio balkanskog područja, ali je jako zainteresirana da se na Balkanu održava stabilnost.*

(General Constantin Degeratu, načelnik generalštaba rumunjske armije, Curierul National, 17. 11. 1997)

(3) *...oni koji hoće Hrvatsku potisnuti na Balkan.*

(Franjo Tuđman, HTV, 4. 8. 1996)

(4) *Zabvaljujem se gospodinu ministru (Alainu Juppéu) što je došao na naš mračni Balkan.*

(Franjo Tuđman, HTV, 10. 2. 1994)

(5) *Guraju li Hrvatsku u savezništvo s Balkanom i Afrikom? (Slobodna Dalmacija, naslov na prvoj strani, 20. 7. 1996)*

(6) *Hrvatska je morala izboriti tvrdnu diplomatsku bitku s onima koji su pokušali (i još uvijek pokušavaju) da je potisnu na Balkan.*

(Vjesnik, 6. 8. 1996)

(7) *Svako pribjegavanje međunarodnoj arbitraži dalo bi za pravo stranim promatračima u njihovoj uvjerenosti da na Balkanu i u njegovoj blizini žive ratoborna plemena koja ne znaju sama rješavati svoje probleme.*

(Delo, 22. 8. 1996)

(8) *Dobili smo snažnu potporu Sjedinjenih Država da Hrvatska pripada Srednjoj Evropi, a ne na područje Balkana.*

(Franjo Tuđman, HTV, 3. 8. 1996)

Iz ovoga pristalog cvjetnjaka već možemo razabrati da "balkanizam" nije samo ideologija granice, već je i granična ideologija: ideologija graničara koji čuvaju granicu i nastoje ju potisnuti prema jugu, takoreći ideologija "boraca za sjevernu granicu" Balkana. Sasvim je moguće da je balkanizam bio takav još od svoga začetka: Metternichu pripisuju izriek da "Balkan započinje na bečkom Ringu". Pitanje sjeverne granice čini se ukletim i izvan političkog govora, u povijesti samih geografskih pojmova, koje u svojoj knjizi analizira i npr. Ma-

ria Todorova (*Imagining The Balkans*).

Granica nije definitivno zacrtana, otuda zebnja, a zebnja dolazi i otuda što razgraničenje ne određuju samo čili meketavci: i više od toga, čini se da je ono ovisno od toga kako ga zamišlja netko drugi ("strani promatrači" u (7), Sjedinjene Države u (8), neimenovani taoci u (5) i (6)).

Gdje bi prolazila granica, moguće je preciznije odrediti: a to objašnjava i zebnju graničara. A da izvođenje ne bi izgledalo nategnuto, pomoći ćemo si izrekom koja također govori o razgraničenju, ali je granica u njemu još više tajanstvena.

(9) *Francuska ne može prihvatiti svu bijedu ovoga svijeta.*

(Michel Rocard)

Rocard se kasnije pokušao ispraviti dopunom da Francuska doduše ne može prihvatiti svu bijedu ovoga svijeta ali da mora preuzeti svoj udio. Kao što ćemo vidjeti, dodatak samo izričito govori ono što je već implicirano u prvotnoj varijanti. Ipak je dopuna uvažena kao "politički korektna".

Jacques Rancière točno je upozorio da ideološki učinak izreke proizlazi iz "ne-cijelosti" siromaštva ovoga svijeta, koje bi Francuska možda mogla svejedno prihvatiti. Ali kako odrediti to "ne cijelo siromaštvo", *pas-toute la misère*? Kako povući razdjelnicu između ovoga siromaštva koje je još "prihvatljivo" i onoga koje to ne bi bilo? Ideološki učinak ili "smisao" izreke (9) potječe od razlike koja je samorazumljiva i prema tome pripada vjerničkom zaleđu, a ujedno je takav da ga ne treba, a možda ni nije dozvoljeno, izreći ga. Ono što zaista "nije dozvoljeno" samo je to razlikovanje između onoga što je moguće i onoga što nije moguće prihvatiti. Nije moguće priznati *diskriminaciju*. U zaleđu vjerovanja (9) je prema tome neki element koji je za razumijevanje odlučujući, a koji nije dopušteno izreći. Ali ga izreći nije ni potrebno, jer "svatko", govornik i oni/one koji su oslovljeni, znaju za njega. Smisao (9) porađa se iz nekakvog "traumatičnog" znanja, "tihog" znanja o kojemu u govornoj zajednici vriedi konsenzus. Jednako tako se pripadnici/pripadnice zajednice

U društvu jednakih, u zajednici slobodnih, nije pitanje koju dužnost trebam ispunjavati

slazu da je bolje da to znanje ostane "tiho" – samorazumljivo, ali neizrečeno. Taj element očito ispunjava uvjete za *fantazijski element*, koji može biti (kako smo ustanovili ranije u knjizi) odlučujuća točka u mehanizmu ideološke interpelacije.

Ali u primjeru (9) ta je fantazija stvar *znanja*. Rocardova izreka za nas je tako jako važna zato što se u njoj stječe "nulta točka" razlike između interpelacije pomoću (nesvjesne) fantazije (između in-

Slovenske perspektive

terpelacije za koju smo rekli da je prije iznimka negoli pravilo) i interpelacije preko identifikacije sa "subjektom za koji se pretpostavlja da zna" (i o kojoj smo rekli da je vrsta interpelacije koju najčešće treba očekivati, koju možemo očekivati u običnim, "normalnim" okolnostima).

Što to "zna" idealni govornik, onaj koji oslovljava (9)? Što

"zna" "subjekt za kojega se pretpostavlja da zna", pripisan vjerničkom zaleđu (9)? Za nesvjesnu fantaziju rekli smo da je niz označitelja, sposoban poroditi značenje, ali ujedno na način da ne prejudicira kakvo će biti njihovo značenje u raznim okolinama. Znanje "subjekta za kojega se pretpostavlja da zna", pripisanog zaleđu (9), bit će dakle čisto formalno znanje. Bit će neko znanje koje samo još ne "sadrži" moguću smisao, ali je sposobno poroditi smisao.

Ne treba nam dalje okolišati, karte su i tako na stolu. Rocard je izreku (9) izrekao kada je bio predsjednik francuske vlade, upotrijebio je izraz *la France* i sa svojeg položaja govorio je svakako državljankama i državljanima Francuske. Tiho i samorazumljivo znanje koje tražimo svakako je prisno, vladajuće, domaćinsko znanje onih koji *jesu* Francuska. To je znanje o tome "što" je ili preciznije *tko* su "Francuska". Razgraničenje između "dobrog" (prihvatljivog, dopustivog) siromaštva i "slabe" (neprihvatljive, ne-dopustive) bijede nije nikakav problem, ako tu granicu koja nije jasna zacrtamo na podlozi one koja je samorazumljiva, svakome znana – na podlozi i pomoću granice "Francuske". Granica između toga što Francuska može prihvatiti i onoga što ne može prihvatiti postaje jasna ako

koincidira s granicom Francuske same. A "granica Francuske" posljedica je političke odluke, koja je nažalost neizbježno diskriminatorna. Ta je razdjelnica jedna te ista crta: diskriminacija između "dobrog" i "lošeg" siromaštva samo je mračna, "traumatična" strana granice državljanstva (granice iza koje borave *marginalne* skupine: ne-državljanin/ne-državljanke s dozvolom boravka i radnom dozvolom, jedni sa stalnim, drugi s privremenim dozvolama, najzad *sans-papiers*, osobe s nereguliranim statusom, ilegalci).

Znanje, pripisano "subjektu za kojega se pretpostavlja da zna", mjera je nacionalne nulte institucije. Taj subjekt, kojemu je pripisano znanje, subjekt je koji je pripisan nultoj instituciji. Izreka (9) dobiva smisao pomoću reference na nultu instituciju, što na kraju krajeva i sam kaže.

Obuzetost "Balkanom" nastaje u sličnom položaju: barem je tako u državama gdje granica iz-

zacijski progres, koji bi trebao mobilizirati domorotkinje i domoroce i slugansko samoponižavanje, koje bi trebalo ugađati relevantnim "strancima".

Primjer "vremenskog" balkanizma koji navodim sadrži još jedan element, na koji do sada nismo obraćali pažnju:

(10) *Već je vrijeme da se Bugarska pomiri sa stvarnošću i prestane se ponašati kao neandertalac na pragu 21. stoljeća.*

(Puls, 13. 11. 1997)

(11) *Što očekivati od nacionalne doktrine koja na pragu 21. stoljeća tvrdi da Bugarska graniči sa samom sobom i da (u Bugarskoj) nema nacionalnih manjina?*

(Nova Makedonija, 8. 10. 1997)

Element za koji se čini da također pripada balkanističkoj ideologiji, čiju ulogu u ovome

nik doduše ispravna – ali da nije dopustivo da što takvoga o Bugarskoj kaže Rumunji. Poseban odnos spram susjeda, koji pokušavamo ustanoviti, strukturira dakle ideološki proces na ravni *izjavne situacije*. Drugi primjer: u veljači 1998. predsjednik rumunjske vlade javno je prekorio dva svoja ministra, jer su upozorili na opasnost "bugarizacije rumunjske privrede".

(13) *Albanija se žali na slabu kvalitetu bugarske robe.*

(Naslov u: Standart, Sofija, 30. 11. 1996)

(14) *Čak i u Albaniji glupane sada zovu "bugarski radijator".*

(24 časa, Sofija, 14. 12. 1996)

Tekst aludira na stereotipni izraz u bugarskom govoru: "albanski radijator" je metafora za osobu sporog pamćenja ili za stvar koja slabo i sporo radi. Ru-

le drastično rečeno: sluganstvo u "vertikalnom" odnosu i neprijateljstvo u "horizontalnom" odnosu. Time smo dovoljno precizno odredili "Balkan u predodžbi" i možemo se latiti "Balkana u strukturi".

Balkan u strukturi

(15) *Hrvatska oružana sila promijenila je strateške odnose u ovome dijelu Balkana.*

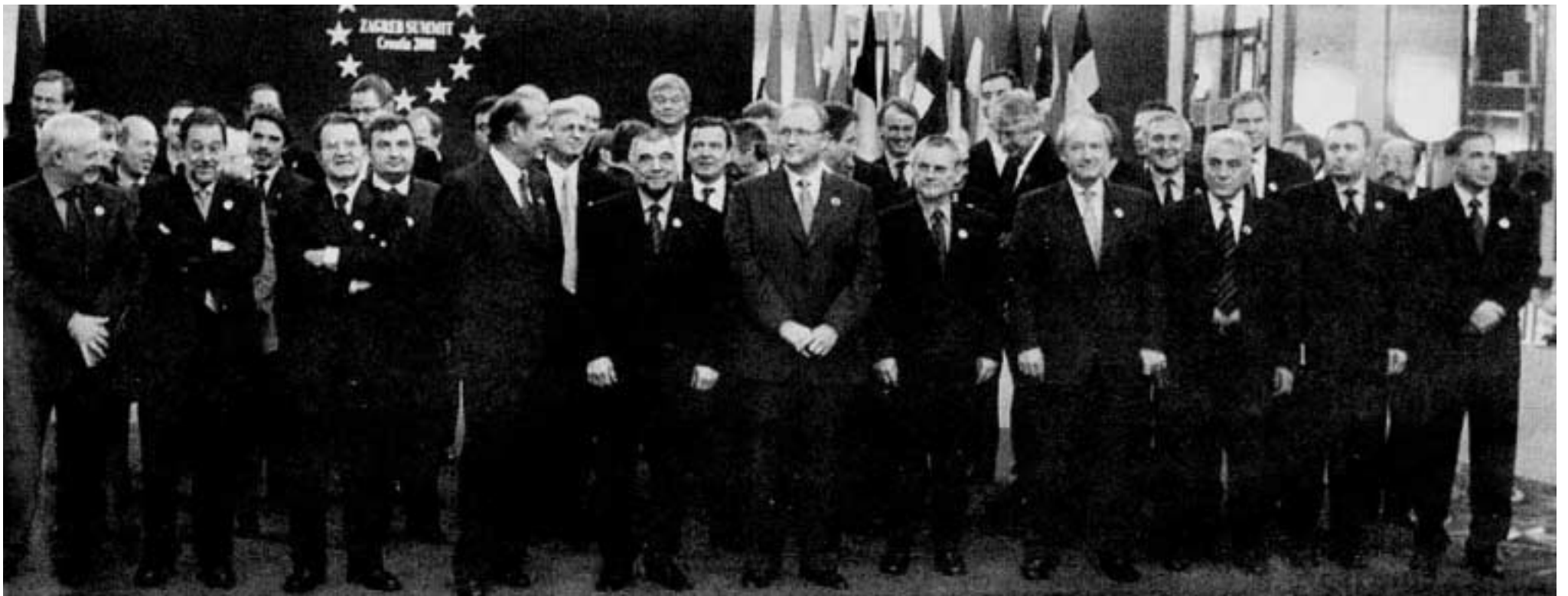
(Franjo Tuđman, Vjesnik, 5. 8. 1996)

Misao je izrekao isti govornik koji je u (3) grmio protiv toga da se Hrvatska "potiskuje na Balkan" – (3) i (15) izrekao je čak u istom govoru, na proslavi "dana domovinske zahvalnosti" u avionskoj bazi Zemunik, 4. 8. 1996.

U (3) je pretpostavka da Hrvatska nije na Balkanu, (15) pak implicira da Hrvatska jest na Balkanu. Treba li iz toga zaključiti da govornik istovremeno vjeruje da Hrvatska nije na Bal-

pretpostavkom da (3) i (15) ne govore o istoj stvari. Preciznije: *ne govore isto*. Nije naime različit samo njihov "predmet", već i njihov posredni adresat, a i neposrednom adresatu, "hrvatskoj zajednici", izreke usmjeravaju pogled sad u jednom, sad u drugom smjeru. U mjeri u kojoj možemo u zaleđu izreka naslutiti skriveno "ilokucijsko nasilje", namijenjeno dvojici različitih oslovljenika, možemo i osjetiti da je (3) posredna prošnja, naslovljena na velike sile, a (15) je prikrivena prijetnja "balkanskim" sugovornicima.

"Hrvatska" je čas u "Srednjoj Evropi", čas na "Balkanu" zato što njen položaj određuju različite koordinate. U "Srednjoj Evropi" je milošću međunarodnih moćnika i Sjedinjenih Država, na "Balkanu" je sa svojom oružanom silom. U jednoj dimenziji njen partner je "međunarodna zajednica", u drugoj partner su "balkanske države". Ni u jednoj od tih dviju dimenzija "Hrvat-

među "Evrope" i "Balkana" može koincidirati s granicom nacionalne nulte institucije. Ugledni govornik za Sloveniju je to i izričito rekao: "Hoće li Slovenija biti u prilici odlučiti kojom od njenih granica, sjevernom ili južnom, će prolaziti schengenska granica? Učiniti ćemo sve da prolazi po našim južnim granicama." Upravo na takve države odnose se izreke (1) – (8): u njih je "Balkan" *prostorna granica*. U tome primjeru balkanizam je mješavina laskanja, koje hoće "Evropu" i trenutnog hegemonu (SAD op. p.) navesti na priznanje toga da ova ili ona država ne spada na "Balkan", i mobilizacijskog progresa koji domoroce potiče da se potruže i dokažu da nisu "Balkan". U položajima gdje zemljopisne danosti onemogućavaju prostornu karakteristiku balkanističkog mita, "Balkan" je *vremenska granica*. U tim primjerima balkanistički diskurs mješavina je modernizacijskog progresa i samodokazivanja laskanja, koji bi trebali navesti "Evropu" i hegemonu priznanju da su se domoroce dovoljno potrudili i ostavili "Balkan" u tamnoj prošlosti.

Vremenska i prostorna varijanta balkanizma razlikuju se dakle samo po naglasku, a ne po elementima i po strukturi. Struktura je u oba primjera teološka, elementi su moderni-

sklopu još moramo otkriti, neki je poseban odnos spram drugih balkanskih država. Na zabavan način te se građe laća *Kratak etnopolitički rečnik, prednaznačen predimno za građani na Republici Balgarija, nenačini godini za pasport (Kratki etnopolitički rečnik, namijenjen osobito državljanima Republike Bugarske, koji još nisu navršili godine za putovnicu)*. Taj odnos napetosti, koji kadikad narasta sve do govora mržnje, može se naslutiti već u (10) i (11). Ali više od izreka, koje je moguće izvesti iz ostalih napetosti i konflikata, zanimaju nas one u kojima taj posebni odnos spram susjeda djeluje na ravni samorazumljive pretpostavke i takoreći organizira ideološki proces:

(12) *Čak i Rumunjska se ismijava iz nas.*

(Naslov u: Kontinent, Sofija, 22. 11. 1996)

U sadržaju članka su i ovi nasdave karakteristični iskazi: "Bugarska ne bi smjela dopustiti da je rumunjski državnik uvršta zajedno sa skupinom "prokletih", iako točno tamo spadamo. ...Doći će dan kada će do Rumunjeva ispravnog zaključka doći čak i neki Somalijac ili Kurd". – Iz navoda proizlazi da je ocjena koju je izrekao rumunjski držav-

men Jankovski navedenom dodaje i ovaj primjer: "I sada kada nas je Albanija u svemu prestigla, vrijeme je da s tom balkanskom državom počnemo izmjenjivati državne note. Ah, gdje su ona vremena kada smo za budale govorili da se zagriju tako sporo kao albanski radijator ("zagrijati se" može na bugarskome značiti i: "shvatiti, razumjeti"). Samo usput da spomenem da izreci, u kojima se pokazuju ti susjedski stereotipi, rado posežu za idiomatskim frazama, žargonskim izrazima i sličnim blagom iz domaćinske riznice, te tako komunikacijski proces još i dodatno zatvaraju u domorodačku zajednicu.

Među elemente balkanističke ideologije moramo dakle sada – uz mobilizacijski modernizam u odnosu spram zajednice, u odnosu "prema unutra", te ponizno laskanje u odnosu spram važnih drugih, u odnosu "prema van" – još pribrojati neljubazan odnos spram susjeda i spram drugih "balkanskih" država. Balkanistička "predodžba" uspostavlja dakle prema van dvije vrste odnosa: laskav i ponizan odnos spram onih od kojih bi stiglo priznanje (o "ne-balkanskosti") i neljubazan odnos spram onih koji ne zaslužuju takvo priznanje, onih koji bi bili nedvosmisleno i samorazumljivo "na Balkanu". Jednostavno, iako donek-

"Hrvatska" je čas u "Srednjoj Evropi", čas na "Balkanu" zato što njen položaj određuju različite koordinate

kanu i da je na Balkanu? Ili da vjeruje da je na Balkanu samo svojom vojskom, sa svojom vojnom moći, a inače, uzмимо svojom kulturom, da nije na Balkanu? Ako to već nije logičko proturječje, u najmanju je ruku vjerovanje koje tolerira inkompatibilnost. Oboje je Lévy-Bruhl svojedobno uzimao za karakteristiku *mentalité primitive*, primitivne ili prvobitne misaonosti: toleranciju spram proturječja u "čvrstoj" tezi iz 1922, toleranciju spram inkompatibilnosti u ublaženoj tezi iz godina 1938 – 1939. Hipotezu o "primitivnom mentalitetu" društvene su znatnosti u međuvremenu doduše već opovrgle, no svejedno nam još uvijek ostaje pitanje: kako objasniti vjerovanja koja su barem svojim oblikom egzotična.

U nevolji pomoći ćemo si

ska" nije sama – u obje uspostavljaju odnose spram drugih institucija iste vrste, spram homogenih institucija, samo što su ti odnosi u "balkanskoj dimenziji" drugačiji negoli u dimenziji "međunarodne zajednice". Iz toga možemo izvesti ovaj suštinski zaključak: "Balkan" je *namjestna institucija koja nultoj instituciji iste vrste kojoj pripadaju "Hrvatska" i njoj slične države omogućava da odnose spram drugih institucija iste vrste strukturiraju tako da taj odnos nije samo "ekskluzivan", samo "negativan"*. "Balkan" je prava produktivna institucija sa stvarnim konstruktivnim učincima. Naime, on konstruira cijeli svemir međunarodnih odnosa specifičnom racionalnošću koja porađa posebne "racionalne strategije".

Iz knjige Rastka Moćnika: 3 teorije / ideologija, nacija, institucija, Založba / *cf., Ljubljana, 1999.

Zahvaljujemo se izdavaču i autoru što su nam ljubazno ustupili pravo da bez naknade prenesemo dio knjige. Drugi dio izvatka u idućem Zarezu.

Izabrao, uredio i preveo
sa slovenskoga Srećko Pulig

Pred vratima Europe

Milan Kučan, predsjednik Slovenije

Balkanu treba odlučno insistiranje na Helsinškoj povelji

Omer Karabeg, Radio Slobodna Evropa

Može li se očekivati stabilizacija prilika u Jugoistočnoj Europi, posebno na Balkanu, nakon pada Miloševića?

– S obzirom da je politika koju su simbolizirali Milošević i njegov režim bila uzrok raspada bivše Jugoslavije i svih tih tragičnih događaja koji su se na tom prostoru zbili u protekloj deceniji, mislim da se može govoriti o tome da je to početak procesa stabilizacije koji će se temeljiti na demokratiziranju cijele regije i okretanja vrijednostima na kojima se zasniva suvremena Europa i na kojima se temelji proces evropske integracije. Koliko smo u tom procesu odmakli, to je drugo pitanje, ali početak je tu.

U Bosni i Hercegovini, s izuzetkom Republike Srpske, te u Hrvatskoj postoje prilične rezerve prema oduševljenju s kojim je Zapad prihvatio novog jugoslavenskog predsjednika Koštunicu. Dijelite li taj stav?

– Uglavnom dijelim. Mislim da je ta euforija, ako se to može tako nazvati, pojedinih zapadnih zemalja i političara vezana za pretpostavku da je sve zlo oličeno u ličnosti predsjednika Miloševića. Zbog toga i prevladava teza da je bolje i crni đavao nego Milošević. No, ne bi se smjelo zaboraviti koje su bile ideološke i teoretske osnove na kojima je Milošević nastao i koje su mu dale snagu. Nije on autor te koncepcije. Autori su drugi. Na kraju krajeva, nije teško biti demokrat kritizirajući Miloševićev režim.

Međutim, pravo demokratsko držanje i pravi demokraciji prepoznaju se tek sada kad Miloševića više nema i kad treba na principima suvremenih demokratskih vrijednosti regulirati političke, privredne i međuljudske odnose unutar Srbije, sa svim proturječnostima koje Srbija ima, uključujući manjine, uključujući Kosovo i Vojvodinu, kao i odnose sa susjedima. Tu prije svega mislim na odnose sa Crnom Gorom i Bosnom i Hercegovinom, dakle na prihvaćanje realnosti koje su se desile na tlu nekadašnje Jugoslavije posljednjih deset godina. Bitan je, naravno, i odnos prema intervenciji NATO-pakta, zatim odnos prema Haškom sudu, kao i odnos prema europskim integracijama. I, prije svega, poštivanje ljudskih prava.

Da li se promijenila politika

Kažete da je za vas bitno da nova vlast u SR Jugoslaviji prihvati novu stvarnost nastalu na tlu bivše Jugoslavije. Može li se reći, na osnovu dosadašnjih poteza, da predsjednik Koštunica i druge istaknute ličnosti nove vlasti uvažavaju tu novu realnost?

– Prvi koraci koji su bili učinjeni, tu prije svega mislim na molbu SR Jugoslavije da kao no-

ravno, ne na račun bilo kog drugog naroda ni srpskog ni drugih susjeda pored kojih živi Crna Gora. Mislim da je Crna Gora u sličnoj situaciji u kojoj je bila Slovenija devedesetih godina.

Damir Karabeg i Milan Kučan

Mislim da bi i povijesno i politički bilo pogrešno izjednačavati poziciju Crne Gore i Kosova

va članica bude primljena u Ujedinjene nacije, to pokazuju. Koliko će nova vlast ostati dosljedna u tome, to će pokazati budućnost. Ja mislim sa su izbori u Srbiji, zakazani za 23. prosinca, ključni moment. Nakon tih izbora u Srbiji će se konstituirati nova vlast, parlament i vlada. To će onda biti pravi sugovornici Crnoj Gori za redefiniranje odnosa. Ta vlast će biti i partner za dijalog o budućnosti Kosova. Naime, ja polazim od činjenice da je Kosovo sastavni dio Republike Srbije u teritorijalnom smislu. Nad Kosovom je uspostavljen protektorat Ujedinjenih nacija, ako to smijem tako nazvati, a zna se dobro iz kojih je razloga uspostavljen i zbog čega nije dovoljno efikasan da spriječi nasilje i kršenje ljudskih prava koje u ovom trenutku čine pripadnici sada apsolutno prevladavajućeg naroda na Kosovu, a to su Albanci. Je li je nova vlast stvarna alternativa Miloševićevoj politici, prosuđivat će se na osnovu toga kako se ona odredi prema bitnim točkama Miloševićeve politike. Vrlo jednostavno rečeno, na saveznim izborima promijenio se režim, Milošević je otišao, no da li se promijenila politika, to treba vidjeti na tim ključnim točkama, a ja na prvo mjesto stavljam odnos prema Haškom sudu i odnos prema intervenciji NATO-pakta.

Prije desetak dana sastali ste se sa crnogorskim predsjednikom Đukanovićem. Jeste li ga ohrabрили da ustraje u namjeri da Crna Gora postane samostalna država?

– To nije bio moj prvi razgovor s predsjednikom Đukanovićem i s ljudima iz crnogorskog rukovodstva. Nije na meni ni na Sloveniji da bilo koga ohrabrujemo u pogledu njegove budućnosti, tako da mi o tome nismo razgovarali s predstavnicima Crne Gore. Razgovori su bili o tome na koji način Crna Gora misli da treba redefinirati odnose sa Srbijom da bi se ostvarili povijesni interesi crnogorskog naroda u suvremenim uvjetima. Na-

Znači, može se uspostaviti neka paralela?

– Proces raspadanja Jugoslavije u principu je završen mirovnim konferencijom 1992. Badinterova komisija donijela je stav koji je omogućio nekadašnjim jugoslavenskim republikama da svoju budućnost biraju na osnovu tri opcije – mogle su da izaberu samostalnost, zajedničku državu ili zajednicu. Tada su Srbija i Crna Gora odlučile onako kako su odlučile i nastala je SR Jugoslavija. Međutim, nakon promjene saveznog ustava koja je Crnogorcima nametnuta, a kojom je Crnoj Gori oduzeta pozicija ravnopravnog partnera u federaciji, Crnogorci su došli u situaciju da Saveznu Republiku Jugoslaviju više ne prepoznaju kao svoju zemlju, za koju su se svojevremeno bili odlučili na osnovu preporuka Badinterove komisije. Zbog toga mislim da oni imaju dovoljno razloga da traže redefiniciju odnosa u dijalogu s pravim partnerom, a to je, kao što sam rekao, rukovodstvo Republike Srbije koje će biti izabrano na prosinačkim izborima.

Fatalna parola

Kosovo je, što se mene tiče, u potpuno drugoj situaciji. Kosovo, koje je pod protektoratom Ujedinjenih nacija, formalno još uvijek ima status autonomne pokrajine u okviru Republike Srbije koja je dio Savezne Republike Jugoslavije. Zbog toga mislim da bi i povijesno i politički bilo pogrešno izjednačavati poziciju Crne Gore i Kosova. Crnogorci su narod koji je imao svoju državu i koji se dobrovoljno ujedinio s Kraljevinom Srbijom. To nisu ni isti narodi ni iste zemlje. Imaju svoj teritorij, imaju svoju kulturu. Postoje posebne povijesne veze i srodnosti, moglo bi se reći i prijateljstvo između Srba i Crnogoraca, ali to, ipak, nije jedan narod i nije ista zemlja.

Različite koncepcije koje dolaze iz sveta, bar one koje do mene dopiru, sklonije su čak osamostaljenju Kosova nego tome da se Crnogorcima dozvoli da u jednom demokratskom dijalogu redefiniiraju svoje odnose sa Srbijom. Čini mi se da je to, ipak, jedna kratkovidna politika koja ne vodi računa o tome kakve su posljedice jedne, a kakve druge odluke.

Da, ali kad je u pitanju Kosovo, vidite kakvu imamo situaciju. Skoro sto posto kosovskih Albanaca želi nezavisnost. Rezolucija Savjeta sigurnosti Ujedinjenih nacija predviđa, međutim, da Kosovo ostane u okviru Jugoslavije. Kako riješiti taj problem?

– To je prije svega problem albanskih političara na Kosovu i njihove odgovornosti, ne samo prema situaciji na Kosovu, nego i prema miru i sigurnosti u Europi. Na kraju krajeva, ja mislim da su oni veliki dužnici Europske unije, zemalja NATO-pakta i svih koji su podržali intervenciju NATO-pakta. Zbog čega je NATO intervenirao? Zbog velikog nasilja koje je činio Miloševićev režim nad Albancima. Na Kosovu su se državnim terorom, državnim nasiljem, flagrantno kršila ljudska prava Albanaca. To se nije moglo riješiti mirnim putem, jer za to nije bilo spremnosti Miloševićeva režima koji nije prihvatio prijedlog grupe zemalja G-8 da se ide na pregovore. Zbog toga je bila potrebna intervencija da bi se spriječio nastavak državnog terora nad Albancima.

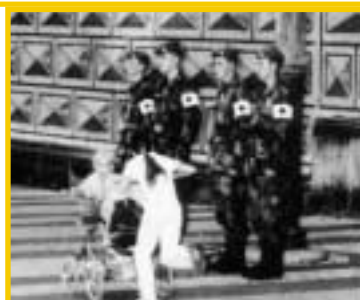
Intervencija je dala rezultat. Nekoliko stotina tisuća Albanaca, koji su pobjegli u Makedoniju i Albaniju, vratilo se svojim kućama. Ali, što se dogodilo? Uslijedio je isti teror, isto nasilje, ovog puta nad Srbima koji su istjerivani s Kosova. Za to odgovornost ne može snositi nitko drugi, nego politički rukovodnici Albanaca na Kosovu. Nije se interveniralo protiv srpskog nasilja da bi se otvorio prostor za albansko nasilje. Parola koja se često čuje na Kosovu "mi više nikada s njima ne možemo zajedno živjeti" fatalna je parola. To je poraz ne samo NATO-pakta, Europske unije i Ujedinjenih nacija, već je to i poraz demokracije, to je poraz onih vrijednosti koje Evropa gradi da bi izbjegla ponavljanje svoje sudbine kontinenta koji je stoljećima živio u ratu, nasilju, netoleranciji, genocidu i u međusobnom uništavanju.

Nespремnost i nesposobnost

Teza da Republiku Srpsku treba pripojiti Srbiji, ako se Kosovu da nezavisnost, dosta je prisutna u nekim krugovima balkanologa koji imaju utjecaja na politiku zapadnih zemalja.

– Pa, jest. Neću navoditi imena uglednih diplomata iz velikog svijeta koji se time bave, no mislim da je njihov stav u polazištu pogrešan. Jer, oni ne samo da kažu da Republiku Srpsku treba pripojiti Srbiji kao satisfakciju Srbima za izgubljeno Kosovo, već i to da Albancima u Makedoniji treba odlučno kazati da oni to isto ne mogu napraviti. To, po meni, nisu nikakvi argumenti. U osnovi povijesnog konflikta koji je bio ne samo uzrok raspada Jugoslavije, nego je i uzrok nestabilnosti na cijelom jugoistoku Europe, pogotovo na Balkanu, neriješeno je nacionalno pitanje i nespремnost, možda čak i nesposobnost, kako naroda na Balkanu tako i šireg europskog okruženja, da se za taj konflikt nađe suvremeno rješenje. Ne rješenje u obliku etnički čiste nacionalne države, jer se takve države na Balkanu naprosto ne mogu ostvariti.

Etnički čista država može se ostvariti samo velikim preseljavanjem više stotina tisuća ili, čak, milijuna ljudi. A kad, nakon tako velikog preseljavanja, napravite etnički čiste države, one već u sebi nove klicu novog konflikta. Potvrdilo se da klasičan način rješavanja nacionalnog pitanja, sa nacionalnim državama i čvrstim nacionalnim granicama,

Slovenske perspektive

po principu krvi i tla, vrlo brzo dovodi do toga da se u ime nacionalnog interesa traži proširenje teritorija, i to onda rađa novi ratni konflikt.

Ono što Balkanu, po mom mišljenju, treba, a to sam nekoliko puta nažalost bez uspjeha predložio, odlučno je insistiranje na Helsinškoj povelji i uređenju kakvo je ona predviđala, a zna se kad je ona i u kojim uvjetima donesena. Ti su se uvjeti mijenjali, ali principi još uvijek važe. Oni podrazumijevaju otvaranje granica i slobodu kretanja ljudi, ideja i dobara, uz poštovanje ljudskih prava i visok stupanj zaštite manjina, sa ciljem da se u integriranoj Europi osigura mir i sigurnost za sve ljude, za sve narode i za sve države.

Kabinetske teorije

Mislite li da je to jedino moguće rješenje, jer sada ima ideja da treba praviti novi Berlinski kongres na kome bi se redefinirale granice na Balkanu u skladu s teorijom nacionalne države?

– Znam da postoje takve teorije. To su kabinetske teorije i dobro bi bilo da se svi oni, koji zastupaju takve teorije, prisjete što se sve na Balkanu zbilo nakon Berlinskog kongresa koji je u stvari bio najveći uzročnik svega onoga krvavog što se kasnije na Balkanu i na jugoistoku Europe desilo.

Znači, nisu nam potrebni novi Berlinski kongresi?

– Ne, ja mislim da nam nisu potrebni, već da je svim narodima Balkana i Jugoistočne Europe i njihovim državama potrebno otvoriti perspektivu evropske integracije u skladu s Helsinškom poveljom i u skladu s novom realnošću Europe. Svima treba postaviti jednake uvjete koje moraju ispuniti i onda su dobrodošli. Nikome ne treba dozvoliti da uđe u zajednicu europskih naroda sa svojim neriješenim problemima koji bi kasnije mogli biti detonator sukoba što će ugroziti mir i sigurnost onih koji su ga stvarali dugi niz godina.

Nijedan narod danas u Europi ne može živjeti sam i zato, da ne bi bio izoliran i da bi mogao živjeti u zajednici s drugima, mora nešto i žrtvovati. To su svi u Europi učinili i činit će i dalje u interesu zajedničkog mira i sigurnosti koji im omogućavaju miran razvitak i blagostanje. Pri tome nitko ne može računati da će biti u privilegiranom položaju, nitko ne može očekivati da mu se oprosti ono što nije bilo oporošteno drugima ili da neće morati ispuniti uvjete koje su drugi ispunili. Za sve moraju postojati jednaki uvjeti, ma kako oni rigorozni bili, i kad se oni ispune, vrata Europe će svima biti otvorena. ■

Galerijski vodič za autostopere

Đorđe Jandrić, Studio Josip Račić; Davor Mezak, Galerija Karas, Ati Salvaro, O.Š. Šćitarjevo, Dan Steffan Galerija Studentskog centra, Zagreb, studeni 2000

Silva Kalčić

White cube naziv je za neutralni bijeli izložbeni prostor, *backdrop* "iscenaciju" koja olakšava percepciju suvremene umjetnosti. Razlikuje se od prvotnih umjetničkih galerija, izuma pre-rafaelitskog bratstva, koje su uslijed jakog dekorativnog impulsa svoga vremena bile prenatrpane i obilježene šarenim tapetama. Izložbom pomalo hladnog, medicinskog naziva "Metastaze prostora", Đorđe Jandrić *white cube* Galerije Račić prevodi u druge medije i nanovo izlaže. Naime, usvojivši minimalistički instrumentarij, Jandrić svojim radovima, koji su definirani kontekstom, istražuje i restrukturira vizualna žarišta galerije. Aluzijama na arhitekturu izložbenog prostora kreira dinamični odnos umjetnika, umjetnine i promatrača, koji umjetninu percipira na aktivan način. Granice izložba i izložbenog prostora su vidljive, ali i otvorene. Izložci eksploatiraju "bijeli kvadar" galerije. S njime su u odnosu konvergentnih svjetova sadržajno jednakih, ali formalno različitih. Jandrić prozirnu površinu stražnjih (pokrivenih) prozora galerije translata u horizontalni niz od deset ploča načinjenih od olova, tamnog metala mutnog sjaja; znači od neprozirnog materijala, štoviše, i za rendgenske zrake nepropusnog. Nadvladana je "običnost" objekata, prevedenih u samostalne forme u hibridnom međustanju između plošnog i plastičnog, slikarske i kiparske koncepcije. Tretirana površina, koja je simulakrum zida, prevedena je u skulpturu i potom reverzibilnim postupkom u plitki reljef. Tako je ploha ponovno uspostavljena, ali i umnožena. Trokutne i poligonalne plohe definirane su geometriziranim mrežom u pozitivu i negativu, odnosno isječci su u mreži linearnih brazdi i ispupčenja. Te linije uspostavljene su sugeriranim, iako fizički nemogućim, savijanjem i preklapanjem olovne ploče. Njihove dodirne točke su numerirane brojevima izraženim brojkama.

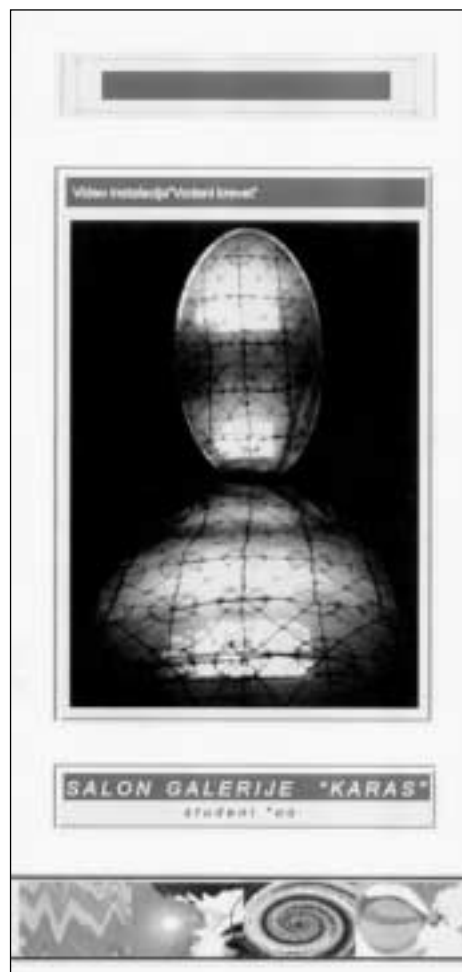
I zidovi stražnje prostorije Galerije "Josip Račić" dobili su značaj umjetnine. Dva zida u međusobnom odnosu pravog kuta transferirana su tako da su, barem deklarativno, otisnuta na papir prevučen kredom. Tekstura olovni ploča zapravo je krivotvorina situacije nastale na ovom mnogo podatnijem materijalu, papiru, kada je kontrolirano, znači uredno i precizno, papir izgužvan, odnosno ispresavijan. Potom je fotografiran i *all-over* slika papira koji je i sam "otisak" i *re-make* zida projiciran natrag na zidnu plohu. Jandrićeva instalacija sastavljena je od projekcije i brojeva od 1 do 273, koji su kao čvrste točke kompozicije, kod i piktogram istodobno, nasumice aplicirani na oba zida, bez ponavljanja istog broja. Aritmetičkom smicalicom Jandrić navodi na dekonstrukciju svoga djela. Naime ono nije zatvoreni entitet, svojim konceptom između osjetilnog i *ideacionog* sugerira i druge mogućnosti. Svaki broj teži višem broju. Tri razine realiteta trostruke kompozicije, koja se sastoji od čvrstog zida, projicirane svjetlosne i virtualne moguće slike zida, alteriraju cijelu prostoriju. Njezine osi bivaju poremećene, a četvrta dimenzija prostorije ubrzava naše mentalno kretanje njome, jer brojeve možemo nastaviti spajati s onima na olovni pločama prve prostorije, na tabli kućnog broja galerije i tako unedogled. Takva autorova ideja "virentne" umjetnine daleko je od konven-

cionalnog poimanja umjetnosti, a ova je samo jedna od mogućih interpretacija Jandrićeve "napravljene stvarnosti".

nalni medij. Duhovit detalj je arabesko umetnut antropomorfni lik uzdignutih ruku i glave, pritom nije jasno radi li se o

Ati Salvaro, *Bospor*, 1999.

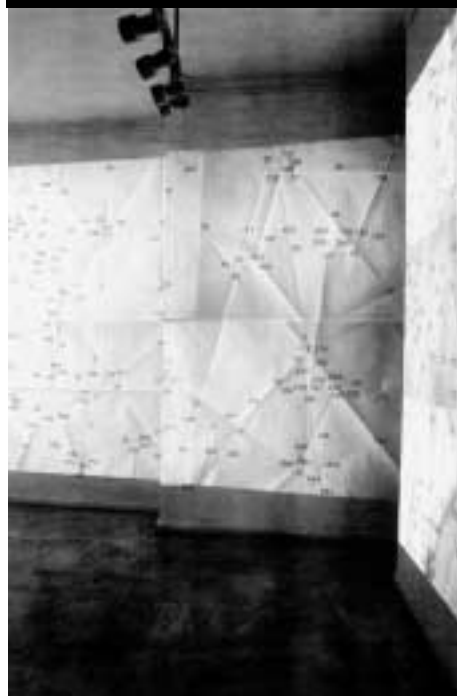
Davor Mezak, *Vodeni krevet*, 2000.

Mezak videozapis prevodi u digitalni, a potom ga odbacuje kao suvišnog

Tradicionalno ili suvremeno?

Medijski "omnibus" naslovljen "Prolazna i umiruća suvremenost" u Salonu Galerije Karas izlaže autor mlade generacije Davor Mezak. Prvo što ćemo ugledati jest friz montiran od kaširanih *ink-jet isprinta* kompjutorski renderiranog videozapisa. "Ikonoklastični" *digital art* za predložak ima motive koji su uključivali neka od stanja vode, primjerice, mogu se detektirati koncentrični krugovi na penetriranoj vodenoj površini. Ipak, radi se o autonomnim (*self-referential*) umjetninama. Na polukatu studija izložen je niz štafelajnih slika na kojima autarkično dominira žuta boja u nijansama od okera do boje limuna, nanesena u pastoznim vrtlozima kao likovna analogija tehnike struje svijesti. Iako izrađene u tradicionalnoj tehnici ulja na platnu, slike su utjecane suvremenim medijima. Kadrom namjerno nalikuju ekranu (PC-a, ili *telep*), kao znaku za translataciju suvremenih u tradicio-

Aritmetičkom smicalicom Jandrić navodi na dekonstrukciju svoga djela

Đorđe Jandrić, *Metastaze prostora*, 2000.

Dan Steffan, *Čuvarov čuperak*, 2000.

apoteozu radosti ili utapanju u centripetalnom viru niti stoji li žutilo za sunce, ludilo ili prijateljstvo u japanskoj kulturi simbolizirano tom bojom.

Napokon dospijevamo na zamračenu Galeriju Studija Karas (pritom se sukobljavaju zahtjevi medija, jer percepcija spomenutih ulja na platnu trpi zbog nedostatne rasvjete): tri videoinstalacije, zaslužujući zajednički nazivnik *ready made*, uključuju pokućstvo i drugu opremu za kućanstvo: umivaonik, iznošenu bidermajersku draperiju na stilskom stolcu, ovalna zrcala koja doslovno daju zrcalnu sliku slike vode: vode u gibanju, njezine mokrine i texture, pokreta izazvanog strujanjem vodene mase na "new-age" videoprojekciji na dnu umivaonika. Uz sliku vode, umivaonik je napunjen i "pravom" vodom čije grgoljenje (izazvano *bubbles*, gaziranjem) daje zvukovnu dimenziju instalaciji. Najzanimljiviji rad nosi ironizirani naslov "Vodeni krevet": slika ondulirane vode na monitorima, kroz *pattern* bijelog pokrova odignutog oprugama preslikava se u zrcalu uzglavlju. Nameće se pitanje slavi li život (vodeni krevet odmah pod-

sjeća na seks; je li to postelja za virtualni seks u doba "reproduktivne suvišnosti"? ili neki oniromantski ritual. Interhistoričnost rekvizita (stilski namještaj - video) različitih razina realiteta (voda - slika vode) uspješno je koordinirana. Nakupina islužene videoprpce ukazuje na smjenu tehnologija - autor je, naime, videozapis preveo u digitalni, a potom ga odbacio kao suvišnog.

Škola kao galerija

Kako doskočiti nedostatku izložbenih prostora i kulturnih događanja u pejzažu spavaonica zagrebačke periferije i predgrada, jedan je od mogućih načina pokazati izložba Atija Salvara u Šćitarjevu (paradoksalno, s obzirom na Andautoniju to je najranije urbanizirano područje Zagreba). Fotografije su redom snimljene u vanjskom prostoru (*outdoor*), neanaržirane su, nedotjerivane, snimane iz ruke *zoomom* (autor ne preza ni od, u fotografskim priručnicima zabranjenog, upiranja objektivom ravno u sunce, proizvodeći slike obojenih mrlja), "klasičnim" fotografskim postupcima kadriranja, bez naknadnih intervencija u pozitiv ili negativ. Autorovo zanimanje za paralelne pojavnosti očigledno je u fokusiranju na sporedan ili slučajni motiv koji dobiva "višak značenja", a dominantnom je ostavljena uloga tapete, što je zanimljiv način interveniranja u kadar koji bi inače bio reportersko-dokumentaran. U središtu kadra je nešto što se naizgled slučajno u njemu našlo (kompozicijska metoda koju "uvodi" slikarstvo manirizma).

U suvremenoj umjetnosti fotografija je "desktop" za tekstualne poruke, softverski je doradena, izlagana na *ink-jet isprintima billboard* formata... Salvaro izlaže fotografiju oljuštenu od "nad-značenja", u misiji iluzije stvarnosti koja nije, međutim, imperativ, čak i onda kad naočigled to nije uvijek autobiografski (zbog njezina osobnog karaktera i potrage za otkrićem strukture zabilježenog trenutka), u dobrodošloj sinkretizmu umjetničkog izričaja i zanatskog umijeća. Autor se, parafrazirajući nadrealizam, naziva nadmodernistom, umjetnikom koji se ne povodi za trendovima.

Žena u plavoj košulji i drugi radovi Dan Steffan

A u Galeriji Studentskog centra (u paviljonskom objektu starog velesajma, kojeg se povijesna i arhitektonska vrijednost u posljednje vrijeme u javnosti nastoji revalorizirati) može se pogledati izložba retrospektivnog karaktera francuske umjetnice Dan Steffan. Radovi su izvedeni tradicionalnim likovnim tehnikama, umjetnica je nezainteresirana za "glazbala svoga doba" poput *digital arta*. Zanimaju je isključivo figuracija, primarno ljudski lik, osobito istraživanje žene preko seksualnosti žene kao seksualnog i modnog objekta, kao kurtizane i udavače, *underclass* zaposlene žene osuđene na slabo plaćene poslove... Prikazani ženski tipovi (ne-osobe) nisu samosvjesne heroine koje preimenuju *policemana u police-officera* i seminar u ovular.

Ono što je dobro kod Dan Steffan jest to da ona iznalazi vizualne ekvivalente za emotivna, fizička ili moralna stanja. Fusnota njezinih radova staromodni je dualizam vrline i poroka ili radije teškoća razlikovanja jednog od drugog. Izložba Dan Steffan popraćena je projekcijom tzv. umjetničkog polusatnog videa "La Promenade". Radi se o videozapisu društvenog angažmana ove umjetnice, koja uporno održava tečajevе slikanja za starije i hendikepirane osobe, znači one "smanjene vidljivosti" u društvu. Projekti sa zatvorenici doprinose njihovoj rehabilitaciji i oplemenjuju njihov skučen životni prostor. Kreativni rad zatvorenika na iluzionističkoj zidnoj fresci u dvorištu zatvora usporan je činjenicom da je skelu, s koje je zid oslikavan, svake večeri trebalo demontirati kako se njome ne bi olakšao eventualni pokušaj bijega... ▣

ESEj

li bizantskim princezama. Rijeke su odredile sudbinu regija u gospodarskom, političkom, kultur-

Provansa uz Rhonu ili renesansni dvorci Loire. U povijesti umjetnosti njemačke renesanse for-

padu (Sutla – Kupa), te sudbinski određivale hrvatsku povijest. No, potvrdu komunikacijske

odraz zagrebačke građanske kulture, nego rezultat primitivizma i nasilja političkih i upravnih struktura, planera gradskog poglavarstva. Zbog razloga koji nadilaze načela i metode regionalnog i urbanističkog planiranja (a možda bi se mogli protumačiti psihijatrijski) zagrebački urbanisti i planeri (ponavljam, u upravi, ne u znanstvenim sredinama i kreativnim planerskim centrima) odrekli su se rijeke, žive u panici od Save i posve je ignoriraju.

Tijekom druge polovice 20. stoljeća intenzivno se gradi i izgrađuje područje grada sjeverno od Save, ali kad dođe trenutak i logično bi trebalo planirati, izgraditi i urbanistički oblikovati obale rijeke, naglo je preskaču i nastavljaju graditi Novi Zagreb na "sigurnoj udaljenosti" od Save, s južne strane. Tako, na primjer, kad je trebalo izgraditi Muzej moderne umjetnosti i logično je bilo nastaviti uz Koncertnu dvoranu Lisinski ili nasuprot Sveučilišnoj, pa postupno prema Savi, nađi su gradski "poglavarari" naredili da se "preskoči" Sava i gradi u pouzdanoj udaljenosti od rijeke, južno. (Ova inovacija u urbanom planiranju vjerojatno će ući u svjetsku literaturu pod imenom "kengur-urbanizma").

Priobalje Save na području grada Zagreba totalna je pustoš, zastrašujući "brisani prostor" u širini od nekoliko stotina metara i dužini od nekoliko kilometara. Fotografija s jednog savskog mosta prema drugom idealan je primjer neljudskog pejzaža, kod gledatelja izaziva strah od puste prostornosti (u psihijatriji se to naziva agorafobija) i tjera ga u očaj ili tjeskobu. Umjesto da se uz rijeku razviju rekreacijski sadržaji, od restorana i kafića, klubova i disco klubova, kina i komornih kazališta, do sportskih domova, igrališta i zabavišta, dječjih domova itd.

Zagreb je povijesno odgovoran za svoju rijeku**Primjer Temze**

Pogledajmo, kao jedan od brojnih europskih primjera, Temzu u Londonu. Iz aviona se lijepo vidi prljavo smeđa odurna zmijolika traka rijeke. Ali, na zemlji, prošetamo li obalom rijeke, osjetit ćemo kako život najintenzivnije buja. Kilometrima duga južna obala, nekad trgovačko-prometna i skladišna industrijska zona, obnavlja se u svakom pogledu, vrvi ljudima i vri zbivanjima. Na južnoj obali (South Bank) od Westminster Bridgea do London Bridgea ne znate gdje biste se zaustavili: stara i oronula skladišta građena golom opekom obnavljaju se i adaptiraju u najluksuznije stambene objekte (nad rijekom!), a golema zgradurina nekadašnje električne centrale (također od opeke) pretvorena je u najmoderniji i najatraktivniji muzej suvremene umjetnosti New Tate Gallery, kultno mjesto i cilj hodočašća turista iz cijeloga svijeta. (Usput, to je još jedna pljuska zagrebačkim planerima iz grad-

Sava – prezrena rijeka

Zagreb je jedina europska metropola koja je prezrela svoju rijeku i umjesto da je posvoji, odvojila se i ogradila bedemima nasipa i pustim livadama od nje

Radovan Ivančević**Prolog**

Prvi veliki korak čovjeka u osvajanju i podvrgavanju prirode bio je od pećine k rijeci. U razvoju čovječanstva bio je to iskorak iz okruženja nužnosti u carstvo slobode, a zbio se u mlađem kamenom dobu. Bilo je to kad se paleolitski lovac – lutalica, smješten u prirodno oblikovan zaklon špilje, preobrazio u neolitskog ratara, poljodjelca. Krajnji ovisnik o prirodi počeo je njome ovladavati. Umjesto da skuplja jestive plodove gdje slučajno izrastu, počeo ih je uzgajati tamo gdje želi, a umjesto da se skloni tamo gdje mu priroda milostivo nudi zaklon, počeo je graditi nastambe na mjestu gdje želi stalno boraviti. Bila je to prva pojava arhitekture na Zemlji, a time je čovjek počeo mijenjati i prirodno lice Zemlje u kulturni krajolik i osnivati gradove koji obilježavaju prijelaz iz prethistorije u historiju. No mjesto gdje će se nastaniti nije bilo proizvoljno odabrano, nego je zbog potreba poljoprivrede i života gradova najčešće bilo uz rijeku.

Zato su svi veliki gradovi i velike civilizacije staroga vijeka nastale i razvile se uz rijeke: Žutu rijeku, Ind, Eufrat i Tigris, Nil. Zato je rijeka, odnosno svaka voda tekućica ili izvor – voda u svim kultovima i religijama svijeta simbol života, a svojim stalnim protjecanjem, pa i kružnim tokom simbol vječnog života. Golubi ili jeleni uz vodu, na primjer, u ranokršćanskoj su umjetnosti simbol ljudskih duša u raju, što se napajaju na izvoru vječnog života.

Sljedeći veliki napredak dogodit će se na Mediteranu, a u razvoju kultura antičke Krete, Grčke i Rima također je ključnu ulogu odigrala vodena komunikacija – samo što su to sada bili morski putovi. No, tek su Rimljani, šireći urbanu kulturu Europom, izvukli europske rijeke iz njihova prethistorijskog drijemeža i uveli ih u burnu historiju, premošćujući ih drvenim i kamenim mostovima i izgrađujući gradove na obalama rijeka.

U srednjem vijeku (kad su zapuštene odlične rimske ceste) europske su rijeke počele intenzivnije služiti prometu i trgovini, umjetničkoj i kulturnoj povezanosti i razmjeni. Dunav, najduža europska rijeka i jedina riječna transverzala što povezuje krajnji istok i zapad, bila je snažna kulturna poveznica u kojoj su participirali brojni narodi i države. Da nije Dunava, mnogo bismo se više čudili što su se njemački carevi u ranom srednjem vijeku ženi-

New Tate Gallery

Zagreb bi trebalo sudski izvestiti od Save i oduzeti mu rijeku

nom i umjetničkom pogledu. U Italiji dolina rijeke Po, Lombardija (po Langobardima) jedna je takva kulturološka cjelina, kao što su ozračja francuskih riječnih dolina postala kulturnopovijesni pojmovi: antikom obilježena

miraju se i razlikuju Rajnska i Dunavska slikarska škola, na primjer, itd.

Time smo doplovili i do "naših voda", jer su rijeke omedile i hrvatske regije: Dunav je istočna granica plodne Slavonije, dok joj je sjeverna granica Drava, a južna Sava. Međimurju su oblik i površinu odredile rijeke Mura i Drava, a čak su mu dale i ime. Rijeke su, kao razdjelnice ili poveznice, intenzivirale hrvatske odnose (bilo pozitivne, bilo destruktivne) s Ugarskom na sjeveru, Bizantom, Srbijom ili Osmanlijskim Carstvom na istoku, Bosnom na jugu, Slovenijom na za-

vážnosti rijeka može pružiti i negativni dokaz: činjenica da između bivših rimskih provincija Pannonije i Dalmacije, koje su naselili Hrvati, nema poprečnih povezujućih riječnih tokova (sjever – jug) – a uz to su se ispriječili visoki gorski lanci – odredila je sudbinsku povijesnu podvojenost sjeverne i južne Hrvatske. Njihovo stapanje omogućeno je tek u XIX. stoljeću razvojem željeznica.

Prezrena rijeka

Gradovima na obalama rijeka, ponekad na utoku jedne u drugu, a češće na križanju kopnenih i vodenih putova, cesta i rijeka, sudbina je bila i ostala obilježena rijekom. Rim i Tevere, Firenca i Arno, Milano i Po, Pariz na Seni, London na Temzi, Prag na Vltavi, Beč, Budimpešta, Osijek, Vukovar, Novi Sad, Beograd na Dunavu. Što bi bio Amsterdam bez razgranate delte odvojka Rajne?

Koja je i kakva uloga rijeke Save u Zagrebu?

Zagreb je jedina europska metropola koja još uvijek nije učinila odlučni korak iz pećine k rijeci, iskorak iz prethistorije u historiju. Odnos odgovornih gradskih struktura u dva politička sustava (komunistički i hadezeovski) prema Savi bio je dosljedan i jedinstven: u oba slučaja na razini paleolita (starijeg kamenog doba). Zagreb je jedina europska metropola koja je prezrela svoju rijeku i umjesto da je posvoji, odvojila se i ogradila od nje bedemima nasipa i pustim livadama. Već dva desetljeća govorim i višekratno ponavljam: "Zagreb bi trebalo sudski izvestiti od Save i oduzeti mu rijeku", pa je pokloniti nekoj drugoj hrvatskoj urbanoj i kulturnoj sredini koja će je znati cijeniti, poštovati i rabiti na kulturnoj razini. Isto mislim i danas.

Naravno, takav primitivni, prethistorijski odnos prema Savi nije izraz svijesti Zagrepčana ni

Temza, obala

ske uprave kojima već duže od četvrt stoljeća tumači cijela plejada povjesničara umjetnosti, urbanista i arhitekata, pa i udruge istih struka, da treba na sličan način iskoristiti i adaptirati zgradu Paromlina i napuštene željezničke radionice). Na južnoj obali Temze nižu se glasovite koncertne dvorane, galerije i muzeji – poput muzeja riječnog brodarstva, ali i malog, no izvrsno postavljenog jednokatnog muzeja dizajna kakav bi skladno pristajao i na savskoj obali – a sve je isprepletano brojnim restoranima i kafićima, trgovačkim centrima i prodavaonicama antikviteta, umjetničkih djela i suvenir, odmorištima i motrištima (na običnim drvenim stupovima drveni molo za razgledanje rijeke i pogled unatrag na obalu s koje smo se udaljili), i što je najvažnije živim šetalištima ispresijecanim s malim perivojima te prostorima dječjih igrališta. Kad pogledate fotografiju, netko bi mogao reći da je tamo arhitektura u pozadini, a obale Save su puste, međutim u pozadini nisu kuće, nego slijepi zidovi negdašnjih skladišta obojeni poput pročelja kuća, a tako bi se, ako treba, mogli obraditi i obični oglasni panoi. Iz bilo čega se može napraviti atrakcija: stari riječni brodovi zauvijek su privržani i pretvoreni u restorane, a jedan ratni brod iz II. svjetskog rata usidren je i posjećuje se kao muzej. Istim intenzitetom života prožeta je i sama rijeka. Ne stignete ni uočiti koliko je prljava, jer po njoj neprekidno, uzvodno i nizvodno, plove i mimoilaze se veseli bijeli i šareni brodovi, pretrpani turistima koji uživaju u vožnji, promatraju obale i mostove pod kojima prolaze i potom se vraćaju na obale da pomnije razmotre ono što su vidjeli ili da se uklope u zabavu koja traje od jutra do duboko u noć.

Rijeka – prostor susreta

Zapostavljanje savskog okoliša u gradu Zagrebu postaje još izrazitija crta razumski neobjašnjivog odnosa, kad vidimo kako se, naprotiv, svi novi sadržaji, pa i oni potpuno neprimjereni, nasilno "uguravaju" i "stišu" u Donjem gradu. Po tom su kriteriju relativno nedavno izgrađeni sportska dvorana i poslovni toranj Cibone (arhitektonski simbol je sjajni stakleni valjak) u centru grada, utisnuti i zgurvani između dviju željezničkih i dviju tramvajskih pruga, te triju ulica intenzivnog automobilskeg prometa – a obala Save ostavljena da zjapi prazna. A možete li zamisliti da je sličan kompleks bio izgrađen na pusto obali Save između dva mosta, koliko bi se odteretio gradski promet, koliko bi zadovoljstvo bilo na završnim katovima tornja iz prepuna restorana gledati Savu, (kao što Englezi i stranci gledaju Temzu iz restorana Tate Gallery) u svako doba dana i godine, posebno pri zalazu sunca?

Osim uzvodnog i nizvodnog prometa rijeka omogućuje i potiče i poprečne veze, povezivanje susjednih obala, koje su na ključ-

nim mjestima često intenzivnije od uzdužnih.

Najveći je grijeh dosadašnjih zagrebačkih "struktura" u odnosu prema rijeci što su umjesto funkcije prijateljskog i dobrosusjedskog povezivanja sjevernog i južnog, Starog i Novog Zagreba, između njih iskopali

na obalama Save i mostovima te bacanjem cvijeća izraze zahvalnosti što ih je nekoć davno u povijesti rijeka spasila od propasti i razaranja grada. Zagrebačke povijesne kronike, naime, pišu da su početkom XVI. stoljeća Turci bili nadomak Zagreba i da ih je samo "visoka voda", razlijevanje

simbolički "zaručuje" s Jadranskim morem. Umjesto takva ili slična kulta izražavanja zahvalnosti rijeci koja je direktno intervenirala u sudbinu grada i spasila živote građana, Zagrepčani ni ne znaju da Sava postoji. Ona je prisutna u svijesti mnogih samo preko najdosadnije radioe-

nisu imale mnogo veze s poplavom: nakon određene razine rijeke (po zakonu spojenih posuda?) voda je naprosto nadirala posvuda odozdo iz tla. Kod takvih katastrofalnih poplava, dakle, koje se ponavljaju možda svakih deset godina, ništa ne pomaže, ali mora li se zbog toga trima generacijama građana oduzeti užitek da žive u gradu s rijekom? Ne treba valda tumačiti da izgradnja na stupovima po Le Corbusierovim načelima objavljenim još 1910. godine može osigurati i zdanja na najnižoj razini obale, uz samu rijeku, od većih šteta potencijalnih poplava.

Od glave riba... od Metropole rijeke...

Na skupu posvećenom rijeci Savi govorio sam o odnosu rijeke i naselja na primjeru Zagreba ne zbog toga što bih bio "agramocentričan", nego zato što smatram da svatko mora najkritičnije ocijeniti svoju situaciju jer je najbolje poznae, a tek potom može steći moralno pravo da govori i o drugima. Vjerujem da maćehinski odnos zagrebačkih "očuha" prema Savi (jer se o tzv. "gradskim ocima" u ovom slučaju ne može govoriti)

"plovi" i nizvodno i djeluje razno i na ostale hrvatske gradove i naselja uz Savu. Zagreb je povijesno odgovoran za odnos prema Savi u cjelini, jer se često manji pokrajinski gradovi nekritički ugledaju u Metropoli i slijede je "u dobru i u zlu". Nažalost, zlih je utjecaja mnogo više (Tako je, na primjer, u doba socijalizma, nakon izgradnje zagrebačkog "nebodera" na trgu Republike, svaki pa i najmanji gradić u Hrvatskoj htio imati "svoj" neboder kao simbol "napretka". To je dovelo do tragikomičnih situacija: iz male grupe kućica usred nepregledne ravnice od jednom "šikne" u vis višekatnica jer se, tobože, naselje ne može razvijati u širinu).

Ne znam koliko svoje obale kultiviraju, urbaniziraju i aktivno koriste ostali gradovi na sjevernoj obali Save. No, siguran sam da kad bi u Zagrebu postojali riječi brodovi-restorani i brodovi zabavišta, a za početak naprosto udobni brodići koji bi uspostavili turističke vožnje Savom, uz grad, do Siska itd. – to bi djelovalo poticajno i na ostala naselja i gradove uz rijeku. Neke bi postaje uz rijeku mogle postati sasvim nova turistička odredišta, a sada beznačajna mjesta mogla bi se i gospodarski razviti.

Zamislite turističku ponudu jednodnevnih izleta rijekom, s posjetom pojedinim povijesnim lokalitetima ili turističkim atrakcijama na rijeci. Jedno od njih moglo bi biti i višednevno putovanje brodom rijekom Savom, recimo, od renesansne trokutne tvrđave Sisak iz 16. stoljeća, preko ostataka utvrda Stare Gradiške, do jedne od najvećih baroknih tvrđava 18. stoljeća u Europi, uzorno obnavljane tvrde u Slavonskom Brodu ?

* Ulomak iz uvodnog referata na znanstvenom skupu Hidrologija i vodni resursi Save u novim uvjetima održanog 7. i 8. studenoga 2000. u Slavonskom Brodu.

Temza iz zraka

Takav primitivni, prehistorijski odnos prema Savi nije izraz svijesti Zagrepčana, nego rezultat primitivizma i nasilja političkih i upravnih struktura

misije na svijetu *Izvještaj o vodostaju rijeka: Sava Galdovo 153, jedan, pet tri-*

U Zagrebu se koristi samo ono što je "preostalo" od rijeke, različite prirodne i umjetne naplavine i jezera, poput Bundeke ili velikog i veoma dobro uređenog sportsko-rekreativnog kompleksa oko umjetnog jezera Jarun.

Poplava 1964.

Katastrofalna poplava 1964. godine prouzročila je velike materijalne štete i paniku kod građana. Pustoš savskih obala uz visoke nasipe duž Save dok protječe Zagrebom do danas su "ikonografija straha", ali, reklo bi se, i "kazneno popravna mjera" što

Pogled iz restorana New Tate Gallery

mjena ljudi, roba i ideja dviju susjednih obala nekoć se intenzivirala pomoću splava i brodova, a danas svim raspoloživim riječnim plovilima.

Svega toga u odnosu hrvatske Metropole i njezine Rijeke nema. A kad bi građani imali i malo povijesnog pamćenja, bilo bi normalno da se svake godine određenog dana u godini svi okupe

Save, poplavljenost ogromnih područja spriječila da ostvare naumljenu i već pripremljenu opsadu, razaranje i osvajanje Zagreba. Kult, koji sam spomenuo, razvijen je i njeguje se stoljećima u Veneciji, na primjer. Građani Republike svjesni su da postoje samo zbog mora i zahvaljujući moru, te se duž svake godine u svečanoj ceremoniji

su ih gradske strukture nametnule "zločestoj" rijeci. No, osim što se odvodnim kanalima, ispuštanjem visokih voda u predviđene bazene i doline, te drugim melioracijskim zahvatima takve poplave mogu izbjeći, nije trebalo biti hidrološki stručnjak da bismo vidjeli (mi koji smo stanovali na poplavljenom području) da visina i čvrstoća nasipa

skupovi

Arhivi, knjižnice, muzeji

Podacima do mudrosti

Primjena novih tehnologija omogućuje arhivima, knjižnicama i muzejima intenzivnije otvaranje i povezivanje

Grozdana Cvitan

U Rovinju je od 22. do 24. studenog održan seminar *Arhivi, knjižnice, muzeji: mogućnost suradnje u okruženju globalne informacijske infrastrukture* koji organizira AKM-ova zajednička radna grupa. To je četvrti seminar po redu, a o tome kako i zašto su započeli, koji su njihovi rezultati i daljnji planovi postavljam pitanje Mirnoi Willer, predsjednici Komisije za automatizaciju Hrvatskoga knjižničarskog društva i stručnom suradnicom za automatizaciju u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu.

– **Willer:** Počelo je prije pet godina kad sam postala predsjednica Stručnog odbora Hrvatskoga knjižničarskog društva i kad sam zamoljena da pokušam uni-
jeti nešto novo u rad Društva. Kako se sve dobre stvari događaju paralelno, u to vrijeme Tinka Katić i ja smo razgovarale s kustosom Muzeja suvremene umjetnosti Tihomirom Milovcem koji nas je propitivao o čemu uopće govorimo u bibliotekarstvu, a našao se tu i kolega iz Hrvatskoga državnog arhiva Jozo Ivanović koji je razumio problematiku naših područja. U tim razgovorima rodila se ideja o seminaru. Iako smo u početku željeli raditi samo na razini strukovnih udruženja, pridružili su nam se i drugi stručnjaci spremni nešto napraviti za sve te tri (AKM: Arhiv - Knjižnica - Muzej) zajednice. Uz kolege iz matične institucije potporu smo dobili i od Tatjane Aparac-Jelušić iz Odsjeka za informacijske znanosti Filozofskog fakulteta u Zagrebu, Muzejskoga dokumentacijskog centra i drugih. Kako nam je za rad nedostajala informacijska tehnologija kao i stručna znanja iz tog područja, u naše smo razgovore uključili predstavnike CARNeta (Hrvatska akademska istraživačka mreža). Predstavnici CARNeta podržali su nas ne samo tehničkom, nego i stručnim predavanjima, dodavši četvrtu dimenziju seminaru otvaranjem znanja u prostoru moderne tehnologije, što nam je nedostajalo.

Freakovi

Ideja od koje smo počeli sastojala se u tome da korisnik pret-
raživajući bazu podataka dobije koherentan odgovor na određeni upit koji mu zajednički nude tri institucije. Primjerice, želi li netko podatke o Šenoi ima šansu otvoriti stranice na kojima će mu zajedno biti ponuđeni podaci o knjigama, rukopisima, slikama i uopće grafi koju naše institucije imaju o toj temi. Tako smo građu koja se nalazi u našim institucijama počeli promatrati kao zajed-

ničku kulturnu baštinu. Da bismo ostvarili pristup toj zajedničkoj baštini, trebali smo okvir,

troničku publikaciju kao i rijetku inkunabulu te omogućiti pristup objema.

Kako je bilo na prvom seminaru?

– **Willer:** Okupilo se oko 160

Mirna Willer

odnosno viziju onog što želimo napraviti. Profesori iz Odsjeka

Danas nam više nije samo zanimljivo kako bi autori opisivali svoje djelo nego kako bi nakladnici djelovali u tom sustavu opisivanja svojih izdanja

za informacijske znanosti Filozofskog fakulteta Ivo Maroević, Tomislav Šola, Tatjana Aparac-Jelušić i Aleksandra Horvat najčešće su davali teoretski okvir. Istovremeno bili smo svjesni važnosti alata, odnosno standarda kojima i u kojima radimo. Otvorilo je to i pitanje međustrukovne suradnje u preuzimanju tih alata (standarda, pravilnika): mogu li se iskustva i rješenja pos-

Bibliotekari daju podatak i informaciju, a trend je težnja k znanju

tignuta u knjižničnoj zajednici preuzeti primjerice u muzejskoj struci i obrnuto. U taj kontekst ulazi informatička tehnologija koja to mora podržavati.

Mi iz Nacionalne i sveučilišne knjižnice znali smo i bili jako sigurni u ono o čemu govorimo jer smo iza sebe imali CROLIST (Hrvatski knjižnični informacijski sustav) kao visokorazvijenu tehnologiju unutar koje je moguće jednako dobro opisati elek-

troničku publikaciju kao i rijetku inkunabulu te omogućiti pristup objema. *Kako je bilo na prvom seminaru?* – **Willer:** Okupilo se oko 160 ljudi. U razgovorima prije toga još je postojala dvojba za koga to uopće radimo i očekivali smo kako će šezdesetak ljudi iz sve tri struke možda pokazati zanimanje za ono o čemu smo namjeravali razgovarati. Od tada svake godine ljudi se okupljaju i sve je to uspjelo više nego smo u početku očekivali i planirali. Postoji ono što nazivamo čvrstom AKM-ovom jezgrom, ili kako mi to volimo reći, AKM-ovim *freakovima* koja se svake godine sve više širi ljudima koje privuku teme naših seminara.

Već nakon drugog seminara prepoznali smo potrebu da su osim novih ideja i novosti tehnologije koje naučimo, novih standarda, čak i standarda u nastajanju koji se donose za neko područje i čiji daljnji život pratimo (pravci u kojima se sve kreće i razmišljanja o konkretnom svakidašnjem poslu u tim standardima), potrebna i dodatna događanja. Odnosno, što je s ostvarenjem naših zaključaka? Tako smo nakon drugog seminara osnovali zajedničku AKM-ovu radnu grupu u kojoj smo na razini društava okupili ljude koji kroz cijelu godinu žele zajedno raditi na određenim problemima. Tako je AKM-ova radna grupa preuzela i daljnju stručnu organizaciju i vođenje seminara i poslova tijekom godine.

Tada smo dogovorili i određeni plan rada prema kojem je svake godine jedno društvo nosilac organizacije (prve godine to su bili knjižničari, druge arhivisti, treće muzealci, a ove opet mi iz Hrvatskoga knjižničarskog društva), ali stručno vodstvo pripada radnoj grupi koja ima predstavnike sva tri društva.

Postoje li konkretni rezultati seminara koji su onda obvezujući ili opći za svih?

– **Willer:** Problem je u tome da mi nikomu ništa ne možemo nametnuti, odnosno nikoga ni na što obvezati upravo zato što to nije institucionalni, nego društveni rad. Isto tako smo svjesni da dok je to rad *freakova* koji pokušavaju spoznati što više tijekom godine, uspostaviti suradnju i naći elemente novog koji bi nam mogli koristiti u radu seminara, mislimo da je to dobro jer bi nas institucionalni rad ograničio i zakočio. Uostalom, mislim da je posebno dobro to što mi svoj društveni posao većemo uz svoj redovni posao i tako povezujemo nešto što i nije česta praksa u odnosu radnog i slobodnog vremena.

Podaci i informacije

Vidite li već sada i sljedeće seminare i nove teme?

– **Willer:** Teško je reći što će biti dalje. Na kraju ovogodišnjeg seminara svi su rekli da ih žele i dalje, ali je izražena i želja za konkretnim produktom. Naime, ono o čemu smo do sada učili i razgovarali vjerojatno će se uobličiti kao Web-stranice na kojoj bi mi pokušali simulirati pretraživanje kakvo mi smatramo odgovarajućim za znatiželjnog ko-

risnika koji bi dobio kompletan tematski uvid. Želimir Laszlo iz MDC-a prikazao je projekt (pri-
javio ga je i Ministarstvu kulture) koji uključuje međuinstitucionalnu suradnju MDC-a, NSK i Arhiva grada Zagreba na temu Šenoi. Tako se na Webu Šenoi ne bi pojavljivao samo kolekcijom dokumenata o njemu, eventualno i nekom njegovom knjigom, pismom i slično, koje onda otvori-
te i čitate, nego stvaranjem cjelovite priče o Šenoi – dakle interpretacijom. To se smatra najvišom fazom digitalizacije i to je danas svjetski trend.

Zanimljivo je da se nekadašnji *Exhibition Department* Kongresne knjižnice u Washingtonu sada zove *Interpretation Department*. Dakle, preklapanje u kojem sada sudjelujemo vrlo je široko i ide od toga da od muzealaca učimo kako ispričati priču (dok oni od nas uče standarde), do toga da vidimo kuda ide svijet i sudjelujemo u tom općem trendu. A to znači davanje nove dimenzije proizvodu. Michael Gorman, angloamerički knjižničarski guru, luči podatak od informacije, znanja i mudrosti. Bibliotekari daju podatak i informaciju, a trend je težnja k znanju. Hoće li korisnik steći mudrost preko onog što mu se prikaže, ostaje na njemu, ali to je taj lanac, i to je naš daljnji program.

Kako su koncipirani seminari?

– **Willer:** Kopirala sam model ELAG-a. To je europska grupa koja se bavi automatizacijom knjižnica i koja okuplja u prvom redu stručnjake koji programiraju i dizajniraju sustave, katalogizatore koji uviđaju probleme i traže za njih rješenja. Dakle, to je europsko sastajalište stručnjaka u kojem uvijek možete naći nekoga tko može riješiti vaše probleme koji se u poslovima velikih knjižnica mogu pojaviti. Njihov model u praksi predstavlja shemu koja se fokusira na aktualne teme, ali se obavezno referira i na teme izložene na prethodnim seminarima. Rad seminara odvija se i u nekoliko paralelnih radionica i panel-diskusijama. Izvještaji radionica zapravo su svojevrsna nova predavanja i sused sve-

ga što se događalo. Oni sadrže i pravce, odnosno preporuke za daljnji rad.

Nakon našeg prvog seminara (1997) IFLA (Međunarodna organizacija bibliotekarskih društava) organizirala je 1998. godine konferenciju u Amsterdamu na temu: Arhivi, knjižnice, muzeji. Dakle, mi smo to napravili prije njih, ali nije bit u tome. Tatjana Aparac-Jelušić došla je u vezu s organizatorom i on je zamolio da mi održimo predavanje na jednu od tema. Na taj način mi smo im prezentirali ideje, a time smo pokazali ne samo da smo u trendu, nego da možemo nešto raditi i prvi. Ove godine istu temu imao je i spomenuti ELAG.

Ljudska mjera posla

O radu ovogodišnjeg seminara govori Tinka Katić, članica AKM-ove radne grupe i rizničarka u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici.

– **Katić:** Program četvrtog seminara otvoren je provokativnim predavanjem *Dubrovnik o etičnosti knjižničarstva* kolege Davora Ljubimira iz koledža American College of Management and Technology. Njime nas je kolega Ljubimir, donedavno bibliotekar u Znanstvenoj knjižnici u Dubrovniku, pokušao uravnotežiti i pronaći neku središnju, ljudsku mjeru našeg posla u odnosu na nove tehnologije, digitalizaciju i tendencije koje se u tome javljaju. Na tom tragu je i razmišljanje Tomislava Šole o poslanju muzejske struke dok su sva druga predavanja bila u kontekstu stručnog, profiliranog područja. Raspravljalo se o aktualnim temama u sve tri zajednice: norme i najnoviji standardi, kretanja u tri djelatnosti i razvoj standarda koji su nastali proteklih godina i čije faze i mijene redovito pratimo.

Uz domaće u programu su sudjelovali inozemni stručnjaci, kao i gosti izvan AKM-ove zajednice. Kolegica Laila Miletić-Vejzović iz knjižnice Washington State University Library govorila je o temi *Integriranje metapodataka u digitaliziranu sliku na primjeru Dublin Corea*. Svoju temu kolegica Miletić-Vejzović

Poslanje muzeja

Izjava o poslanju koja je napisana administrativnim jezikom, s velikim riječima i još većim idejama mišljena je da bude zaboravljena, a obično i jest. Izjava mora biti kratka, realistična, ali i dovoljno ambiciozna, – da spomene, ako je instituciji stalo, i hendikepirane korisnike ili manjinske grupe. Bitno je da ne obavezuje na nedosežne ciljeve ni da ne podcijeni mogućnosti muzeja. Zato i postoji istraživanje tržišta, odnosno poznavanje vlastite institucije.

Da bi Izjava o poslanju imala smisla, mora postojati potpora zajednice, suradnja upravnog tijela i volja zaposlenih i mora biti jasno što može značiti profit u neprofitnoj organizaciji kao što je muzej. Politiku muzeja izraženu u Izjavi moraju "razumjeti i podupirati svi zaposleni u muzeju", inače "nije vjerojatno da će biti efikasna". "Da bi muzej bio poistovjećen sa svojim poslanjem, mora posjedovati jasan osjećaj što je to poslanje. Ali, napismeno dati relevantno poslanje koje jasno kazuje svrhu, te odaje prioritete i metodologije teško je i dugotrajno". Dugi rok upotrebe svjedoči da je Izjava dobro načinjena. Zato je dobro da Izjava sadrži odgovore na pitanja: što, za koga, kako, koji vrijednosni sustav podržava, te koje standarde poštuje. Treba biti usredotočena na značenje, jasna, kratka (recimo od pola do cijele stranice teksta), mora se ticati svih glavnih funkcija

muzeja i izražavati ciljeve. Dobro je ako precizira "ciljane grupe korisnika", označi "glavne načine ostvarivanja poslanja". Izjavu trebaju sačinili stručnjaci za poslanje ("mission experts"), oslanjanjem na muzeologiju i muzejsku praksu, ali nijedna ekspertiza nije nedohvatna kustosima koji je trebaju, – ponajmanje ona koja najpreciznije definira smisao i svrhu njihovog muzeja. Muzeologija, odnosno školovanje u poznavanju teorije i prakse baštine, može bitno pomoći, ali nije uvjet o kojem će ovisiti sposobnost. Vokacijski opredijeljen kustos (kakvi su, naravno, rijetki) sličan je samoizgrađenom poslovnom geniju, ali to ne znači da sve poslovne škole treba ukinuti. Ukratko, kod izjave o poslanju riječ je o "kratkopisnom politike i ciljeva (onog što želite učiniti i za koga to želite učiniti)". Po strukturi mora sadržavati najprije najviše ciljeve institucije, potom vrijednosti kojima se muzej rukovodi i koje promiče, te na kraju glavne načine i sredstva da se ti ciljevi ostvare. Kustos znanstvenik nije vjerojatni autor izjave o poslanju. Uostalom, takav može već sutra mjesto kustosa zamijeniti istraživačkim u nekom institutu, a da ništa ne promijeni u svojem strukovnom habitusu. Kustos muzeolog, dakle, istinski, inicirani kustos to može i zna učiniti. ☑

Tomislav Šola

prezentirala je na projektu njihove knjižnice, pa je nama bilo zanimljivo čuti na koji se način tako pokreću projekti, kako se realiziraju i kako se interpretiraju rezultati. Walter Koch iz Graza, direktor tvrtke Applied Information Technique, Inc. po zvanju matematičar, koga smo već ranije susretali radeći na programima za UNESCO i za međunarodnu muzejsku zajednicu, svojim je razgranatim poslovima blizak i arhivskim programima. Na našem seminaru održao je predavanje *Metapodaci i distribuirano pretraživanje*, ali i izrazio oduševljenje našim poslom jer on upravo sad pokušava nešto slično napraviti u Austriji i zato nas poziva na suradnju i pomoć u tom poslu.

“Knjižnice su okrenute slobodi – socijalnoj, političkoj i intelektualnoj slobodi.

Istaknula bih i predavanja o elektroničkim publikacijama. Igor Gliha s Pravnog fakulteta govorio je o autorskom pravu i elektroničkom nakladništvu koje dobiva nova značenja u kontekstu elektroničkih medija tj. u lancu autor-nakladnik-čitatelj. Kolege iz Nacionalne i sveučilišne knjižnice Sofija Klarin i Tomislav Murati održali su predavanje o identifikaciji, odabiru, obradi i osiguranju pristupa tim publikacijama i na taj način nadopunili prvo izlaganje.

Interdisciplinarnost koja je danas sve izraženija u svim strukama bila je vidljiva i na našem seminaru, a upravo elektroničke publikacije trenutno su područje koje postavlja puno različitih pitanja. Ujedno, seminar je održao međunarodni karakter ove kao i proteklih godina jer su se posebno isticali svojim sudioništvom kolege iz Slovenije koji su ove godine aktivno sudjelovali u radionici posvećenoj kulturnom turizmu. I dalje ćemo promovirati međunarodni karakter seminara, ali što će biti konkretno na sljedećem seminaru, odlučit će AKM-ova radna grupa, ali će ton odrediti arhivisti kao izvršni organizatori sljedećeg skupa.

Možda umjesto nabranja

vrijedi reći da sve što radimo prezentiramo i na našoj Web-stranici koju marljivo održava Goran Zlodi, asistent na Odsjeku za informacijske znanosti Filozofskog fakulteta na adresi <http://jagor.srce.hr/akm>. Naš je rad vidljiv i zabilježen i u tiskanom obliku. Dosad smo objavili tri zbornika, a pripreme za sljedeći počele su upravo završetkom skupa u Rovinju.

Proizvodnja metapodataka

O temi što je bilo karakteristično za ovogodišnje radionice? odgovore su ponudile Mirna Willer i Davorka Pšenica.

– Willer: U svaku od njih uloženo je puno truda. Za razliku od radionica u kojima jedan od sudionika na papiru donese teze koje onda razvija u razgovoru s drugim sudionicima radionice, na našim radionicama rasprave su uslijedile nakon stvarnih dokumenata i pravih studija, na tezama koje onda svi propituju. Jedna od ovogodišnjih radionica bila je internetsko nazivlje. Zaključili smo (još na prvom seminaru) da trebamo raditi na zajedničkom nazivlju i da moramo pokušati napraviti zajednički rječnik u tom informacijskom dijelu posla. To je ujedno i ono što je našim različitim strukama zajedničko u radu na seminarima.

Radionica AKM-a o obradi građe razmatrala je različite aspekte obrade različite vrste građe, ali to je jedna od tema za koju se čini da smo je iscrpili i da će ona izostati na sljedećem seminaru, osim ukoliko se možda nešto posebno zanimljivo ne dogodi na tom području.

Popularna radionica uvijek je *Dublin Core*. To je novi format, novi skup kodova kojim se mogu kodirati (opisati) podaci na mreži (Internetu). Dakle, želite li staviti neko djelo da živi na mreži, morate ga na neki način opisati (autor, tema, razni drugi podaci) i to takozvanim metajezikom. To se može poistovjetiti s bibliografskim opisom fizičke knjige. On to i jest, ali namjena je da ga napravi sam autor, jednostavan je (ima samo petnaest elemenata, a može imati i manje), ali ima i gotove programe. To znači da program pozovete na stranicu i on vam proizvede metapodatke kojima možete dodati elemente, doraditi ih i staviti u zaglavlje svojeg elektroničkog dokumenta. Takav format (skup znakova) zove se *Dublin Core* jer je nastao u Dublinu u Ohiju

gdje su grupe *freakova* iz raznih struka dogovorili zajedničko nazivlje i sustav za opisivanje. To je važno zbog toga jer se dokument u tome sustavu onda može i pretražiti. Danas nam više nije samo zanimljivo kako bi autori opisivali svoje djelo, nego kako bi nakladnici djelovali u tom sustavu opisivanja svojih izdanja. Laila M. Vejzović pokazala nam je kako se *Dublin Core* primjenjuje pri opisu digitaliziranih fotografija. Bio je to i primjer kako se iz jedne knjižničke zajednice ulazi u muzejsku zajednicu, a one zajedno funkcioniraju u novim tehnologijama.

Radionica o digitalizaciji obradila je tri konkretne teme obrade podataka i područja, a napokon se ove godine po prvi put pojavila radionica o promicanju kulturnog turizma. Kulturni turizam tema je kojom se već nekoliko godina bave projekti Eu-

Tinka Katić

Etičnost knjižničarstva?

Ulomak iz referata

Luciano Floridi će napisati: “Internet je transformirao fizičke građane (*citizens*) modernog društva u bestjelesne umrežene (*netizens*) postmoderne cyber-zajednice – kako vole reći neki hakeri...

Platon i Descartes su mislili da se znanje može usporediti s hranom za našu svijest. Ako je to slučaj, onda po prvi put u historiji mišljenja moramo definitivno naučiti kako držati dijete. Bez nove kulture selekcije i sredstava koja će nam pomoći filtrirati i rafinirati ono što tražimo, Internet će postati labirint u koji će se istraživači suzdržavati ući, odnosno u kojemu će se izgubiti.”

Kakvom bi, dakle, *etičkom* držanju u tom pogledu trebale biti okrenute knjižnice? Crawford i Gorman će reći:

“Knjižnice su okrenute slobodi – socijalnoj, političkoj i intelektualnoj slobodi. Mi vjerujemo u univerzalnu obrazovanost i u mudrost informiranog i obaviještenog građanstva... Društvo bez necenzuriranih knjižnica jest društvo okre-

nuto tiraniji. Mišljenja smo da knjižnice moraju čuvati sve zapise svijui društava i zajednica i te zapise učiniti pristupačnima svima. Naglašavanjem brzine prenošenja efemernih 'informacija' na štetu znanja značilo bi **izdaju** tog uvjerenja.”

Tu se nameću dva izuzetno teška etička pitanja:

Prvo, općepoznato: Kako pomiriti 'kulturu selekcije' informacija i necenzuriranu slobodu. tko bi, naime, trebao postavljati i kakva to mjerala selekcije, npr. na Internetu?

Drugo, daleko važnije: Koje bi to teme na skupovima, odnosno aktivnosti u knjižnicama trebale svojom važnošću **zasjeniti** bezrezervno predavanje digitalizaciji i nju svesti u okviru unutar kojih bi se pokazala isključivo korisnom i poželjnom te ujedno – zajedno s drugim srodnim institucijama – u prvi plan staviti brigu oko *istinskog* obrazovanja i poticanja na trud oko *viših* oblika svijesti – ovdje nazvanih znanjem, razumijevanjem i mudrošću?

Davor Ljubimir

ropske zajednice, primjerice *Itinerary of the book*.

Prinos općem znanju

– Pšenica: Radionica *Promicanje kulturnog turizma* uklapa se u koncept seminara i bit je u tome da se prikupi sve ono o čemu se na seminaru govorilo i da se objasni da se sintagma kulturni turizam prepozna u institucijama koje čuvaju i diseminiraju kulturnu baštinu. To znači da se prepozna i pozicionira AKM u sveukupnoj turističkoj ponudi, odnosno da se knjižnice, muzeji i arhivi odrede u odnosu na turizam. Želim naglasiti da se prepoznaju u turizmu i da moraju biti sastavni dio onih koji će sudjelovati u oblikovanju turističkog proizvoda i ponude, to je sigurno. Hrvatska je zemlja koja živi od turizma i u toj njezinoj vitalnoj grani itekako mogu i moraju participirati i biti osmišljeni kulturni sadržaji. U radionicama smo nastojali da ona bude interaktivna, da preko predstavljenih projekata i izlaganja prezentiramo nadgradnju zanimljivu za pojedinu turističku regiju i ispričamo priču tamo gdje je ona prepoznatljiva (npr. CD Dubrovnik - portret grada). Primjena novih tehnologija (digitalizacija) omogućuje arhivima, knjižnicama i muzejima intenzivnije otvaranje i povezivanje s turističkom privredom radi sveukupnog promicanja hrvatske kulturne i prirodne baštine i njezinog potpunijeg uključivanja u svjetske turističke tokove. Ljudi su to brzo

prepoznali i mislim da se već sada domišljaju projekti o kojima ćemo više čuti na seminaru sljedeće godine.

Koliko u svom svakodnevnom poslu na standardizaciji i sistematizaciji možete koristiti rezultate tih seminara?

– Willer: To je bilo i jedno od mojih centralnih pitanja na skupu u Rovinju ove godine, odnosno koliko to sudionicima seminara znači i koliko oni to mogu koristiti u svakodnevnom radu. Muzealci su upravo prošle godine radili na donošenju zakona i pravilnika i tada su nam rekli koliko im je naše druženje i osvjetavanje problema pomoglo pri tom njihovom radu. Zasada znamo da se sa našim pravilnicima i našim standardima upoznaju i proučavaju ih i drugi korisnici izvan struke, tražeći u njima korist i standarde za sebe. A kad je u pitanju naš rad u NSK, onda je proces obrnut: ono najnovije što ovdje radimo prenosimo tamo i pridonosimo općem znanju. Voljela bih da se reinterpretacija vrati nama, u našu knjižnicu, ali to je ili pitanje budućnosti ili kompleksno pitanje daljnjeg rada u zajednici bibliotekara i strategiji razvoja institucije.

– Katić: Iako se naše djelovanje za sada uglavnom odvija na razini strukovnih društava koja nam ostavljaju prostor za istraživanja i razmjenu ideja, pitanje njihove realizacije ipak će se morati vezati za institucije koje će te ideje prihvatiti te osigurati financiranje i tehnologiju.

Pravni aspekti korištenja i umnažanja građe

Zbornik sa svih dosadašnjih seminara AKM-ove grupe pojavit će se do održavanja sljedećeg seminara sadržavajući radove (tekstove i rasprave) održane na njima. Ove godine tako je iz tiska izašao zbornik *Arhivi, knjižnice, muzeji* (ISBN 953-98225-0-5) posvećen seminaru iz 1999. godine. Iz zbornika prenosimo dio teksta Aleksandre Horvat *Pravni aspekti korištenja i umnažanja građe* zbog danas vrlo aktualne teme korištenja građe na mreži i pravne regulacije tog korištenja.

Autorovo dopuštenje nije potrebno posebno tražiti kada se:

– objavljuju i umnožavaju pojedini dijelovi književnog, znanstvenog ili umjetničkog djela u nastavne svrhe

– pretiskavaju aktualni članci u kojima se raspravlja o pitanjima od općeg javnog interesa, ako autor nije reproduciranje izričito zabranio

– umnažaju u novinama i povremenim publikacijama pojedine aktualne fotografije, ilustracije, tehnički nacrti i sl., objavljeni u drugim novinama i povremenim publikacijama.

U navedenim je slučajevima ipak potrebno platiti naknadu za korištenje djela. Isto tako, autorovo ime i izvor moraju uvijek biti navedeni.

Bez dopuštenja autora i bez plaćanja naknade za korištenje dopušteno je:

– predstavljanje i izvedba književnog ili umjetničkog djela u svrhu nastave, ako se to predstavljanje ili ta izvedba obavlja bez naplaćivanja ulaznica ili drugih oblika naplaćivanja te prigodom školskih svečanosti na koje je pristup besplatan

– izvješćivanje o objavljenim književnim, umjetničkim i znanstvenim djelima u kojima se sadržaj tih djela reproducira na originalan i skraćan način

– reproduciranje već objavljenog djela radi

osobna usavršavanja, ako reprodukcija nije namijenjena ni pristupačna javnosti

– doslovno navođenje ulomaka (citata) djela, uz uvjet da to bude u skladu s dobrim običajima i u mjeri opravdanoj svrhom koja se ima postići, te uz obvezno navođenje izvora i imena autora.

Ugovor o autorskom pravu usvojen na diplomatskoj konferenciji WIP-a u Ženevi smatra se nadopunom Bernske konvencije, a uređuje pitanje zaštite i korištenja računalnih programa i baza podataka te govori o trima pravima: pravu stavljanja u promet, pravu iznajmljivanja i pravu priopćavanja javnosti. Iznimke od zaštite ne spominju se posebno u ovom ugovoru, već se prepušta pojedinim zemljama da ih ustanove, oblikuju i unesu u svoje nacionalne zakone. Nezadovoljstvo i strah knjižničara izaziva, međutim, insistiranje na tome da iznimke za kulturne ustanove budu ograničene i strogo nadgledane.

I pojedine odredbe *Smjernica Europske uni-*

je o autorskom pravu, koje slijede odredbe WIP-a, pokazuju da su iznimke od zaštite koje se dopuštaju pojedincima i kulturnim ustanovama doista ograničene. Knjižnice, arhivi, dokumentacijske i obrazovne ustanove moći će konvertirati djela u digitalni oblik u svrhu pohrane ili zaštite ili snimiti dio (nekoliko stranica) digitalnog djela, papir ili disketu za redovite potrebe korisnika tih ustanova, uz uvjet da je djelo pribavljeno na zakonit način.

Hrvatski stručnjaci za autorsko pravo upozoravaju da su dosadašnje izmjene i dopune Zakona o autorskom pravu samo kratkoročna rješenja, te da će usklađivanje s važećim međunarodnim ugovorima, kao što su Ugovor o autorskom pravu i Ugovor o izvedbama Svjetske organizacije za intelektualno vlasništvo (WIPO) te usklađivanje sa Smjernicama Europske unije, zahtijevati donošenje novoga cjelovitog zakona.

U donošenju tog zakona morali bi aktivno sudjelovati informacijski stručnjaci, jer je gotovo posve sigurno da će se dosadašnja lakoća iskorištavanja i umnožavanja autorskih djela za različite potrebe, često i u velikom broju prim-

jeraka, morati ograničiti. Za korisnike naših kulturnih ustanova, pa i za ustanove same, potrebno je predvidjeti iznimke od zaštite i ugraditi ih u novi Zakon o autorskom pravu.

Aleksandra Horvat

Diskretni šarm improvizacije

Reprezentativni program jazzu intrigantnih stilema

Earwing Jazz Festival, KSET, Zagreb, listopad - studeni 2000.

Vid Jeraj

Festival su otvorili nizozemski *The Ex*, proto-punkerij cijenjeni po *squatterskom* angažmanu i u tom smislu više slični *Dead Kennedysima* negoli razvikanom rock' n' roll vrtuljku *Sex Pistolsa*. U suradnji s pokojnim čelistom Tomom Corrom, improvizatorom europske provenijencije, članovi ovog sastava su se otvorili preskakanju u improvizaciju što im je otvorilo vrata za sudjelovanje na ovom festivalu, a i ispravljena je povijesna nepravda što ih nismo ranije mogli vidjeti. Rimljani *Zu* pokušavaju se oteti svojim formativnim hard/core okvirima, koristeći *skreek & squeal* saksofonističke ispade te pri tom dekonstruirajući teme Ornettea Coleman i Erica Dolphyja. (Slične majeutičke primjedbe poput "previše buke, a premalo glazbe" pripisivane su i afroameričkim avangardistima, ali stari su *mački* obično iz njih slagali blues koji nikoga nije ostavio ravnodušnim). Kako ni Talijani ni Nizozemci nisu te sreće i još su previše tradicionalni s obzirom na vrijeme i mjesto, zdjela palente po osobi i po danu preostaje kao razumna dijeta. Nakon tjeđan dana posrećio nam se *The Neck*, australski trio koji je bez greške (zar ih tražimo? op. aut.) postavio zastavicu na jedan od vrhunaca festivala. Sva su trojica u najboljim godinama i surađivali su sa zvijezdama poput *Midnight Oil*, ili su proglašavani interesantnima prema mišljenju časopisa *Billboard*, kao i po opskurnijim projektima s japanskim improvizatorima. Dominirao je klavirist Chris Abrams, na repetitivne obrasce ritam-sekcije nabacujući minimalističke tonske linije, koji su poput simulacije u prirodnoznastvenom dokumentarcu izrastale u bujne i energične improvizatorske emanacije. Svoje su ideje odsvirali u dvjema improvizacijama od četrdesetak minuta, te su tim "pedagoškim" formatom pružili jasnu apologiju američkom minimalizmu dvadesetog stoljeća i suvremenim zbivanjima u raznim pravcima elektronske glazbe. Aplauz oduševljenih trajao je oko dvije minute i sasvim je sigurno glazbenicima naviklima na "sviranje za kikiriki" predstavljao ugodno iznenađenje.

Krivi Zapad

Osmeroruka dvonožna pošast *The Flying Lutenbachers* čikaška su punk/jazz atrakcija koja u Zagrebu gostuje već po drugu put. Nastup je protekao u dvospolnom vatrometu zamućivanja zvučne slike koju drže dva gudača, basist i čelist s jedne strane te bubnjara koji je nešto domahivao rukom saksofonistu, no koji se na to nije puno obazirao. Sama produkcija niskotonski ozvučenih bubnjeva izvrsno je komunicirala s nekolicinom koji su *pogali* ili pak nesretnicima koji su kao potjerani vilama hrlili prema izlazu i drugim odredištima subotnje večeri. Kao prethodnica provokativnih Amerikanaca predstavili su se zagrebački *Uzrujan*, gitaristi koji raspredaju anemične dijaloge koketno se priklanjajući improvizatorskoj Europi, ništa se manje smiješajući ni japanskim furijama. Među njima je sjedio hiperaktivni bubnjar, razbijajući statičnost prizora, i tako svojim pobočnicima otvarao komunikaciju s publikom. U kontekstu nedavnih političkih promjena i pozitivnog odjeka njihova nastupa na peštanskom Big Ear Festivalu čini se da su u prodoru na zapadno tržište bili bliže prije dva tjedna kad su s Istoka pro-

dirali na Zapad. Danas već jesu na Zapadu, ali ne na "pravom Zapadu", poslužimo li se Sheppardovim naslovom, već na onom koji bi taj prodor mogao otežati. Nadajmo se da će ipak biti drugačije...

Nadmašili učitelja

Trio saksofonista Nestorović-Peršić-Valdevit nastao je po narudžbi požeškog glazbenog festivala Dani Milka Kelemana, za koji je Nestorović i napisao *Improvizacije za puhački trio i udaraljke*. Asocijacija na iskusnog lisca iz *Ilijade*, koji je gotovo Nestorovićev imenjak, možda nije suvišna, jer su domicilni avangardisti Peršić i Valdevit Nestorovićevi učenici. Peršić se kretao u brzim disonantnim linijama i *filao* čistim visinama Valdevitove izmjene dubljih timbara bas-klarinetu ili tenora. Nestorović se često nadovezivao na njihove fraze posežući za sopranom ili tenorom. Koncept se izrodio u kolektivnu improvizaciju s uputama tek u smislu zadanog registra ili tonske boje, tako da su uz *Cul-de-Sac* dan kasnije svakako ostvarili najmanje kompromisan izričaj na festivalu. Nestorović se ponovno pokazao kao zanimljiv izbornik, ali su mu učenici definitivno *ukrali show*. *Joe Morris Trio* neki je glazbeni kritičar opisao "...kada bi Jim Hall bio Ornette Coleman, bio bi Joe Morris", što poprilično odgovara istini. Sam je trio funkcionirao u komunikaciji koja je više polagala u teme i improvizaciju, dinamiku i humor, negoli u taktne linije, jasni tempo i notiranu harmonijsku

progresiju. Glazba bi mu izvrsno funkcionirala kao filmska pratnja, jer je u njoj uobičajen postupak da se od duljeg komada glazbe odsiječe njemu najmanje karakterističan dio, a kod bostonskog *kokičara* Morrisa sve pršti od još nerazrađenih ideja i isprekidanih melodijskih linija. U biti ničega novog ili već svježeg, takve stvari crnci sviraju već četrdeset godina. U kraćem razgovoru poslije koncerta vrlo se pohvalno izrazio o Peršiću i Valdevitu koji su ga improviziranim duetom htjeli potaknuti na session: «Sviđa mi se njihova glazba. Danas se jako rijetko može vidjeti da puhači u dijalogu stvaraju fraze. Danas (saksofonisti) samo vrište jedan na drugoga. Kažem vam to otvoreno, jer sam vidio svašta i ovakve stvari ne govorim svakome...». Čini se da nije ni prvi ni zadnji, budući da su tom šarmu već podlegli i njujorški pijanist Anthony Coleman, kao i vođodanski avangardist Bela Marias.

Minimalizam i pucketanje

Teza o povratku zločinca na mjesto zločina u kontekstu *KSET-a* izgleda da ima dostojanstvenu težinu. Tome u prilog govori činjenica da ga mnogi koji su u njemu gostovali rado spominju svojim suradnicima ili se vraćaju nastupati na njegovoj pozornici. Ako je takav slučaj sa Čikažanima i Njujorčanima izgleda da vrijedi i za pečalbare *Cul-de-Sac* koji se u reduciranom duetu gitare sa saksofonom, odnosno klavirom nastavljaju na ideje britanske škole *free improvisation*. Sama slobodna

improvizacija apstrahira od uobičajenog sendvič- kolaža *tema-solo-tema*, karakterističnog za *jazz*, tako da je cijela stvar spontano izvedena od početka do samog kraja. Prepuhane improvizacije se sinu-

soidno batrgaju preko gitarskih škripanja i pucketanja multi-efekta ručne izrade k. Na koncertu im se pridružuju i članovi *brass*-sekcije *Kugla glumišta*, trombonist Santro i hornist Nenči, kao i trubačica Andreja, poznata i kao izvrsna avangardna pjevačica mnogih amsterdamskih sastava. Njihov neuobičajen nastup pozdravila je brojna publika, a mogli su se čuti komentari da "zvuče poput tekile bez soli i limuna". Švicarci Koch-Schuetz-Studer prilično su bili ohrabreni brojnomo publikom za ovako zahtjevno štivo. Improvizirajući na saksofonima/ klarinetima, električnom čelu i udaraljka, uz neprocjenjivo blago analogne i programirane elektronike smještene na pozornici, stvarali su minimalističke ambijentalne plahte teško razlučivog izvora. Njima kontrastiraju gušći zidovi zvuka koncentriranog ritma i duhovitih asocijacija na popularnu glazbu, kao u komadu *Dread Bread*. Neprestano postavljaju nove izazove, o čemu govore uspješne suradnje s egipatskim i kubanskim tradicijskim glazbenicima, te njujorškim *illbient* DJ-ima. U tom smislu podsjećaju na jazzere poput Milesa Davisa, dok se kao komorni ansambl nadovezuju na tradiciju europske elektroakustične avangarde. Znakovito je da je na ovako zahtjevnim koncertima gotovo i bijenal-ske glazbe u publici viđen velik broj izvođača i izvođačica iz zagrebačkih klasičnih orkestara.

Ozvučivanje hyperklavirom

Prijepori Peršića i Valdevita u maloju dramskoj igrici s Nestorovićem već su opisani u ranijem dijelu teksta, a treba naglasiti da oni sviraju u sastavu zanimljivog imena *Gruppo delle Azioni Progressive*, koji kao "jedini slobodni u Hrvatskoj" uživaju vrlo cijenjen status na međunarodnom planu i u tom smislu za ono što možemo ponuditi svijetu u tzv. *jazzu* nisu ništa manja atrakcija od *Boilers Quarteta*. Za koncert su se predstavili trostavačnom *Boidini suitom*, u kojoj su se na već vrlo zrelo način pokazali kao aranžeri za više puhačkih instrumenata, kao i citatnom *Albert is Back* s kojom se javljaju u kontekstu tridesete godišnjice smrti Alberta Aylera, jednog od najutjecajnijih saksofonista post-coltraneovske ere. Amerikanci se izgleda ne prestaju čuditi da im u Europu dolazi i desetak puta više ljudi na njihove nastupe, pa makar to bila instrumentalna pratnja uz nijemi film, kakav je *Andaluzijski pas* Buñuela i Dalija. Denman Maroney svirač *hyperklavira*, Matthias Zigler na bas-flauti i još nekim prototipovima instrumenata te basist Mark Dresser,

svaki poznat po vlastitom doprinosu suvremenoj glazbi, doista su se pojavili na maloj pozornici! Aktivno improvizirajući, dakle razmišljajući o gradivu i izabirući smjernice, uz djelomično notiranu građu, stilski se krećući u domeni američke klasične avangarde, konotirali su i s uvijek problematičnim terminima privatne glazbe i *Neue Musik*. Rafiniranom virtuozišću akademskog porijekla dočarali su Buñuelov filmski jezik nenametljivim rješenjima i molskim sonornostima Zieglerove flaute. Sama pojava hiperklavira upravo je Denmanovo maslo, iako povijest sviranja unutar klavira ima svoju dugu prošlost počevši od Johna Cagea i Hen-

ryja Cowella, a riječ je o izbjegavanju tipkovnice kao onog što izaziva zvuk, već izravnog doticanja klavirske *cordiere*, čime se poseže za zvukom harfe ili gitare. U tome mu se od domaćih glazbenika najviše približio Ratko Vojtek, a sam je postupak zasigurno utjecao i na *tabletop*, tj. sviranje vodoravno položene gitare. Denman, inače, ne voli pojam *preparirani klavir* i insistira na pojmu *hyperpiano*, za svoj izum ima dozvolu proizvođača Steinwaya. Mark Dresser je već postariji gospodin, koji je tridesetak godina vođa malih sastava, uvijek za stepenicu naprijed od avangarde i u pozitivnom je smislu avangardistički ikonoklast koji može ponuditi doista mnogo. Sa svojim gudačkim bendovima, kao trenutnom inspiracijom, također radi i na "ozvučivanju" drugih nijemih filmova, poput *Kabineta doktora Caligarija*, spretno izbjegavajući kliseizirane ideologije koje ga pokušavaju posvojiti. Ne smije se zaboraviti da je i vrlo cijenjen kao dugogodišnji predavač na *Juilliard School Of Music*, a od samih početaka bavljenja glazbom svira s Anthonyjem Braxtonom.

Zadnji dan festivala – koji je privukao čak i goste s ljubljanskog Radija Student, jedinog radija iz okvira 'bivše nam zajednice naroda' koji je zadržao neovisni, ali profesionalni status – predstavili su se čikaški HIM. Najavljeni kao dub jazz-atrakcija svestranog bubnjara Douga Scharina s pridodanim bubnjarem, dvjema gitarama, izvrsnim saksofonistom i trubačem opravdali su pomalo mlake CD-e. Brojna publika, kao da se ponovila subota uvečer, više nego raspoloženo poskakivala je u ritmu duba, zahvaljujući brojnim udaraljkašima, analognoj elektronici i "zagušenom" basu, zadovoljavajući kako najrastrzanije clubbere, tako i one koji vole miješati rukama dok plešu. Glazba se bez problema razlijevala u tvrdi funk, zahvaljujući najviše rafalima saksofona. Nakon dva duža bisa shvatili smo da su HIM zapravo session-band, koji ne zna zaokružiti show. Tako da su izmoreni odlazili s pozornice ostavljajući saksofonistu Yeppersu i bubnjaru Scharinu da u masi citata pokažu kako ne mogu pružiti više od toga. Dvadesetak kupljenih CD-a sasvim će ih sigurno motivirati da prebrode i tu poteškoću. Kao predgrupa predstavili su se domaćini Rujan sa svim stereotipima post-rockera koji koketiraju s pop-glazbom. Ipak, nastupima i idejama, koje se naslanjaju na prilično suvremene svjetske trendove, puno su bliže prodoru u inozemstvo od ikojeg poznatijeg benda, i to zbog mahom instrumentalne predstave i samouvjerene dominacije pozornicom.

Uslijed rasizma stigli surogati?

Kroz tri tjedna trajanja, a sedam dana zbivanja u zagrebačkom *KSET-u* doista se odigrala značajna revija kurentnih zbivanja, koja je pokazala da dobro vođena programska direkcija može izgurati festival svjetskog odjeka. Sve je funkcioniralo besprijekorno: od ugođenog koncertnog klavira koji je u startu ukazivao na profesionalizam i aspiracije, kino-projekcije filmskih klasika, suradnje s medijima, pa čak i prisutnost starije publike, koja po nekakvim blesavim definicijama "nema što tražiti u studentskom klubu". Popis gostiju govori sam za sebe i svi koji su došli s dobrim namjerama sigurno nisu otišli razočarani. Ipak, kao iole bitna konstanta suvremenog jazz, ili bar onog priznatog, u javnosti sviranog ili plasiranog od velikog izdavača primjećuje se da je cijela priča zapakirana u šarm *ghetta* iz kakvih je ova glazba potekla, ali da protagonisti baš i nisu. Prisjetimo li se da Klub već dulje vrijeme pokušava dovući afroameričku zvijezdu Charlesa Gaylea, a (usprkos dobrim vezama!!!) ipak dopire samo do pitkijih surogata poput Morrisa ili Lutenbachers, čini se da je rasizam na neki način i američki izvozni proizvod. Ako ne mislite tako, sjetite se kad ste posljednji put pokušali razumjeti Rome koji na ulicama Zagreba na neki način pokušavaju privući vašu pažnju i cijelog konteksta njihove dijaspor. ■

Glazbena kronika

Svakome prema zaslugama

Nemojmo zaboraviti da su i Rahbarija i Shipwaya na mjesto šefa-dirigenta izabrali članovi Zagrebačke filharmonije. Što su htjeli, to su i dobili

Trpimir Matasović

Nakon što je većim dijelom protekao manje-više sušno, glazbeni je studeni u svoju završnicu ušao događajima koji su donosili veća ili manja očekivanja. Rezultati su pak neke iznenadili, druge baš i nisu, no nema dvojbe da se ti rezultati savršeno uklapaju u cjelokupnu sliku zagrebačkog glazbenog života.

Danak prošlosti

U središtu je pozornosti, već dulje vrijeme, bila Zagrebačka filharmonija. Anđelko Ramušćak srećom više nije Filharmonijin ravnatelj, no posljedice njegovog ravnateljavanja i dalje se osjećaju. Prije svega, radi se o mahom nasumce koncipiranoj programskoj politici, svojevremeno verbaliziranoj u popularnoj krilatici "svaki tjedan – dirigent jedan". A što vrijedi za dirigente vrijedi i za soliste. U svojoj gomili imena koja se redaju na podiju Koncertne dvorane Vatroslava Lisinskog nađe se uvijek pokoja "zvijezda", pokoji potpuni promašaj, te čitav niz najrazličitijih mediokriteta. Koncerti 23. i 24. studenog u tom su pogledu relativno dobro prošli. Za pultom se našao mađarski dirigent *János Kovács*, predstavnik dobre stare austrougarske *srednje struje*. Njemu se stoga nema gotovo ništa zamjeriti (osim prebrzog tempa uvertire Mozartovoj operi *Don Giovanni*), no jednako ga se tako nema ni za što pohvaliti. Lisztovi *Preludiji*, Straussov *Don Juan* i

praižvedba donekle nedorečene skladbe *A Mystical Touch* Antuna Tomislava Šabana odreda su pročitani uredno. Ništa više i ništa manje.

Srećom, bio je tu i Kovács

Mozartovom *Sedamnaestom koncertu za glasovir i orkestar* ili o Bartókovom *Trećem koncertu za glasovir i orkestar*, Ranki u oba slučaja donosi glazbu onakvu kakva ona jest bez ikakvih solis-

pwaya za šefa-dirigenta i glazbenog ravnatelja Zagrebačke filharmonije vrhunac je dosegla uoči prvog koncerta u Filharmonijinom novopokrenutom *Shipway-ciklusu*. Diskretno se pritom prešućivalo da je Shipway na spomenute dužnosti izabran, ali još nije imenovan, a ako i bude, to se neće dogoditi prije kraja koncertne sezone. Svi su ionako sretni i zadovoljni – javnost zato što je Filharmonijinim mukama navodno došao kraj, a Filharmonijini svirači zato što, eto, s njima konačno netko nešto radi.

No, već je i prije ovog koncerta, održanog 29. studenog, uočena zanimljiva koincidencija – Shipway naime na mjesto šefa-dirigenta Zagrebačke filharmonije dolazi s istovrsne pozicije u *Orkestru Belgijskog radija i televizije*, što je referenca koju je u svojoj biografiji svojevremeno imao i Shipwayev notorni pret hodnik Alexander Rahbari. Zanimljivo li nespretnosti koje se Rahbariju nisu mogle desiti, poput nemušto sklepanog programa i dvojbenog izbora nedorasle pijanistice Poline Leščenko, sličnosti umjetničkih osobnosti Alexandera Rahbarija i Franka Shipwaya upravo su fascinantne. Obojica su, valja to priznati, svirače Zagrebačke filharmonije natjerali da sviraju onako kako se to inače ne može čuti. Obojica su upravo neizrecivo teatralni dirigenti, usredotočeni prvenstveno na izvanjski efekt. Obojica njeguju grubi, gotovo prostački zvuk od kojeg nakon koncerta ostaje tek glavobolja i zujanje u ušima. Obojica vole prebrza tempa i afektirane dirigentske kretenje. I, što je najvažnije, ni od jednog od njih ne treba očekivati previše prave glazbe. No, nemojmo zaboraviti da su i Rahbarija i Shipwaya na mjesto šefa-dirigenta izabrali članovi Zagrebačke filharmonije. Što su htjeli, to su i dobili.

Isplativa upornost

Donekle u sjeni glamurnosti događanja oko Zagrebačke filharmonije protekli su koncerti *Hrvatskog baroknog ansambla* 26. studenog i Zbora *Hrvatske radiotelevizije* 28. studenog. No, u oba se slučaja radi o iznimno kvalitetnim koncertima, čija uspješnost proizlazi prije svega iz upornosti kojom se već dulje vrijeme radi na podizanju umjetni-

ke razine ovih ansambala. Zbor HRT-a, koji je u ponešto smanjenom sastavu pod ravnanjem Saše Britvića izveo dva moteta Igora Stravinskog i Responzorije Gesualda da Venose, posljednjih nekoliko godina konstantno napreduje. Zasluga je to podjednako njegova stalnog dirigenta Tončija Bilića, kao i prije dvije godine pokrenutog ciklusa *Sfumato*. Još ne tako davno bilo bi gotovo nezamislivo da se ovaj ansambl uopće uhvati u koštac sa svim zamkama Gesualdove glazbe, kao što bi bilo nezamislivo da se u tom ansamblu pronade veći broj solista koji bi na primjeren način odgovorili izazovu stilski primjerenog izvođenja renesansne glazbe. No, u stanju u kojem se Zbor HRT-a trenutno nalazi, Saši Britviću posao je bio znatno olakšan. Jer, premda s ovim zborom ima još uvijek puno posla, ipak je Britvić uspio ostvariti zaokruženu, stilsku i nadasve dojmljivu interpretaciju.

A kad smo već kod *povijesno obaviještenog* izvođenja rane glazbe, u njemu i dalje prednjači *Hrvatski barokni ansambl*. Nakon svoje prve, *probne* sezone svoju je drugu sezonu ovaj ansambl počeo u velikom stilu. Uz već potpuno uigrani ansambl predstavili su se odreda vrhunski solisti. Razina njihove muzikalnosti i stilske osviještenosti u drugi plan baca neke manje i u osnovi nebitne primjedbe, poput tehničkih poteškoća što ih s prirodnim trubljom još uvijek ima Krešimir Fabijanić ili forsiranja vratolomnih tempa flautista *Danijela Bošnjaka*. Uz uvijek pouzdanu violinisticu Lauru Vadjon i oboista Branka Mihanovića osobito se istakla čembalistica Višnja Mažuran. Glazbenica s dugogodišnjim iskustvom izvođenja barokne glazbe ona je u kadenci prvog stavka Bachovog *Petog brandenburškog koncerta* upravo zablistala, pravilno osjećajući unutarnju dramaturgiju, ali i središnje mjesto ove kadanice unutar čitavog djela.

Zaključak – za razliku od *Zagrebačke filharmonije* očito je da i *Hrvatski barokni ansambl* i *Zbor Hrvatske radiotelevizije* znaju izabrati pravi razvojni put i prave ljude koji će ih na tom putu voditi. ☐

sunarodnjak pijanist Dezső Ránki. Nakon što se ove sezone zagrebačkoj publici već predstavio u duetu sa svojom glazbenički potpuno nezanimljivom suprugom Edit Klukon, Ranki je ovaj put svirao sam. Pripadnik generacije vrhunskih mađarskih pijanista, kojoj pripadaju još i Zoltán Kocsis i András Schiff, Ranki je jednostavno rečeno potpuni glazbenik. Radilo se o

tičkih ekstravagancija ili ekscenčnih interpretacijskih zamisli. Ono što je pritom osobito značajno jest i to što on takav duh prenosi i na orkestralne glazbenike. On tako postaje pravi dirigent izvedbe, a János Kovács ostao će tek protokolarna figura.

Povijest se ponavlja

Opća euforija koja je nastala oko imenovanja Franka Shi-

Udruženja kompozitora Hrvatske obznanjuje: "Zadatak je udruženja okupljanje kompozitora s teritorija federalne države

Utvrđivanje očinstva

Gdje završava Hrvatsko društvo skladatelja, a gdje počinje *Cantus*?

Tanja Kovačević

Donedavno je ime *Cantus* bilo poznato uglavnom užem krugu ljudi kao ime glasila Hrvatskog društva skladatelja. Pojava još jednoga *Cantusa* u veljači ove godine u prvi je mah bila pomalo zbunjujuća; zašto *Cantus* radi ono što zapravo radi HDS? Zašto u *Cantusu* susrećemo manje-više iste ljude koje smo viđali u HDS-u? Imenjacima su dvije stvari zajedničke: interes za glazbu te "otac" HDS. A kako bismo odgovorili na postavljena pitanja, valjalo bi priču vratiti na početak.

Godine 1945. prvi pravilnik tadašnjeg

Hrvatske u svrhu organiziranog učešća muzičkih stvaralaca u kulturno-umjetničkom životu naroda i u svrhu zaštićivanja umjetničkih, stručnih, moralnih i materijalnih interesa svojih članova." Izuzme li se arhaičnost formulacije, ovo je do danas ostala temeljna zadaća HDS-a. Društvo

je, između ostaloga, godinama nastojalo redovito izvoditi, tiskati i raspačavati kompozicije svojih članova, te organiziralo festivale, koncerte i predavanja na kojima su se prikazivala i izvodila u prvom redu djela hrvatskih skladatelja.

Međutim, u jednom su trenutku sve brojnije aktivnosti prerasle mogućnosti društva kao neprofitne udruge građana. S jedne strane, kočilo ga je to što su se organizacijski timovi smjenjivali iz projekta u projekt, a s druge strane, nakladnički dio se nije mogao naći u distribucijskoj mreži, budući da udruga nije tržišno orijentirana. Da bi se uklonile spomenute kočnice, osnovan je *Cantus d.o.o.*, čiji je vlasnik HDS, no djeluje kao samostalni pravni subjekt. Iz razgovora s direktoricom Sandrom Vojković saznajemo da se *Cantus* od ostalih nakladničkih kuća razlikuje po svojoj kulturološkoj ulozi, to jest po primarnoj orijentaciji na promicanje hrvatskog glazbenog stvaralaštva. Od HDS-a je preuzeo organizaciju manifestacija, kongresa, savjetovanja i festivala kao što su *Muzički biennale Zagreb*, *Međunarodna glazbena tribina* – *Pula*, *Dani hrvatske glazbe* te produkcijsku djelatnost kojom "želi obuhvatiti spektar umjetničkih ak-

tivnosti od notnih izdanja ozbiljne glazbe, jazza, mjuzikla, edukativnih izdanja, te nosače zvuka i slike svih žanrova". *Cantus d.o.o.* je pod svoje okrilje uzeo i časopis *Cantus*, odnosno brigu o njegovu uređivanju i tehničkoj opremi, s ciljem da pojača frekvenciju izlazaka – ukratko, da ga "pretvori u list koji bi čvrsto isprepleo veze između ne samo svih vrsta glazbe, nego i između ljudi i institucija". Projekte od kulturološke važnosti sufinancira HDS, no radi opstanka na tržištu i mogućnosti nastavka rada na onome za što je prvobitno utemeljen, *Cantus* se okrenuo i komercijalnim projektima poput *Porina*, *Zagreb-festa*, nosačima zvuka Gorana Karana ili Tonija Cetinskog.

U *Cantusu* za sebe ističu: "Otvoreni smo za različite oblike suradnje, a partnerstvo je ključna riječ odnosa kakav želimo izgraditi, posebice kada je riječ o bitnim kulturološkim projektima. Želimo biti prepoznatljivi po vrhunskim profesionalnim kriterijima." Sudeći po dosadašnjim rezultatima, *Cantus* se za sada uspješno nosi sa svojim ambicioznim geslom: "Skladajte, ostalo prepustite nama!" ☐

kazalište

Siromasi svih scena, pobunite se

Uz HDDU-ovo zagađenje kazališnog okoliša, gostovanje splitske predstave *Na kamenju* u zagrebačkom EXIT-u te gostovanje makedonske predstave *Pečalbari* u zagrebačkom ZeKaeM-u

Nataša Govedić

Svako čitanje, napisala je Gaytari Chakravorty Spivak, mora biti strateško. A strateško je kada djeluje protiv struje do tad dominantnog čitanja. Primijenjena na hrvatsko kazalište, ova definicija kao da još jednom potvrđuje "nepismenost" domaće pozornice; kao da još više podvlači potrebu domaćeg glumišta da uporno i uporno, doista zagriženo ponavlja već poznata čitanja ili interpretacije te da što prestrašenije uzmakne od bilo kakvog iznenađenja, rizika i eksperimenta. Gotovo bez iznimke, sve su zagrebačke kazališne premijere ove jeseni i zime umjetnički porazne. A kulminacija kazališne zagađenosti nestručnošću svakako je HDDU-ova dodjela Nagrada hrvatskog glumišta, na kojoj je čak četiri glavne nagrade dobio upravo predsjednik HDDU-a Zlatko Vitez za "svog" katastrofalnog *Hamleta* (s kojim Shakespeare, baš kao ni umjetnost režije, doista nemaju nikakve veze). Nagradivačka tuđmanijada ovaj je put imala sljedeću logiku: glavne nagrade HDDU-a putovale su od predsjednika HDDU-a (Vitez) natrag k predsjedniku HDDU-a (opet Vitez); neometano i glatko kao u kakvoj gogoljevskoj ili staljinističkoj farsii. Bez javno obznanjenih obrazloženja. Bez trenutnog zahtjeva kazališnih stručnjaka za podnošenje Vitezove ostavke ili poništenje čitave nagradne ceremonije (uključujući tu i osporavanje nasdasve dvojbenih kriterija žirija). Uz aplauz podosta zatečene, pa i zaprepastene publike, Vitez je uredno zaprimio slavljenički četverac hrvatskog nagradivačkog ličemerja. Stoga mi izgleda kao da HDZ-ov "duh" poslušničke kulture te gubitka strukovnih kompetencija od siječanjskih promjena do dana današnjega nije nimalo oslabio. Dapače. Po količini Vitezovih nagrada čini se da mu je tiraža čak i narasla. No pogledajmo zbog čega ipak nije posve jalovo baviti se teatrom u zemlji nogometaških redatelja.

Splitski krik

Uz varaždinski HNK, izvan domašaja zagrebačkog kazališnog defetizma ove se sezone našlo i splitsko "Gradsko kazalište mladih". Strateški inovativno čitanje pripovijedaka Vjekoslava Kaleba, naslovljeno *Na kamenju*, a u režiji i koreografiji Gorana Golovkova, minimalnim je scenskim sredstvima (glumci u crnini, jedna dugačka traka bijelog platna) ostvarilo iznimno snažnu predstavu, preciznu i pomno izvedenu, k tome i tematski neusporedivo žešću od kompletića "ljubaznih pitanja" koja se svom vremenu usuđuje postaviti hrvatska scenska prijestolnica. Najkraće rečeno, Golovkov pita kako je to biti osuđen na nemilosrdnost siromaštva, svedeno poslije "onog" ili "ovog" rata. Pita kako izgleda pogledati u oči one koji jutrima kopaju po gradskim kontejnerima ili provode život u kravom odricanju; kakav je osjećaj kada nema za djetetov lijek; koliko je stvaran očaj zbog gubitka socijalnih perspektiva nekoga tko se rodio daleko od komocije grijanog stana i kupaonice. Kaleb je poslužio kao idealna podloga za surovost današnjice, budući da u Kalebovu pismu nema ni zaslađenosti ni patetike ni sentimentalizma: ljudsko dno je u pr-

vom redu smrtonosno, zlo i surovo. Po redateljskom postupku Golovkova nadalje možemo usporediti s Jerzyjem Grotowskim, rodonačelnikom takozvanog

rano i uvjerljivo igraju: Vladimir Davidović, Trpimir Jurkić, Magda Matošić, Vinko Mihanović, Sanja Prnjak, Nada Prodan, Filip Radoš, Franko

Vjekoslav Kaleb, *Na kamenju*

podžanra "siromašnog kazališta" ili ritualiziranog teatra posvećenja smrti te duboke glumačke osjećajnosti. Splitska predstava supostavlja lijes uz kolijevku, nijemi krik silovane žene uz zaglušeni krik njezina silovatelja, premlaćenog invalida uz invalida ubojicu. Jezik dna ostaje jezik *pretjerane okrutnosti*, ali plesna koordinacija glumačke grupe daje mu dimenziju formaliziranog i samim time estetizirajućeg, pa i transcendentnog iskustva. Najzanimljiviji je način na koji bijelo platno tijekom predstave sputava i objedinjuje *glumačku grupu*, osuđenu na prisilno zajedništvo

Strmotić, Luka Škaro, Jolanda Tudor, Marinar Tudor i Jasmina Žiljak. Još jednom im svima čestitam na intenzitetu izvedbe.

Melodrama.com

Autonomnu strategiju čitanja klasika nesumnjivo posjeduje i Branko Brezovec, no on se u predstavi *Pečalbari* potpuno okrenuo žanru glazbene melodrame i etno-kiča. U njegovoj doradenoj redateljskoj metodi ovaj put nije bilo nepredvidljivosti ni reprezentacijskog "ludila" (da; zasigurno poželjnih sastojaka kazališne umjetnine), no zato je bilo nestidljivog priklanjanja konvencijama etabliranog žanra. Po teatrologu Leonardu Tennenhouseu (a i po nizu marksističkih teoretičara), žanr je ionako pročišćeni odraz te destilat političke ideologije. U slučaju *Pečalbara* ideologija koju raspakiravaju narodne nošnje i manifestno zaplakana ljubavna drama razotkriva se kao nacionalistička; u podtekstu najjače zagrijana za princip idealizacije makedonske ruralne Arkadije. Glumačko pjevanje dionica dramskog teksta na *playback* pritom ne povećava očudenost izvedbe; dapače – operetni ugođaj još nas više podsjeća na "napravljenost" melodramatske žanrovske konstrukcije. Po tipu kazališnog kadriranja podsjećajući na Griffithove filmove, posebno u početnoj sceni mlade djevojke, "sirotice", naslonjene na najdalji ugao siromaške scenografije te zaokupljene pažljivim promatranjem događaja koji će je kasnije staviti u prvi plan i od publike zatražiti apsolutnu identifikaciju s njezinim likom, Brezovec ponovno upošljava intermedijalne režijske strategije, iskušane u

Branko Brezovec: *Pečalbari*

"malog mjesta" i uskih horizonata, neprekinutih karmina nad ovim ili onim bliskim pokojnicima, na kolektiv zbijene molitve. U istoj dujoj platnenoj traci likovi se rađaju i umiru, vjenčavaju i guše u suzama, ustaju sa zemlje ili bivaju na nju oboreni. Dramaturg Slaven Rogišić pazio je da predstava ne sklizne ni u folklorni ključ tipizacije, ali ni u tezu kako nam danas i ovdje preostaje samo svijest o paklenoj nemoći – birajući upravo one pripovijetke koje ruše ma kakve okvire ruralnih stereotipa. U predstavi pak podjednako motivi-

ranim radovima (npr. tematizacijom vesterne u režiji predstave *Shakespeare the Sadist*). U *Pečalbarima* su glumci kontinuirano korišteni kao poslušni redateljski "objekti", dok je konceptualnom dirigentstvu predstave očito bilo najvažnije njezino vizualno oblikovanje – ostvareno nizom pokretnih zidova/okvira u stalnom otvaranju i zatvaranju (ovaj tipično "brezovevski" tip režije prostora u devedesetima inače je slobodnija posuđenica vizualno-narativnog postupka koji je još 1986. godine koristio Robert Wilson u predstavi

Einstein on the Beach). Na kraju recimo i da u *Pečalbarima* središnja tema siromaštva biva i potisnuta i natkriljena utopijskom projekcijom spektakularno uokvirene tragične ljubavne priče. Ali treba imati na umu da je Brezovčeva perversno sladunjava himna žanru melodrame još uvijek puno više od bijedne institucionalne ponude zagrebačkih kazališta: ovaj redateljski tiranin barem svakom predstavom mijenja i nadopunjuje svoj intertekstualni, intermedijalni i interpretativni repertoar.

Imati i nemati

I Golovkov i Brezovec imaju znanja i dara, imaju kazališni kapital, imaju čak i točnu intuiciju za malenu kockicu "igre" čijim pomicanjem počinje vrijednosno urušavanje piramide određenog sustava, ali nemaju pristup u vodeća hrvatska repertoarna kazališta. Time siromašnima, trajno siromašnima, ostajemo mi, publika, lica iz gledališta. Kazalište je publici do te mjere oduzeto da čak ni velika posjećenost pojedine predstave (npr. Matulina *Münchhausena*) nije jamac socijalne zaštite ili institucionalnog podsticanja kreativnih ambicija njezinih tvorca. Ušutkana je jednako učinkovito i kritika: loša predstava redatelja koji ima dobre političke veze održat će se na repertoaru mimo svih zakonitosti strukovne pokude, baš kao i mimo ekonomskih kriterija neostvarene zarade. Naše je kazalište možda ipak najsiromašnije što se tiče praga estetskih očekivanja: kao da smo se pretplatili na apriorni gubitak nade. Zato predlažem praktičnu mjeru etičke higijene: svakome tko u sadašnjoj kazališnoj situaciji ne vidi ama baš nikakvih mana ili iz nje ne vidi apsolutno nikakvog izlaza – ne vjerujte. Prepoznavanje nijansi svakako je prvi korak za izlazak iz siromaštva dogmatske logi-

Kazalište je publici do te mjere oduzeto da čak ni velika posjećenost pojedine predstave (npr. Matulina Münchhausena) nije jamac socijalne zaštite ili institucionalnog podsticanja kreativnih ambicija njezinih tvorca.

ke. Postoji razlika između umjetničke oskudice Vitezova glumišta i umjetničkog obilja splitske predstave Gorana Golovkova. Ravnotežu na pliticama zamišljene vage koja mjeri prevlast gore navedenih ulaganja i uloga točno bilježi Grotowski: *Neprestano me proganja problem ljudske usamljenosti i neizbježnosti smrti. Ali istodobno znam da su ljudi sposobni djelovati i protiv vlastite samoće i smrti*. Vjerojatno je u potonjem obratu mišljenja o našim mogućnostima promjene pohranjeno i bogatstvo "siromašnog" teatra. ■

kazalište

Ptice trkačice

Predstava nalikuje na mumificirano litararsko srce potpuno očuvano nakon gotovo pola stoljeća optjecaja

Uz predstavu *Varljive priče, Lisica varalica*, kazalište Mala scena, tekst i režija Zvezdana Ladika

Filip Krenus

Qstavi malu s mojim mužem, ovo je i tako njegova nedjelja za pokoru, pa idemo na kavu. Imamo sat vremena, toliko otprilike traju predstave za malce. Ovaj, samo jedan u nizu odraslih razgovora, koje sam kao mali zaboravio prečuti, vodile su dvije mlade mame pred ulazom u dvoranu dječjeg kazališta u kojoj su se već ugasila svjetla. Tako da sam u tami koja je nakratko zavladała, dok se na pozornici nisu upalili reflektori, mogao razmišljati o pravim razlozima svog dolaska u kazalište te jesu li oni bili dovoljno čvrsti argumenti za propuštanje pokoje američke ekološko-obiteljske moralke ili pak domaćeg povijesnog mirakula na jutarnjem TV programu. Standardni *cast* tih predstava za malce gotovo se nikad

nije mijenjao; lisice, koze, zečevi i janjad uz koju naivnu *ljudsku* epizodu. Na taj pomalo opsesivni antropomorfizam dječji je dio publike, pa tako i ja, spremno odgovarao pokličima, sastavnim dijelom svake matinee. Stoga se u većini slučajeva jutarnji kazališni izlet mogao shvatiti i kao spoj dječjeg surugata za sapunice (dakle, maskiranje ionako plošnih *ljudskih* klišea životinjskim krinkama) i nogometne utakmice. Posebni obred sa svojim fiksnim pravilima. A koliko je ta tradicija čvrsto ukorijenjena u dječjem kazalištu u Hrvata, pokazuju izdanci koji se svako malo izvijaju na matinejske pozornice. Tako predstava *Varljive priče, Lisica varalica*, čiji tekst i režiju potpisuje Zvezdana Ladika koja ovom predstavom ujedno slavi 45. obljetnicu umjetničkog rada, ni po čemu se ne razlikujući od većine dosad uglazbljenih basni, nalikuje na mumificirano litararsko srce potpuno očuvano nakon gotovo pola stoljeća optjecaja.

Naftalinske dražesti

Ipak, *Lisica varalica* posredan je izlet u svijet životinja koje govore: na praznu pozornicu ulaze tri histriona Mara (glumi je Anita Ma-

tić), Bara (Vitomira Lončar) i vesele djed u interpretaciji Džimija Jurčeca, vukući za sobom kola – pokretnu pozornicu i garderobu. Izbor likova koje će igrati prepušten je izvlačenju, no arbitrarnost je izbora, dakako, samo nametnuti element: uloge su već podijeljene: Bara tako izvlači ulogu lukave lisice, Mara ulogu seljanke Janice, a djed ulogu starog seoskog gazde. Dječje kazalište savršeno je prostor za scensku akrobatiku i zahtjevniji pokret i mim. U nedostatku toga najlogičniji je izlaz pokušati šarmirati publiku kojim gegom. Džimiju Jurčecu to vrlo lako polazi za rukom: nekoliko grimasa i podvika staroga seljaka odmah će pridobiti djecu. Isto vrijedi i za Vitomiru Lončar, koja ih osvaja s nekoliko trzaja kukovima uz glazbenu podlogu matrice i stavom tete iz dječjeg vrtića koja, eto, voli igrati zločeste, vrckave likove. Anita Matić ne uspijeva slijediti tu brzinu transformacija, a živahni ton prostodušne Janice ishlapi već nakon nekoliko rečenica. Ostatak priče drži se dobro poznatih i često puta viđenih folklornih elemenata: lukava će lisica pokušati nadmudriti dvoje seljana tako što će ih izazvati na nadmetanje u pripovijedanju ne bi li, kao nagradu, odnijela dakonije koje nose prodati na sajam. Nadmetanje u pripovijedanju ponovno otvara mnoge mogućnosti scenskih rješenja od kojih se, opet, odabire najjednostavnije: lisica i njezini takmaci svoje će priče ispričati posadeći na kola s lutkama u rukama i pokojim rekvizitom. Antiklimaks, odnosno prebrzi završetak, (lisica je, naime,

nadmudrena), rješava se ponovno na već viđeni način: jedan od likova, Bara, odlučuje ostati u liku lisice. Džimi Jurčec ponovno uspijeva u nekoliko gegova oslikati starog didu kojemu će lisica ukrasti koku. Način na koji se njegov dida gega i šrkguće replike s lulicom u zubima najbolji su dijelovi cijele predstave te ujedno i pokazatelj koliko se više moglo učiniti da se pozornost usmjerila na tesađe detalja. Tako se baka Anite Matić od prethodnih likova razlikuje jedino po kostimu i kojom blijedom naznakom u scenskom pokretu – pogrbljena leđa ili sklerotično trljanje ruku uz na mahove drhtav glas. U ovakvoj je šabloniziranoj nizanki nadmudrivanja možda najzanimljivije rješenje kojim se radnja privodi kraju. Lisičini pothvati u ovoj scenskoj verziji zaustavljaju se jednostavnim rezom: vrijeme je isteklo i glumci brzo sklapaju pozornicu te uz još jednu izvedbu glavnog songa nestaju s pozornice.

Animirani gegovi

Poslužimo li se prisposodobom iz crtanih filmova, (još jednog veoma značajnog dijela televizijskog programa kojeg se mlađi posjetitelji odriču zbog odlaska u kazalište), valjalo bi se sjetiti načina na koji se Chuck Jones poigrao s već nametnutim i odavno prežvakanim gegovima crtića čija se radnja temelji na jurnjavi *lošeg za dobrim momkom*. Njegov zločesti kojot, doduše, nikad neće uloviti svoju pticu trkačicu, iako će se poslužiti svim raspoloživim arsenalom iz crtane *slapstick* memorabilije, no svrha je tog gegovskog perpetuiranja

stvoriti ironijski otklon. Upravo su zato njegovi crtići podjednako gledljivi i malo starijoj publici. No slijepo ponavljanje šablona ima za posljedicu da se sjećanje na radnju gubi među mnoštvom suviše sličnih zapleta odmah po izlasku iz kazališta. U sjećanju, dakako, najduže ostaju napjevi songova, (stihove je uglazbio Ivica Šimić), no većinom zbog mantrastog ponavljanja tijekom cijele predstave.

Djeca možda jesu nevinašća kada je riječ o kazalištu, no to (ipak) ne znači da kazališni čin ne promatraju na sličan način kao i stariji. Dječje je kazalište nevjerojatno porozno: antropomorfizam, alegorija, mitologija, folklor, realizam i basna, a dječje je kazalište upravo ono što stoji u njegovoj odrednici – dječje. No ono je ujedno i pokazatelj kako odrasli gledaju na dječji svjetonazor i shvaćaju dječju psihu. Rangiramo li s pravom sve hrvatske *male scene* kao integralni dio glumišta, a ne samo kao poligon za prvo upoznavanje s kazališnim činom, njihovi se kazališni uraci moraju vrednovati istim mjerilima kao i etablirani *mainstream*. Dječje je kazalište odviše zanimljivo da ostane prepušteno samo dječci. Ono jest, s pravom, posebna vrsta kazališta, no, kao što je to slučaj i s dječjom književnosti, dječje predstave koje su negledljive odraslima te koje gotovo ničim ne odražavaju makar kojom naznakom suvremeni senzibilitet ne mogu se smatrati značajnijim prilogom kazališnoj umjetnosti općenito. ☒

kazalište

Ljepota fašističkog Rigoletta

Premijera u splitskome HNK uz Verdiјevu obljetnicu

Nila Kuzmanić Svete

Ako je malko i zakasnio s obilježavanjem Bachove obljetnice hrvatskom praznovodnjom dviju kantata – O kavi i O sreći – splitski HNK odaje počast Verdiјu prije svih u Hrvatskoj, štoviše – prije Milana – operom kojom se još od 1859. godine u gradu pod Marjanom ne prekida tradicija bel canta – Rigolettom. Redatelj Ozren Prohić, svjestan da su njegovoj visokoj stilizaciji podatne komične opere poput Turčina u Italiji i Orfeja u podzemlju, koje je obje vrlo uspješno postavio na istoj sceni, ali ne i snažna glazbena drama, odlučio se na prilično hrabro osuvremenjivanje. Za njega je, kao i za Stravinskog, glazba uređivanje vremena. Usto, i svi su autori miješali vremen-ske principe s metaforičkim uporištem u svome vremenu: Hugoov dramski predložak odmaknut je u prošlost baš kao i Verdiјeva opera, odnosno libreto F. M. Pia-vea. Historijsko ozračje njima je tek metafora vječnih borbi za društvene pozicije. Znajući da je osuvremenjivanje Rigoletta u izvedbi Chicago Opera House stiglo i na naše male ekrane, redatelj se vodio vlastitom idejom o modernosti kao cilju koji ne smije potisnuti umjetnički izraz. Drugim riječima, svrha izazivanja umjetničkog čina za Prohića nije modernost, nego umjetnost. Pojmivši da su u Rigolettu glazba i njezina “apolonska estetika” savršeno sukladne s dramskim zbivanjem, da stvaraju sklad i ljepotu i kad izviru iz najoštrijih sporova i strasti, Prohić je smještanjem radnje u Italiju tridesetih godina našeg stoljeća, u sumrak milenija jed-

ne civilizacije koja je samu sebe izjela, poboljšao dramaturšku tenziju. Postigao je to osjećajnim dramskim radom na prizo-

Mark Holland (Rigoletto)

rima osobnih odnosa i živih, neteatralnih likova koji vole, mrze, osvećuju se, padaju i stradavaju. Za njih su sva bitna događanja određena mikrokozmosom pozornice, jer je tematski pristup u ravnoteži s kontekstom na općedruštvenu, bezvremenu temu s poentom na pad moralnih vrijednosti, koji se pokušava ideološki prikriti.

Obje Prohićeve stalne suradnice – Dubravka Lošić i Irena Sušac – idealno su se uklopile u režijsku koncepciju fašističke ideologije. Scenografinja Lošić – praktičnim promjenama mizanscena na goljoj “sceni” s metalnim oblogama koje doprinose akustičnosti u prvoj slici, dok nevelika kutija u dvije razine predstavlja Rigolettov dom u drugoj slici i Sparafucileovu jazbinu persiflažom u trećemu činu, a kostimografinja Sušac večernjim ženskim haljinama, koje stilizacija nije ni dotaknula i crnim odorama proizašlim iz Duceova mraka. Vojvoda od Mantove i sam je utjelovljenje fašističkog glavešine. Da bi se naglasila pripadnost gomili bez individualnosti, zboristi su stalno u crnome (bjelasaju se jedino njihove krinke) kao paradigma zla, odnosno skupno tijelo spremno za >herojski čin< jedino u masi i u mraku. Daleka svim karikiranim opci-

jama, Prohićevu kreativnost potaknula je ovaj put filmičnost, pa su mu stil i poetika bliski filmskima: sasvim prikladno upozorenje na latentnu opasnost od (neo)fašizma na tragu je Viscontijeva iz *Sumraka bogova*, dok je zamka parodiranja izbjegnuta duhovitim – poput serviranja Gilde na srebrnu pladnju – “preslikavanjem” prizora iz *Noćnog portira*. Prohić je ipak propustio biti do kraja dosljedan. Redateljev postupak, dok prelama davno sa suvremenim, krase profinjenost mašte kojom šarmantno prekriva i naglašeno erotske prizore što šokiraju tek one koji tabuiziraju ostatke izopačene civilizacije – ovisnost, silovanje, pedofiliju.

Zasluga je Nikše Bareze što uopće nije opipljiv šav koji povezuje zbivanje na sceni i glazbu. Maestro je svaki i najsitniji detalj uspio savršeno prokomentirati – vitalno, snažno, uzbudljivo i sugestivno. Takvu rijetku spoju muzičke i dramaturške kohezije odavno nismo ovdje svjedočili. Orkestar – koji je Bareza hrabro vodio prema autentičnoj Verdiјevoj drami, pridržavajući se izvorne partiture ne rastežući tempa i ne uzdižući toniku – ostvario je spoj lirske topline, mekoće i dinamizma. Fuziran i dotjeran ton svih korpusa, ali i ujednačenost orkestra iz “rupe” s dvama scenskim podvodstvom marljive i nena-metljive zborovoditeljice Ane Sabašov, rezultat je discipline i autoriteta koje je Bareza uspio nametnuti. Teško je izdvojiti bilo kojega instrumentalista. Možda ipak Srđana Benzona zbog dvostruka nastupa. Ton njegovih dvaju klarineta ostao je svijetao unatoč trci iz “rupe” na scenu i obratno. A od svečana tona limenih puhača zadržali su svi u uvertiri i u finalu. Uvjerljivom spontanosti u fraziranju iskazao se i Zbor. Pročišćenje od natruha iznenadilo je starije gledaoce koji su se od 1948. do 1993. godine navikli na tradicionalne visine i cadenze. Svojedobno je zbog njihova izostanka naša slavna Zinka odbila u Metu ulogu Gilde. Ono je najviše zasmetalo Antu Ivića (Duca) koji se sada mogao posvetiti reljefnu fraziranju, ali i ritmičkoj preciznosti kojom je Ballatu iznio gotovo kao priču. Nametnutu mekom centru

ipak se na radost poklonika svoga pjeva uspio malko oteti u ariji *Ella mi fu rapita!* A jedinoga se visoka tona domogao tek na samome koncu, iz offa, i to nakon što je, bez odvajanja slika, otpjevao strettu, caballettu i kvartet! Iskusan i muzikalan gost Franco Giovine u naslovnoj ulozi teško je komunicirao na ogoljenoj sceni, ali nije, za razliku od partnerice, gubio intonaciju ni u duetima. Iz Zagreba je stiglo trostruko mlado pojačanje: Adela Golac Rilović bolje se iskazala čeznutljivim pianima nego visokim tonovima gdje je ostajala bez appogia; utjecaj Strepponijeve na Verdiја njoj je najbolje došao. Renata Pokupić briljirala je u ulozi Maddalene zavodljivošću, temperamentom i sonornim mezzom koji je zvučao poput zvona. Tomislav Bekić (Marullo) bio je izražajan, živ i nadasve prirodan (scenski pokret: Jasna Frankić Brkljačić).

Najspontanije se doimao Ivica Čikeš kao muževan plaćeni ubojica. Svome zvučnome centru dodao je i potrebnu dubinu. Basovskim tonom sa svim rezonancama zazvučao je Ivica Šarić kao Montecrone. Vrlo sugestivni bili su i ostali solisti – Tonči Banov (Ceprano), Špiro Boban (Borsa), Marija Bubić (Giovanna), Dajana Stolić (Paž) i Ivan Jakus (Glas). Usred šarenila ženskih večernjih haljina elegancijom, otmjenošću i lirskim tonom izdvojila se Snježana Katić (Grofica Ceprano).

Da su nedostajala još dva pokusa, pokazalo se na repriznoj izvedbi kada su televizijski reflektori prestali ometati protagoniste i publiku te kada je u ulozi Rigoletta nastupio Mark Holland. Magnet koji posjeduje ovaj osebujan umjetnik vrhunske dikcije i plemenitosti fraze svoga baršunasta baritona učinio ga je ljubimcem splitske publike već nakon uloga Amonasra i Nabucca. Polet koji je unio u soliste, ansambl i instrumentaliste pretvorile su reprizu u pravu glazbenu svečanost. Premda drama osvete i taštine, ljubomore i izdaje, Holland nam u finalu snagom svoje emotivne profinjenosti živo prenosi poruku da je ljubav smisao postojanja, poruku koja odjekuje Turgenjevlevom “... jača od smrti i smrtnoga straha...” ☒

PROZA

Mozart

Muharem Bazdulj

Rodio se pedeset šeste u gradu soli. Višeznačnost ove rečenice odredila mu je sudbinu. Njezina redundantna metaforičnost krije kobni ambiguitet koji ga je opčinio, no na kraju možda i spasio. Njegov život bio je ispunjen bizar-nim podudarnostima i koincidencijama kojima je on darivao simbolički karakter. Ipak, trezven promatrač ne može osporiti ponešto mističnu dosljednost koju bi cinik uvjeren u odveć ljudsku vlast nad usudom, cinik iskveren frazeologijom žute štampe i idiomom šund romana, možda proz-vao namještajkom ili friziranjem. Nedvojbeno je, usprkos svemu, makar činjenica da on nije mogao utjecati na vrijeme i mjesto vlastitog rođenja, na vrijeme i mjesto na koje se onako kolokvijalno aludira na početku ovog narativa, a upravo ta koincidencija vremena i mjesta jest pokrenula sav komplikovani mehanizam što je činio građu njegova života. Nužno je dozvoliti sumnju da je on unekoliko upravljao tokom vlastitog života u svrhu zadovoljavanja prethodno zacrtanog plana (ali ko to, molim Vas ne radi?), stoga bi se njegova uloga u iscrtaivanju ose-bujne krivulje njegove sudbine mogla promatrati kao kontrapunkt ulozi kakvu prema volterijanskim deistima ima Bog u povijesti svijeta. Deisti kažu da je Bog stvorio svijet, no da se više ne miješa u tok stvari; Asim Ljubović nije stvorio samog sebe (osim možda u nekom filozofskom smislu), ali se zato jest miješao u vlastiti život.

Rodio se, dakle, u Tuzli, januara 1956. godine. Neodređenost nesvojstvena našem vremenu, neodređenost glede tačnog datuma, ovdje egzistira zarad Ljubovićeve *quasi* hemingvejske mistifikacije. Jer kao što je *the age demanded* parodista falsificirao posljednju cifru znamenkaste šifre datuma vlastitog rođenja (ponegdje znane kao matični broj), Asim je Ljubović, čini se, ponešto dotjerao redni broj januarskog dana koji je svijet obdario njegovim rođenjem. U suštini ta njegova rabota više je nego na Hemingwaya podsjećala na zbrku oko rođendana tadašnjeg, danas pokojnog, predsjednika. No kao što je nedvojbeno bilo da je predsjednikov rođendan u maju, tako se zna i da je Ljubovićev u januaru. Većina skorašnjih dokumenata svjedoči, ipak, o dvadeset i sedmom danu prvog mjeseca.

Teško je reći kada je Asim Ljubović utvrdio da njegov rođendan (manje-više) pada na dvjestotu obljetnicu rođenja Wolfganga Amadeusa Mozarta, niti kada je spoznao osebujno imenjaštvo njihovih

rodnih gradova, njemačko-tursko bratstvo Salzburga i Tuzle. Međutim, moguće je pretpostaviti da se to zbilo još za njegova djetinjstva. Naime, (a tu leži još jedna

uobičajenim mehanizmom vokativskog sažimanja nego i kao posljedica prvotnog iskazivanja Asimovog buntovništva.

Zbilo se to u kasno proljeće 1970. godine. Učenici osmog razreda čitali su na času srpskohrvatskog priču Ive Andrića (*našeg nobelovca*, kako je nastavnica govorila) *Aska i Vuk*. Ova je priča prvotno objavljena u novogodišnjem broju *Politike* 1953. godine. Asimov otac redovno je kupovao *Politiku* još od prije Asimovog rođenja i moguće je da je požutjeli primjerak ovog broja novina još stajao na vrhu jednog od uvezanih godišta *Politike* u šupi

sac htio da kaže. O Asimovoj reakciji sutradan je bilo tridesetak priča koje su se vremenom slile u jedinstvenu legendu u kojoj zasigurno ima i pretjerivanja. Nedvojbeno je, međutim, da je on nastavnici - kako se to kaže - održao lekciju. Sam Ivo Andrić povremeno je u svojim prozama darivao nekom junaku priliku da nešto kaže na način na koji bi to kazao *kad bi umeo*. Po uzoru na Andrića ovdje će se navesti riječi koje Asim tada nije izgovorio, no riječi koje ponajbolje ovaploćuju smisao njegove dječake tirade, riječi koje bi onomad izgovorio *kad bi umeo*.

Ni Vi ni ja ne znamo šta je pisac htio da kaže. To zna samo on. No sama činjenica da Vi mislite da to znate dokaz je u prilog mojoj teoriji. Jer svojim čitanjem Vi na svoj način doprinosite umjetnosti dok joj Andrić doprinosi pisanjem. Andrić je Aska, Vi ste vuk. Jedno bez drugog ne ide. Jedno od drugog se ne može odvojiti. Volio bih da je Andrić danas ovdje s nama da nam on kaže šta misli. No on nije ovdje, nije - kako bi kazao jedan njegov kolega nobelovac - among the school children. No da je ovdje među đacima zasigurno bi se suglasio s završnim stihom istosimene pjesme: How can we know the dancer from the dance? Do-đao bi možda: And watcher too. Shakespeare kaže: A jest's prosperity lies in the ear of him that hears it, never in the tongue of him that makes it. Vi ste govorili nešto o simbolizmu janjeta i vuka. Mislite li da je vuk isključivo nešto loše? Šta je sa Vukom Karadžićem, Thomasom Wolfom, i nadasve Mozartom, Wolf - gangom Amadeusom Mozartom?

Bilo kako bilo izvjesno je da se Asim - kako su to već formulisali njegovi školski drugovi - *nastavnici svašta nagovorio*. Izvjesno je takođe i spominjanje Mozartovo. Čini se takođe da se Asim zadržao na jednom odlomku same priče, na mjestu gdje se Askin ples poredi sa *briljantnim glisandom preko klavijature*. Izgleda da je tvrdio da ovo predstavlja još jednu aluziju na Mozarta. Naime, već u ovom periodu dobrano su se prepoznávali simptomi one opsjednutosti Mozartom koja će kasnije još više obuzeti Asima Ljubovića. Za njega je Mozart već tad postao paradigmom cjelokupne umjetnosti. Nije za odbacivanje pretpostavka da se Asimovo gorljivo zalaganje za vuka u raspravi sa nastavnicom više može pripisati činjenici da je on u vuku *a priori* prepoznao Mozarta negoli njegovoj uvjerenosti u značaj koji recepijent ima na umjetničko djelo. Ipak školski drugovi Asima nisu prozvali vukom. Dobio je nadimak Asko što je možda još jedan dokaz premoći zvuka nad smislom.

Nije mu bilo suđeno da ga dugo zovu Askom. Incident s nastavnicom srpskohrvatskog snizio mu je ocjenu iz vladanja u završnom razredu osnovne škole, ali Asim i njegova porodica na to nisu čestito ni obratili pažnju. Imali su važnijih stvari na umu. U ljeto 1970. godine Ljubovići su napustili Tuzlu. Preselili su u Zemun. Tamo je Asim iste jeseni pošao u gimnaziju.

U Zemunu Ljubovići su stanovali u Dalmatinskoj ulici. Asimu je bilo drago da je blizu obale Dunava. Često je šetao pokraj rijeke. Makar je bio u dobi kada selidbe i nisu naročito poželjne zavolio je Zemun. Razlog je, naravno, bio Mozart. Povezanost Zemuna sa Mozartom najprije je u njegovom umu bila više provizorna negoli stvarna, no s vremenom je došao do izvjesnih spoznaja koje su ovu vezu dobro utvrdile. Bila je tu prvo sama činjenica selidbe: Mozart je često selio. Zatim je otkrio jedinstvo Zemuna i Beograda: i Mozart je živio u glavnom gradu svoje zemlje. Dunav je bio još važniji, Dunav koji protječe i kroz Beč i kroz Zemun,

lento ovom terminu još je začudo ponešto anglofonski ezoteričan, no i ova je riječ stekla vlastitu odrednicu u enciklopedijama što pretenduju da se nazivaju muzičkim: *prodigy*.

U maju mjesecu 1963. godine u lokalnim je tuzlanskim novinama objavljen prigodan članak o uzornom pioniru i odličnom učeniku prvog razreda Asimu Ljuboviću aktivnom u muzičkoj i dramskoj sekciji. Na lošem hrapavom papiru provincijskog glasila nalazila se i sumorna si-va dagerotipija bljedunjavog dječaka sa kapom na glavi i s maramom oko vrata. Žurnalist potpisan inicijalima A.N. ponešto nezgrapno navodi: *Mladi pionir Asim Ljubović je pravi odlikaš, primjernog vladanja i dobar drug svojim vršnjacima. Svojim je drugarima uzor i pouka, uvijek je spreman pomoći. Njegove vanmestavne aktivnosti otkrivaju raznovrsne talente ovog svestranog đaka*.

Vrijeme je prolazilo dok je Asimova dob rasla paralelno sa rednim brojem razreda koji je pohađao. Na prelazu iz djetinjstva u dječastvo, u ono vrijeme kad stariji pionir naslućuje status omladinca, Asimova je osebujna artistska inklinacija ostala lišena apoloije i apoteoze od strane javnosti i okoline. Međutim, bio je zarad kompenzacije obljubljen među svojim vršnjacima, među onima što su ga zvali Asko, nadimkom koji nije nastao samo

Ljubovićevih. Isto tako moguće je da je ovaj broj novina bio u onoj vreći koju je Asim prodao na tuzlanskoj pijaci trgovcima voćem te da je u dvolisnicu s premijerno otisnutom Andrićevom pričom umotan kilogram jabuka. Svejedno treba napomenuti da se po svojoj prilici Asimov prvi susret sa ovom pričom zbilo u pravu na tom času (odnosno dvočasu, tako su daci zvali dva uzastopna časa istog predmeta) srpskohrvatskog (odnosno *es-ha*) početkom maja.

Nakon što su učenici pročitali priču nastavnica je po običaju pitala šta misle o priči, da li im se dopala, šta je tema i ideja djela, šta je pisac htio da kaže. Uslijedili su shematizirani odgovori štrebera i poltro-na i mučaljivo mucanje mediokriteta. Nastavnica je održala kratki solilokvij prošaran hinjenom egzaltacijom o Aski kao simbolu dobra, života i umjetnosti te vuku koji predstavlja zlo i smrt. Nakon toga Asim je podigao dva prsta i uljudno upitao kako to da Aska predstavlja tri, a vuk dvije stvari. Nastavnica se sabrala i rekla kako i vuk predstavlja tri stvari, a da je treća nerazumijevanje umjetnosti jer je ono kontrast samoj umjetnosti kao što su zlo i smrt kontrast dobru i životu. Asim je zatim naizgled zbunjeno upitao kao neko ko ne razumije umjetnost može u njoj uživati kao što je vuk činio. Nastavnica je malo šutjela da bi potom rekla da se ponasja bezobrazno i da ona bolje zna šta je pi-

Muharem Bazdulj rođen je 1977. Godine u Travniku. Objavio je dvije knjige priča: *One like a song* (Bosanska knjiga, Šahinpašić, 1999.) i *Druga knjiga* (Bosanska knjiga, 2000). Za *Drugu knjigu* dobio je godišnju nagradu Otvorenog društva BiH – Soros fondacije za najbolju knjigu priča. ☐

Dunav koji su gledali i Wolfgang i Asim; usprkos Heraklitu Asim je često hamletovski pomišljao na identičnost vode koja im je radovala oči. Ipak, iznad svega (*uber alles*, kako bi rekao Wolfgang) bilo je jedno etimološko otkriće. U svojoj sedamnaestoj godini Asim se upitao zašto mi glavni grad Austrije (i Mozartovo počivalište) zovemo Beč kad ga valjda čitav svijet zove Wien. Rječnik je tvrdio da je Beč mađarski naziv za Wien, a da sama riječ potiče od kumanske riječi za zemljanu utvrdu. Zaključak je glasio: Beč i Zemun su gradovi imenjaci. Asim se tresao od radosti. Po prvi put je istinski osjetio da pripada Zemunu i da Zemun pripada njemu.

Zemun je Asimu približio koncerte i operu. Posjećivao je kulturne manifestacije jedino ako je na programu bilo nešto Mozartovo. Mozart mu je određivao i lektiru. Volio je one koje je Mozart volio kao i one koji su voljeli Mozarta. Asimov najdraži filozof bio je Kierkegaard zbog njegove fraze da je kao šiparica zaljubljen u Mozarta i zbog namjere da osnuje sektu koja neće priznavati nikog drugog osim Mozarta. Najdraži pisac bio mu je Krleža i to zbog jedva stranice i po njegovog kolosalnog opusa; na toj stranici i po nalazio se maestralan esej o Mozartu, esej koji završava rečenicom: *Iskren, jednostavan, ljudski neposredan, bogat u raskošnim i sentimentalnim scenama, tragičan u Rekvi-jemu, Mozart svojim djelom dokazuje staru i u historiji umjetničkog stvaranja neoborivo provjerenu istinu: veličina umjetnika nije drugo nego svjedočanstvo duboko ljudskih, svakom živom čovjeku možda nejasnih, ali u svima nama podjednako živih, uznemirenih osjećaja, koje u autentičnim umjetničkim objavljivanjima čitamo, gledamo ili slušamo kao zapise svojih vlastitih zagonetnih nesnalaženja pred ljubavlju i smrću, tim prvim i posljednjim tajnama ljudskog života.*

Nakon završene gimnazije Asim Ljubović je putovao Evropom. Bio je u Njemačkoj i Italiji, u Parizu i Londonu, u Minhenu i Pragu. Nije išao u Salzburg i u Beč: Tuzla je bila njegov Salzburg, Zemun njegov Beč. Tokom svih godina putovanja Zemun je ostao mjesto koje je zvao domom, mjesto kamo je navraćao barem jedanput godišnje. U Parizu je zavolio Ciorana zbog jedne jedine rečenice: *Bilo je vrijeme kad se, ne mogući da pojmem vječnost koja me odvajala od Mozarta, nisam više bojao smrti.* U Njemačkoj je čitao Schopenhauera. U Prag je otišao zbog 38. *Simfonije i Don Giovannija*, ali mu je nekoliko godina kasnije bilo drago kad je shvatio da je bio tamo i zbog Formana.

Početkom osamdesetih godina Asim Ljubović se vratio u Zemun. Donio je sa sobom mnoštvo ploča, knjiga i suvenira. Živio je prilično usamljenički osim što je i dalje posjećivao biblioteke te prisustvovao svim događajima koje je mogao povezati s Mozartom. Jedne je godine išao i na FEST. Samo je jednom rutina njegovog života bila nakratko poremećena, samo se jednom mirna površina mora njegovog života snažno uzburkala. Zbilo se to 1982. godine kad je proživljavao strastvenu ljubav sa Katkom Rupel, slovenačkom studenticom violine u Beogradu. Zajedno su posjećivali opere i koncerte, šetali kraj Dunava, putovali u Tuzlu. Ova je veza trajala skoro čitavu godinu, no zgasnula je u obostranom razočarenju. Činjenica da se jedina pažnje vrijedna *love story* Asimovog života desila tačno dva stoljeća nakon Mozartovog vjenčanja sa Constanzeom Weber (1782 A.D.) teško da je slučajnost.

Tokom osamdesetih godina u novinama i časopisima širom Jugoslavije objavljeno je - čini se - dvadesetak različitih tekstova iz pera Asima Ljubovića: od skoro telegrafskih bilješki do ozbiljnih eseja. Svi su imali jedinstvenu temu: Mozart. Bio je tu među ostalim: prikaz Formanovog filma, članak o estradnoj zvijezdi Falcu, recenzija knjige *Pisma Ocu*, osvrt o slatkišima u *Duty Free Shopovima*, kratka lucidna bilješka o popularnom nazivu apa-

rata za kovrdžanje kose, prilog o grupi *The Smiths*, esej o različitim operama po istom libretu, ogled o Picassu, analiza muzičkih podloga TV intermece, negativna kritika tada masovno obljubljenе predstave *Audicija*, razgovor sa Stefanom Milenkovićem te nekoliko tekstova o izvedbama Mozartovih simfonija i opera.

Najdraži Asimovo jelo bio je sir mozarella, a najdraži desert Mozart kugle (*Mozartkuglen*). Nije mu se nikad desilo da podere celofan u koji je čokolada bila umotana; svaki put je pažljivo skidao omot sa Mozartovim portretom, zatim ga gladeći izravnao te sačuvao. Imao je valjda i nekoliko stotina ovih metalno-papirnih leptira. U jednom svom tekstu Asim Ljubović je pisao kako se Mozartovo prezime može rastaviti na slogove kao Mozart, kako je Mozart čovjek u čije je ime inkorporirana umjetnost. Svjetska dominacija engleskog jezika za njega je izgleda bila tek posljedica činjenice da ovaj jezik omogućava da se i u jeziku jasno ispolji Mozartova identičnost sa umjetnošću. Neko mu je jednoč zamjerio *navlačenje smisla*, optužio ga da se koristi terminom iz engleskog jezika bez pravog razloga, jedino zarad činjenice da mu *a priori* odgovara. Neki su ga pitali zašto baš engleski, zar nije svejedno kojem jeziku pripada riječ umjetnost u imenu. Asim je lakonski odgovarao: *Engleski je moderni latinski; nije svejedno Theophilus ili Amadeus*. Pošto je znao da drugi slog Mozartovog imena znači to što znači Asim je bio ubijeđen da i prvi ima svoje simbolično značenje makar on i ne znao kakvo. Njegove gurmanske preferencije jedan su trag toj uvjerenosti. Jedanput su ga pitali da li je ikad putovao nekud izvan Evrope. Nakon negativnog odgovora zanimalo ih je da li bi želio i ako bi kamo. Asim je spomenuo Afriku. *Gdje u Afriku?* - pitali su i odmah stali nabrajati: *Egipat, Maroko, Tunis, Alžir, Libija, Obala Slonovače ...* Asim je samo odmahivao glavom. Nakon što su zašutjeli on reče: *Mozambik*. Naravno da Asim nije putovao u Afriku. Teško je i pomisliti da je u njegovom sklonosti ka Mozambiku bilo ičeg drugog osim prodbljenje aliteracije.

Ako je istinita teza Semezdina Mehmedinovića da pisanje ima nekog smisla jedino ako predstavlja vježbanje za *posljednju rečenicu* onda je Asimovo pisanje imalo smisla. Sve svoje tekstove on je naime smatrao tek pripremom za *requiem* Mozartu, *requiem* koji bi napisao na dvjestotu godišnjicu Mozartove smrti. Makar je njega i tokom te 1991. godine interesirao samo Mozart, i makar ga je politika zanimala otpriliko onoliko koliko je u njezino vrijeme zanimala Emily Dickinson, ipak nije mogao ne primijetiti predznake očaja i beznada. Pogađale su ga osmrtnice mladića na zemunskim stablima i u novinama, novinama koje je kupovao isključivo zbog kulturnih stranica.

Asim Ljubović umro je nepun sat nakon ponoći petog decembra 1991. godine. U njegovom se slučaju valjda obistinilo apсурdni slogan: VIVA LA MUERTE. On nije želio doživjeti ono što je započelo već naredne godine. Našli su ga za piscima stolom u njegovom zemunskom stanu. Uzrok smrti ostao je misterija. Neki su spominjali bolest bubrega, a neki otrov. Na stolu je pronađen nedovršen *requiem* Mozartu, *requiem* koji je u isto vrijeme bio i *requiem* za Asima Ljubovića. Na početku teksta porede se Mozart i Byron; obojica su opjevala Don Juana, no Mozartu je nedostajalo još pedesetak dana da uzmogne kazati: *On This Day I Complete My Thirty-sixth Year*. Na stolu su bile još i dvije knjige otvorene na njihovim posljednjim stranicama. Prva je bila *Deca* iz sabranih djela Ive Andrića, knjiga koja završava pričom *Aska i Vuk*, pričom koja završava stavom da *umetnost i volja za otporom pobjeđuju svako zlo pa i samo smrt*. Druga je bila Hesseov *Stepski Vuk*, a ona na kraju kaže: Čekao me je Pablo. *Cekao me je Mozart.*

skupovi

Velika i tragična generacija

Govor hrvatskog izdavača i publicista Nenada Popovića prilikom primanja medalje Hermanna Kestena, održan u Darmstadtu 19. studenog 2000.

Nenad Popović

Poštovane dame i gospodo, poštovana gospodo ministrice Wagner, poštovani gradonačelnice Benz, dragi Saide, drage kolegice i kolege iz njemačkog P.E.N.-a.

Čast koju ste mi iskazali velika je i za mene osobno od dubokog značaja. Njena veličina bila mi je jasna već u trenutku kad mi je Said javio odluku predsjedništva njemačkog P.E.N.-kluba i upitao prihvaćam li medalju Hermanna Kestena. Dimenziju odličja prepoznao sam i po tome što sam se jako začudio, kao i po asocijacijama koje su mi tog trenutka munjevito prošle kroz svijest. Niotkuda pred očima mi se pojavio pametan lik Hermanna Kestena. Njegova elegantna pojava: bio je pisac velike urbanosti i kozmopolit, ironični srednjoeuropejac i netko čiji životopis i angažman ulijevaju respekt, duboko poštovanje.

Istog trenu bilo mi je posve jasno *tko* mi u ime njemačkog P.E.N.-a prenosi vi-

Medalja Hermanna Kestena ove godine dodjeljuje se prvi put u zajednici sa Saveznom pokrajinom Hessen koja dobitniku stavlja na raspolaganje novčanu nagradu u visini od 20.000 DM. Prilikom njezine dodjele hrvatskom izdavaču i publicistu Nenadu Popoviću, "kao priznanje za njegovo zauzimanje za progonjene i uhapšene pisce i novinare te posebne zasluge u smislu Povelje P.E.N.-a", govorili su predsjednik P.E.N.-a Said, ministrica za znanost i umjetnost Ruth Wagner i gradonačelnik grada Darmstadta Peter Benz. Povjerenica za poslove udruge *Writers in Prison* Karin Clark, izvijestila je o situaciji progonjenih pisca i novinara koji su se okoristili pravom na slobodno izražavanje mišljenja.

Nenad Popović, rođen 7. travnja 1950. u Zagrebu, studirao je germanistiku i slavistiku na Sveučilištu u Zagrebu. 1974. je diplomirao i potom bio znanstveni asistent u Referalnom centru Sveučilišta u Zagrebu. Od 1980. do 1990. radio je kao glavni urednik u izdavačkoj kući Grafički zavod Hrvatske u Zagrebu. 1990. osnovao je nezavisno izdavačko poduzeće *Durieux*. Nenad Popović živi i radi u Zagrebu. Član je Helsinškog komiteta za ljudska prava i P.E.N.-a.

Književnik Hermann Kesten rođen je u Podwoclozyski/Tarnopolu 1900, a umro je u Baselu 1996. Bio je pripovjedač, kritičar i prevodilac. 1933. emigrirao je iz Njemačke u Francusku, a 1940. u SAD. S Thomasom Mannom se angažirao u komitetu *Emergency Rescue Committee* za spašavanje njemačkih pisaca. 1972–76 bio je predsjednik P.E.N.-centra SR Njemačke. Said, predsjednik Njemačkog P.E.N.-a, pjesnik je i emigrant iz Irana. Peter Waterhouse je pjesnik, esejist i prevodilac iz Beča. Dosadašnji su dobitnici medalje Hermanna Kestena biskup Helmut Frentz, Kathleen von Simson, Angelika Mechtel, Christa Bremer, Johannes Mario Simmel, Carola Stern, Günter Grass, Victor Pfaff, Said, Hermann Schultz i Aleksandar Tkačenko.

jest. Said nije samo pjesnik, pisac, kolega kao svatko drugi, već, kao i što je to bio Hermann Kesten, emigrant.

Učinilo mi se to prikladnim: Valjda više od polovice spisateljica i pisaca povezanih s našim izdavačkim poduzećem posljednjih su godina postali dijelom te tužne grupe ljudi. Kao izbjeglice, javno nepodobne ili tek tolerirane osobe, disidenti, egzilanti, ljudi bez zavičaja, usamljenici.

Automatski sam se sjetio Tille Durieux. To je njemačka glumica koja je umrla 1972. godine, a po kojoj smo moji kolege i ja nazvali svoje izdavačko poduzeće u Zagrebu.

Zamolio sam Saida za dozvolu da danas u Darmstadtu podsjetim na nju. Rekao mi je neka se ne obazirem na okvir, žanr govora zahvale.

Izopačena umjetnost

Tilla Durieux bila je među prvim umjetnicima i intelektualcima koji su nakon nacionalsocijalističkog preuzimanja vlasti 1933. godine napustili Njemačku. Njen suprug Ludwig Katzenellenbogen bio je industrijalac kojeg su novi vlastodršci odabrali za žrtvu montiranog sudskog procesa na kojem bi on trebao biti prikazan kao primjer židovskog izrabljivača. Samoj Tilli Durieux nije bilo teško izračunati da joj je karijera završila. Ne samo da je imala pogrešnu osobu za muža, nego je do posljednjeg trenutka glumila kod od-

Herman Kesten bio je pisac velike urbanosti i kozmopolit, ironični srednjoeuropejac i netko čiji životopis i angažman ulijevaju respekt, duboko poštovanje.

jednom nepododobnih, avangardnih redatelja kao Maxa Reinhardta i Erwina Piscatora, a dvadesetih godina bila je u braku s izdavačem i trgovcem umjetnina Paulom Cassirerom, jednim od najvažnijih mecena onog što je preko noći postalo *entartete Kunst*, izopačena umjetnost. Osim toga, znalo se da je kao mlada žena sudjelovala u Münchenskoj Novembar-skoj revoluciji i Münchenskoj Sovjetskoj Republici... 1933. godine ona i njen muž imali su sve razloge da odu.

Za razliku od Hermanna Kestena ili Heinricha Manna, par, međutim, nije emigrirao u neku od europskih metropola, već se otputio prijateljići Zlati Lubien-ski u stari carski i kraljevski provincijski

grad Zagreb, koji je od 1918. godine pripadao Jugoslaviji. Nakon što se njihov uzbuđljiv berlinski život urušio preko noći, Tilla i njen muž odlučili su da započnu novi, sasvim drugačiji i anonimni život. Zlata Lubienski bila je ljubiteljica umjetnosti, a u starom Zagrebu naslijedila je prekrasnu vilu: u istočnom dijelu Srednje Europe izgledalo im je da su dovoljno daleko od Njemačke i vlastitih biografija.

Samo u određene dane, poslijepodne, kada je pozivala na čaj, pročitala bi ponešto na glas svojim zagrebačkim prijateljicama i prijateljima ili bi tumačila zbirku slika i umjetnina prenesenu iz Berlina: Marca Chagalla i Augustea Renoirea, skulpture i crteže Ernsta Barlacha i plastike iz Oceanije koje je sakupljao njezin suprug. Ludwig, do maločas veleindustrijalac, prepuštao se bidermajerskom kapitalizmu. Prvo je pokrenuo tvornicu autobusa, a zatim je uložio u jedan propali hotel srednje veličine u Opatiji, mondenom mjestu na Jadranu udaljenom tri i pol sata kolima od Zagreba, ali već iza talijanske granice. Međutim, nakon dvije godine hotelijerstvu je došao kraj. Njemačka je bivala sve bliže Italiji, pa je Židovu Katzenellenbogenu i njegovoj glamuroznoj supruzi rečeno da odustanu od vođenja *Hotela Cristallo*. Prodali su ga, na brzinu spakirali kovčege i vratili se u Zagreb. Na sigurno.

Gorki cinizam

To je, dakako, bila iluzija. Travnja 1941. *Wehrmacht* je napao Jugoslaviju. Bračni par se dao u bijeg prema jugu, u pravcu Makedonije i Grčke, ne bi li se dokopao spasonosne Turske. Kraljevinu koja se upravo raspadala proputovali su gotovo čitavom njenom dužinom. No, vojnici su bili brži. Jugoslavija je bila napadnuta ne samo sa sjevera, iz Austrije, već i iz Grčke, Albanije i Bugarske. Kad su konačno stigli na skopski kolodvor, na peronima su već stražarili njemački vojnici. Očekujući ih, takoreći. Tilli Durieux je uspjelo da se provuče, no Ludwiga Katzenellenboga *Gestapo* je uhapsio prilikom pregleda dokumenata i odveo u Njemačku. Dvije godine kasnije skončao je u koncentracijskom logoru Sachsenhausen kod Berlina.

Tilli Durieux nije preostalo drugo nego da se vrati. Tjednima, poput pustolova, sada je putovala u pravcu sjevera, kroz metež dijelom razorene zemlje. Jednog jutra, vrlo rano, konačno je sišla s vlaka u Zagrebu. No, tu ju je čekalo točno ono pred čim je bježala osam godina ranije. Okupatori su Hrvatsku predali na upravljanje jednoj lokalnoj rasističkoj stranci ekstremne desnice, ustašama. Put od Glavnog kolodvora do prijateljičine vile najavljivao je horor. Tilla Durieux piše: *Na kolodvoru, rano ujutro, prvo smo morali čekati satima na dozvolu da ga napustimo. Tad sam pojurila duž poznatih ulica, čiji se izgled promijenio. Posvuda njemačke uniforme, posvuda kukasti križevi. U kakvom stanju ću zateći Zlatu, hoću li je uopće naći?*

No, pronašla je Zlatu i preživjela grozna vremena koja su došla. Hrvatski vazali njemačkih nacista zaveli su neviđeno brutalan režim – samo iz razreda moje majke u nekoliko mjeseci nestala je i deportirana trećina učenica – no nisu se usuđivali dirnuti Njemicu Tilla Durieux, koja je pored toga stanovala u otmjenoj kući Lubienških. Koje li gorkog cinizma. Samo zato što je pripadao nepoželjnoj vjeroispovijesti, Nijemac Ludwig Katzenellenbogen poslan je u mašineriju smrti *Gestapo*a i SS-a, dok je njegova žena, zahvaljujući drugoj vjeroispovijesti, smjela preživjeti.

Naredbe u cvijeću

Cinizam se konačno pretvorio u grotesku. Među višim njemačkim oficirima koji su služili u Zagrebu s vremenom je postala moda da se prisilno smjeste kod Tille Durieux. Ta tko bi propustio priliku da podijeli kuću s tom slavnom, privlačnom glumicom koja je povrh toga ostala sama! Tako je od 1941. do 1945. Tilla Durieux svakodnevno pila čaj s aktivnim oficirima vojske koja je maloprije deportirala njenog muža.

Ali nije se žalila, jer je zbog prisutnosti njemačkih oficira kuća bila sigurna od ustaških racija. Nije se žalila, jer su Zlata i ona u međuvremenu pristupile organiziranom otporu. U kući u kojoj su se udomačili oficiri *Wehrmachta* one su plele čarape za partizane, zatvarale u boce prikupljen novac i tajne dokumente te ih zakapale u vrtu i okolici kuće, okupljale su gimnazijalce i studente te razgovarale s njima. Tilla Durieux piše: *U redovima partizana susretali su se muškarci i žene različitih staleža i zanimanja, seljak je išao rame uz rame s profesorom, svećenik s radnikom i pjesnikom... Mnogi bogati industrijalci potajno su davali novac, a blagajna Crvene pomoći s milijunskim iznosima preselila se u našu spavaću sobu. Odjeća, rublje, sve bez čega se moglo, odlazilo je put šume. Ja sam plela čarape i kape, šivala papuče i tako zarađivala novac da ne padnem Zlati odviše na teret... Da se prošljede vijesti suradnicima, moralo se mirno šetati ulicama dok se ne naide na partnera. Obavijest se predavala u cvijeću čije su*

Više od polovice spisateljica i pisaca povezanih s našim izdavačkim poduzećem posljednjih su godina postali izbjeglice, javno nepodobne ili tek tolerirane osobe, disidenti, egzilanti, ljudi bez zavičaja, usamljenici

stabljike bile zavijene u staniol u kojem su bile naredbe.

Spašavanje i anonimiziranje

Moje dame i gospodo, ne dajte se zavarati ovim gotovo veselim tonom zapisa Tille Durieux. Ona je bila rođena Bečanka i u memoarima jako voli autoironičan način pripovijedanja. Istina je da je bila iznimno hrabra, prava junakinja. Priča koju ona prikazuje kao ležernu igru skrivača usred svjetskog rata, iz perspektive medicinske sestre suočene s užasima rasističkog terora, izgleda sasvim drugačije. Godine 1942. u okolici Banje Luke *Wehrmacht* i ustaše zajednički su provodili tzv. akciju čišćenja. Proganjani, odnosno pobunjeni Srbi stjerani su na brdo Kozaru. Oni koji su preživjeli poslani su na prisilni rad. Ostatak ljudske supstance nakon te akcije ubijanja i deportacije bile su, međutim, tisuće djece bez roditelja. A ona su, preko jednog koncentracijskog logora na Savi, u stočnim vagonima konačno dospjela na zagrebački kolodvor. Dio neishranjene djece oboljele od

tifusa – shvatili su suradnici Crvenog križa šokirani paklenom slikom koja im se pružila – bio je već mrtav. Ona koja su još bila na životu većinom su na rukama odnesena u dvoranu nedaleko od Glavnog kolodvora kako bi im se pomoglo i registriralo podatke o njima: prezime, ime, mjesto iz kojeg su prispjela, ime roditelja itd. Ustaše su, naime, predale djecu samo pod uvjetom da budu posvojena. Svrha tog načina "spašavanja" i anonimiziranja bila je ne samo prikrivanje zločina, već je na taj način trebao biti izbrisan

Posljednjih deset godina nas je podučilo da se najužasnije priče ponavljaju

i srpski identitet djece i dojenčadi. Ali, suradnici Crvenog križa su se organizirali. Stotine alarimiranih i zgroženih građana čekalo je pred njihovim vratima da odmah uzmu djecu i konačno ih smjeste na sigurno. I, premda su bili pod strogim nadzorom, suradnici Crvenog križa pravili su kopije, prijepise formulara s imenima djece. Njihove originale morali su predavati odgovarajućim nadležnostima. Slava Ogrizović, jedna od svjedokinja, piše: *Sedamnaestog kolovoza 1942. stigao je veći transport djece. Po popisu su dr. Brössler i Jana Koch ustanovili da ih manjka oko 250. Odmah su pošli u potragu i nakon dugog traženja pronašli su jedan vagon na pustom kolosijeku, nekoliko kilometara od stanice. Dok su oni iskrcavali djecu iz prvih vagona, ustaše su nepazice odvojili posljednji i odvezli ga. Upravo u tom vagonu bila su najmanja djeca, dojenčad, u užasnom stanju. Pokrivena slamom, bila su pomiješana mrtva, umiruća i bolesna djeca. Od gladi i iscrpljenosti više nisu ni plakala. Željezničari su najhitnije prikećali lokomotivu i odvezli taj vagon do Senjaka. Tada je prof. Brössler šapnuo Jani: – Svaki jednoga, pa brzo kući!*

Još nije bilo dozvoljeno da građani uzimaju kozaračku djecu, ali dok su sestre Crvenog križa iskrcavale drugu djecu, njih dvoje je spasilo barem po jedno dijete: on je uzeo jednog desetomjesečnog dječaka i dao mu ime Ivica, a Jana je uzela desetomjesečnu djevojčicu koju je nazvala Duška. Jana Koch je sve bilježila na papiriće, stavljala u metalne kutije što su ih pod grm na Jurjevskom groblju zakopavale Tilla Durieux i Zlata Lubienski.

Katarzična potraga za identitetom

Dame i gospodo, nadam se da ovom strašnom pričom nisam zloupotrijebio Saidovo dopuštenje da umjesto govora zahvale izvijestim o Tili Durieux. No, za to, izuzev dubokog poštovanja prema toj odvažnoj ženi, imam dva jaka i aktualna razloga. Prvi je da nas je posljednjih deset godina podučilo da se ovakve najužasnije priče ponavljaju. Luđački, u svojoj grozoti nevjerojatni događaji na području bivše Jugoslavije to su nam pokazali, a mi smo im bili suvremenici i sudionici. Ono što se godine 1942. dogodilo u Banjoj Luci i Zagrebu, ponovilo se na istim tim mjestima 1992. godine. Zagreb i Banja Luka nalaze se na pedeset minuta leta od Frankfurtskog aerodroma, a ipak tamo su do jučer trajale orgije razaranja gradova i sela, etničke deportacije, postojali su koncentracijski logori, masovne egzekucije, pljačke, držali su se govori puni mržnje protiv pripadnika drugih vjeroispovijesti, a oni sami protjerivani su u milijunima, sve do trenutka kad su žrtve pred Vašim vratima, dame i gospodo, istresane poput ljudskog otpada. Ovdje u Njemačkoj, uostalom, u vrlo velikom broju: Bosanci, Albanci, Srbi, Hrvati, Muslimani, pravoslavci, katolici, stari, bolesnici, silovane žene, neistomišlje-

nici, seljaci, kućanice, đaci, muškarci koji odbijaju služenje u vojsci te djeca i dojenčad, naravno i ona.

Drugi razlog zbog kojeg sam slobodan spomenuti nas Tille Durieux i Zagreba javne su i političke diskusije koje se posvuda u Europi vode o egzilantima i doseljenicima, strancima, emigrantima, azilantima, onima koji nedozvoljeno prelaze granice, onima koje se tek tolerira, kandidatima za ekstradiciju i kako li se sve nazivaju ti nesretni ljudi. Pri tome Vas ne želim upoznati sa svojim osobnim, spasonosnim receptom za rješenje tog pitanja niti mi je stalo da i ja izrečem neki moralni apel. Važnim mi se, međutim, čini da ponašanje Tille Durieux upućuje na aspekt u životu emigranata koji se često gubi iz vida. Njeno zauzimanje 1941–1945. pokazuje da su egzilanti u drugim zemljama tek prividno indiferentni gosti. Oni to vrlo često nisu. Priključivši se tada domaćem partizanskom pokretu, Tilla Durieux nije nastavila tek svoj privatni, njemački konflikt s nacistima. Sakrivajući metalne kutije 1942. godine, na primjer, ona se umiješala u dramatično poglavlje *hrvatske* nacionalne povijesti i u nju se, izgleda, zauvijek zapisala. Stotine, možda tisuće posvojene djece kao odrasli ljudi bez te emigrantice nikad ne bi bile doznale kako im se zovu roditelji, otkud su zapravo, tko su oni točno. Neželjena prisutnost, ali i čin hrabrog miješanja u događaje tako se kasnije ispostavila kao najdragocjenije moguće dobročinstvo. Jedna takozvana strankinja neposredno i doslovno pridonijela je katarzičnoj potrazi za identitetom jedne druge nacije.

Velika i tragična generacija

Metalne kutije, ta djeca, Tilla Durieux u Zagrebu, sve nas se to danas doimlje kao povijest, nešto daleko i obasjano romantičnom svjetlošću. U ulici u kojoj sam odrastao, u kući preko puta naše stanovala je, međutim, djevojčica po imenu Bosiljka. Bila je nekoliko godina starija od mene. Jednom, bilo mi je valjda osam ili devet godina, roditelji su mi rekli da je Bosiljka kozaračko dijete. Nisam tada dobro razumio o čemu se točno radi, ali sjećam se da su mi također rekli da ima posebno dobre roditelje. Da su je uzeli k sebi kada je bila sasvim mala, tek stigla iz Bosne i bez ikoga. Roditelji, Paula i Martin Čargonja, bili su vrlo diskretan bračni par. On je bio umirovljeni mornarički oficir, ona kućanica. Kasnije, negdje šezdesetih godina, Bosiljka se udala i otišla u Švicarsku. Nekoliko puta godišnje sa svojom obitelji dolazila bi u posjete roditeljima. Mi, momci iz ulice, divili smo se prije svega njenim kolima, kojima je sama upravljala.

Oko 1970. godine roditelji su umrli i Bosiljka ih je došla pokopati. Prvo oca, a zatim majku. Bio je to, uostalom, i posljednji put da smo je vidjeli. Nakon toga više nije navraćala u našu ulicu. Ali, kome da i dođe u posjete iz Švicarske? Nije imala više nikoga.

Tilla Durieux umrla je 1972. godine u Berlinu u visokoj starosti od 92 godine. Do posljednjeg dana igrala je u kazalištima i za televiziju i tako se brinula sama o sebi. Razdoblje emigracije opisala je u knjizi sjećanja *Mojih prvih devedeset godina*, a atmosferu otpora i okupacije u jednom kazališnom komadu. Zove se *Zagreb 1945.* i igran je samo jednom u gradskom kazalištu u Luzernu. Jedini postojeći primjerak teksta skuplja prašinu u tamošnjem arhivu. Imao sam ga u rukama. Tilla Durieux bila je pripadnica jedne velike i tragične europske generacije umjetnika. Kao i Hermann Kesten. Njegovu medalju rado ću ponijeti sa sobom u Zagreb. Zahvaljujem Vam na njoj. ▀

in memoriam

Joanna Rapacka: Varšava, 24. svibnja 1939 – 29. studenoga 2000.

"Željeznicu guta već daljina"

Zoran Kravar

Posljednje što sam imao prigodu čuti od Joanne Rapacke bijaše njezino izlaganje na kroatističkom simpoziju *Dani hrvatskoga kazališta*, početkom svibnja 2000. u Hvaru. I tom prigodom, kao uvijek kad bi gospođa iz Varšave – česta i rado viđena uzvanica hrvatskoga književnoznanstvenog ceha – uzimala riječ, isplatilo se poslušati i pamtiti.

Hvarski simpozij 2000. bio je posvećen hrvatskoj moderni, a na programu je imao više referata koji su kao točku udara na cjelinu epohe odabrali istaknute opuse ili probleme predviđive po tome što ih povlaćuje neka konjunkturalna književnoznanstvena ili kulturnoteoretska heuristika. Prilog pak gospođe Rapacke prividno se klonio velikih književnopovijesnih problema, tražeći ulaz u totalitet moderne na njezinoj periferiji. Govorio je, naime, o nečemu na prvi pogled nevažnu: o željezničkom kompleksu (lokomotivama, vlakovima, kolodvorima, putovanjima) kao temi u hrvatskih pisaca kasnoga 19. i ranoga 20. stoljeća. Ali, korak po korak, naoko zanemariva željeznica (koja u naših pisaca spomenutoga vremena i nije prečesta) pretvarala se u interpretacijsku ideju vodilju, u ključni svjetonazorski simptom, slično kao kad u sklopu psihoanalitičke terapije kakav potisnut detalj prepričana sna otvori uvid u središte neuroze. Koliko se sjećam, željeznička se priča Joanne Rapacke zaključila ničim manjim nego tezom o ideološkom rascjepu u srcu moderne, tj. o polemičnu odnosu modernističke književnosti prema tipičnim licima moderne civilizacije, od kojih su vlakovi i kolodvori samo jedno.

Vrline kakvima je obilovalo izlaganje Joanne Rapacke na proljetnom hvarskom skupu (originalne heurističke hipoteze, neočekivani misaoni prečaci, intrigantni spoznajni učinci) svojstvene su većini njezinih kroatističkih radova što ih je za posljednjih tridesetak godina objavila u svojoj domovini ili u našim stručnim časopisima i zbornicima. Mnoge je od njih i iznosila na našim književnoznanstvenim simpozijima, a tko je zainteresirano svjedočio njezinim nastupima, vjerojatno će zauvijek pamtiti njezina čitanja, ponešto zbog karakteristična izgovora, u kojem je poljska naglašena penultima lagano interferirala sa štokavskim naglaskom, ali još više zbog stupnja do kojega su intonacijske mogućnosti njezina glasa pratile i dijagramatski ocrtavale sadržajni, argumentacijski razvoj teksta.

Joanna Rapacka – po obrazovanju polonistica i slavistica – zanimanje hrvatske stručne javnosti najprije je pobudila objavljivanjem verzijom svoje disertacije o Gundulićevu Osmanu (1975), a

zatim ga nastavila privlačiti sudjelovanjem na našim stručnim skupovima, osobito na *Danima hrvatskoga kazališta*, kamo je pos-

u ono što su poštovaoci gospođe Rapacke već odavno znali, tj. da je riječ o književnoj povjesničarki i slavistici široka stručnoga i

noga života i »objektivnoga duha« pospreme u knjige leksikonskoga tipa. Ipak, hrvatsku će publiku više zanimati od čega je varšavski *Leksykon* sastavljen: sadržaji, naime, koji su u nj ušli pod kategorijalnom oznakom »tradicija« zapravo su hrvatski nacionalni totemi, fetiši i mitovi, tematske jezgre nepisanih kolektivnih tekstova pomoću kojih hrvatska etnička zajednica rješava problem svoga identiteta i od kojih sastavlja svoje ideologije. Evo maloga izbora obrađenih jedinica: Crvena Hrvatska, Glagolizam, Grgur ninski, Krbavsko polje, *Membra disiecta*, Dolazak Hrvata na Jadran. Naravno, u Hrvatskoj se odmah shvatilo da bi *Leksykon* bilo korisno prevesti na naš jezik. Koliko mi je poznato, namjera je brzo prešla u djelo, našao se i izdavač (ovaj put u Zagrebu), knjiga je već prevedena i upravo se recenzira. Nažalost, njezino predvidivo hrvatsko izdanje neće moći biti autorici na radost.

Joanna Rapacka bila je slavistica širokoga spektra, vrlo dobro upoznata sa svim slavenskim a, napose, zapadnoslavenskim i južnoslavenskim jezičnim i kulturnim svjetovima, što znači da je njezino čvrsto vezivanje uz hrvatsku književnost bilo čin slobodne volje, a ne prisila proizšla iz izbora studijske grupe. Svoju znanstveničku »kroatofiliju« nije, doduše, nikada obrazlagala, ali prigodom znanstvenih skupova, i na njihovu rubu, davala nam je do znanja da se u našim ambijentima – u Zagrebu, u Dalmaciji, u Primorju, u Dubrovniku – osjeća dobro, da joj godi klima, da poznaje lokalne običaje i da je susreti s hrvatskim kolegama vesele. Hrvatsku je dobro upoznala još kao polusuverenu socijalističku republiku, a državno osamostaljenje prihvatila je bez nedoumica kakvima su na ovdašnje događaje 1990/91. reagirali mnogi strani slavisti. Naravno, Hrvatsku je voljela izbirljivo i prosvijećeno, s osjetljivošću za nevesele i nelijepe pojave u hrvatskom društvu devedesetih godina. Uostalom, tako se odnosila i prema svojoj domovini.

Joanna Rapacka brzo je u Hr-

vatskoj stekla poštovaoca, za što je bio zaslužan njezin izniman stručni autoritet. Ali, ljude je privlačila i kao osoba. Njezinu je narav obilježavala nesvakidašnja kombinacija otvorene srdačnosti i intelektualne sofisticiranosti. Velika stručna i izvanstručna znanja što ih je dnevno stjecala i proširivala u njezinoj su svijesti uvijek bila u pogonu, kao sredstvo samorazumijevanja ili shvaćanja okolnoga života. To se moglo prepoznati po njezinoj konverzaciji, u kojoj su se učene teme javljale često, ali nenamješteno i u neprekinutim sintagmatičkim nizovima koji su ih pripremali i motivirali, a ne u skokovitoj paradigmatičkoj asocijativnosti, koja osobnu kulturu pretvara u neku vrstu nakita.

Kad premine osoba koju poznamo, nešto nas sili da se pitamo je li u njezinim posljednjim zapamćenim očitovanjima bilo ičega znakovita, što bi se naknadno moglo interpretirati kao omen. Tako mi je ovih dana više puta padalo na pamet da je hvarski referat gospođe Rapacke uključivao i vrlo senzibilnu interpretaciju Matoševa *Notturna* s izričitim zaustavljanjem na posljednjem retku neobičnog soneta: »Željeznicu guta već daljina«. Dakako, zapadajući u takva razmišljanja, nastojao sam se odmah i korigirati, ne želeći se prepustiti reliktima magijske svijesti koji još uvijek vrebaju iz zakutaka naših svjetonazora. Uostalom, prošloga svibnja na Hvaru gospođa je Rapacka, kao i obično, širila oko sebe ugodaj »pozitivnoga mišljenja«, dapače, raspitivala se o idućem skupu i predlagala da se za tu prigodu nekoliko referenata posveti odnosima između umjetničke i civilizacijske moderne. Ipak, Matoševa slika vicinalnoga vlaka koji napušta idilski krajolik ne ide mi iz glave. U hrvatskom pjesništvu, gdje smrti ima i više nego dobra ukusa, zacijelo nema finije aluzije na svakovrsne odlaske, uključujući i onaj konačni. I nikakav mi bolji citat ne pada napamet u nakani da se od poljske slavistice i kroatistice Joanne Rapacke oprostim na jeziku književnosti kojoj je posvetila svoj radni vijek. ■

Hrvatsku je voljela izbirljivo i prosvijećeno, s osjetljivošću za nevesele i nelijepe pojave u hrvatskom društvu devedesetih godina

ljednjih desetak godina dolazila gotovo redovito. Devedesetih godina, kad je iznimna kvaliteta njezinih radova postala očita već mnogima, odgovorni su domaći stručnjaci počeli signalizirati našim nakladnicima da bi knjiga njezinih izabranih studija u hrvatskom prijevodu značila nedvojbeno dobit za našu stručnu publiku. Pozitivno je reagirao splitski Književni krug te je g. 1998, nakon duljih priprema, objavio knjigu autoričinih odabranih članaka. U knjizi prevlađuju radovi o hrvatskoj ranonovovje-

općega obrazovanja, metodološki odlično opremljenoj i sposobnoj da u svakom korpusu tekstova odabere teme (autore, opuse, tradicije) u kojima se, bez obzira na stupanj njihove proučenosti, mogu otkriti dosada neuočeni, često i iznenađujući sadržaji i aspekti. U knjizi se očituje i prirodna autoričina sklonost da književnopovijesne probleme, ako je potrebno, postavlja i rješava i izvan književnosti, u širokom kulturnom kontekstu, o čemu svjedoče mnogi uvidi o skrivenim prožimanjima književnosti i života. Prisutnost povijesti u tekstu kao i sposobnost književnosti da svojim vrstovnim apriorizmima ili svojim mitovima razrazi život, predodredi biografiju i preparira optiku u kojoj ljudi vide, pamte i opisuju jedni druge, na više je mjesta predmet njezinih izlaganja, napose u članku o Faustu Vrančiću, gdje se predaja o »letećem čovjeku« tumači kao niz uzajamnih oplodivanja legende (Šimun mag, dr. Johann Faust) i sudbine.

Usporedno s redaktorskim poslovima na svojoj splitskoj knjizi, gospođa Rapacka pisala je još jedno kroatističko djelo, po formi mnogo nekonvencionalnije, a koje je godinu dana prije *Zaljubljenih u vilu* objavljeno u Varšavi, pod naslovom *Leksykon tradycji horwackich*. Čitatelja zainteresirana isključivo za pitanja kulturnopovijesne metodologije ta će knjiga privući kao hrabar pokušaj na crti suvremenoga enciklopedizma, pod čime imam na umu danas vrlo učestale pokušaje da se različiti sadržaji povijes-

Joanna Rapacka bila je slavistica širokoga spektra, vrlo dobro upoznata sa svim slavenskim a, napose, zapadnoslavenskim i južnoslavenskim jezičnim i kulturnim svjetovima, što znači da je njezino čvrsto vezivanje uz hrvatsku književnost bilo čin slobodne volje

kovnoj književnosti, s čime je u skladu i njezin naslov – *Zaljubljeni u vilu* – koji ističe dvije aplematičke crte staroga hrvatskog pjesništva, jednu sadržajnu (ljubav i zaljubljenost kao književni motiv i povod pjesničkom poslu) i jednu leksičku (običaj naših renesansnih i baroknih pjesnika da svoju odabranicu nazivlju »vilom«).

Preko *Zaljubljenih u vilu* i šira se stručna javnost mogla uvjeriti

KRITIKA

lužila da pokuša skicirati jednu globalnu filozofsko-antropološku mogućnost umjetničke produkcije, no čini se nedovolj-

konstrukcija vidljivoga, do Susan Buck-Morss i njene seminalne knjige *Dreamworld and Catastrophe*, uključujući i Miš-

vornom fenomenologijskom smislu razumije struktura intencionalnosti, čija je pak formula pojavljivanja i artikulacije

o "ikoničkim fikcijama" Istočne Evrope.

... solidarnosti radi ...

Već spomenuta bitna ograničenost teoretskih dosega proizvodi i jedan sasvim određen efekt; takoreći odgovor za kojeg nije bilo pitanja. Radi se o efektu solidarnosti, bez kojeg bi Gržinićina knjiga izgubila mnogo od svoje draži. Dokumentiranje vlastitih poznanstava i projekata može se na prvi pogled činiti neumjesnim, no to bi bio slučaj samo u koordinatama klasične teorije. Sličan je i navijački ton, čija je emfatičnost katkad izvanredna.

Obično se u našim kultura-ma "konačnosti" uvijek iznova pretpostavlja da je stvarima inherentna granica, koju se već nekako može opisati. Unutar teorije to je pitanje goruće, kako se u klasičnoj dihotomiji nužno razlikuju spoznaja i interes. Motivacija je ona, barem se tako misli, koja teoriju "onečišćuje" i koja onemogućava doista slobodno mišljenje. No, unatoč tome da je riječ o skoro anakronističkom razlikovanju, ono je usidreno u same temelje našeg poimanja znanstvenosti.

Nesto od toga može se razabrati i u poznatoj distinkciji na "osvježujuću" i "spasonosnu" kritiku, što ju je uveo Habermas u svojem tekstu o Walteru Benjaminu s početka 70-ih. Intimnost s predmetom koji se opisuje doima se često naivnom i nereflektiranom, za razliku od ideala nepristranosti ili objektiviranosti kojem se teži. Habermas zasigurno nije želio na takav način kritizirati Benjamina da se jednoznačno prikloni adornoovskoj paradigmi koju je uostalom i sam temeljito kritizirao, što je kao tema ostalo međajem recentne kritičke teorije. Slično kao i Bürger, Habermas je na umu imao ponajprije u njegovim očima neadekvatnu apropijaciju benjaminovske koncepcije od strane radikalnih političkih i umjetničkih pokreta s kraja 60-ih. Općenito uzevši, to bi se iz frankfurtske perspektive moglo reći i za veliku većinu ostalih suvremenih umjetničkih projekata, koji su pokazivali transgresivne ambicije. Fašizacija je termin koji se u spomenutom diskursu i odviše lagano povlači.

Iako se u navedenoj dihotomiji Gržiniću lagano može ubrojiti u drugu rubriku, onu spasonosno-mesijansku, treba kazati da je upravo kontrakcija povijesti ona koja u svoj svojoj izazovnosti zbog same pragmatičnosti potražuje reflektirani stav. Spasiti prošlost u ime budućnosti.

Nedavno je Toni Negri u svojim zatvorskim meditacijama konstatirao da pojam *kairos* predstavlja osnovu svake nove materijalističke znanstvenosti, kao naznaku da mu je stalo do reflektirane senzibilnosti koja je solidarna s bićima i predmetima kojima je koegzistentna te kontingentnim uvjetima njihove produkcije. Zaključujući može se ustvrditi da je Marina Gržinić raspravljajući o Istočnoj Evropi nastojala ukazati upravo na slučajnost fikcija, i na njihovu socijalnu neminovnost. ▀

Istočna Evropa ili o kaugumi

Metoda Marine Gržinić može se opisati kao teoretska redukcija, koja svojom minimalnošću namjerno provocira ridikuloznost

Marina Gržinić, *Fiction Reconstructed*, Beč 2000.

Pietro Milat

Kao što već znate: nije stvar u tome da su metafizika i kauguma nespojive, već naprotiv da je i kauguma metafizičko pitanje.

... redukcija ...

Marina Gržinić u svojoj *Fiction Reconstructed*, koja je podnaslovljena *Eastern Europe, Post-Socialism & The Retro-Avantgarde* iskušava ideološke parametre istočnoeuropskog stanja u posljednja dva desetljeća. Knjiga je nastavak na raniju doktorsku studiju *U redu za virtualni krug* i svojevrsno je lokaliziranje tih teoretskih napora te njihova intenzifikacija. Utoliko što tekstovi sabrani u svesku govore primarno o umjetničkim fenomenima, knjiga na sasvim određen, komplementaran način dokumentira rascjep koji se – barem se tako nekome izvana može činiti – otvorio između umjetničke prakse i refleksije posljednja dva desetljeća unutar široko shvaćenog događanja slovenske teoretske psihoanalize i Neue slowenische Kusta, čime je autorica mogla biti izazvana u svome poduhvatu.

Kako je i sama mogućnost jedinstvenog, homogenog svjetskog prostora dovedena u pitanje ne radi se o kartografiranju koje bi išlo za time da "eto i mi postojimo" na globalnoj karti događanja. Treba distinktivno definirati prostor Istočne Evrope, njegovu specifičnu pojavnost, kao i ideološke meridijane. Filozofski, nipošto isključivo povijesno umjetnički ili u šire koncipiranoj medijskoj teoriji.

Iako nije inicijalni motiv, kasselska *Documenta X* poslužila je autorici da sasvim sažeto opiše polaznu situaciju. Naime, skoro pa potpuni izostanak umjetnika iz istočnog dijela Evrope, koji je kuratorica izložbe Catherine David objašnjavala činjenicom da se ionako nije imalo što za selektirati, Marina Gržinić dovoljno radikalno interpretira kao jedan od simptoma da je Istočna Evropa i drugi put izgubljena, nakon što već 1989. godine projekt iznalaženja vlastita identiteta nije polučio uspjehom. Etienne Balibar u svojem je tekstu, kojim je komentirao *Dokumentu* ukazao da je na generalnom planu zapravo zamijetio samo dvije vrste artefakata: umjetnost siromaštva (bogatog Zapada) i siromašnu umjetnost (svih ostalih). Sva subverzivnost dvostrukog genitiva Balibaru je pos-

Foto: Igor Anđelić

no precizno i specifično, tako da se pritom konfundiraju sasvim različiti topoi.

Siromaštvo: to je eufemizam kojim se neutralizira aktualnost protivnika. Istočna je Evropa puno više ekskrement, *govno*, ili, ako to isto želite u filozofskom žargonu, nedjeljivi ostatak, koji se ne da asimilirati (kao plus *d'Europe orientale*, dakle i višak Evrope i izvan Evrope).

Istraživati umjetnost istočnoeuropskih krajeva stoga je doslovce kopanje po *govnima*, preturanje po arhivima smrada. Sasvim svojevrsan i uzvišen egzistencijal, svjedočenje iz prve ruke. Ako se prihvati razrada Foucaultova pojma "arhiva" koju je u diskusiju uveo talijanski filozof Giorgio Agamben, a koja govori da "arhiv označava sistem relacija nekazanog i kazanog, dok je svjedočenje sistem relacija onog unutra i izvan jezika ili onog kazivog i nekazivog u svakome od jezika", posjeduje se adekvatan vokabular da se opiše općeniti okvir razmatranja Gržinićke. Naime kategorija svjedočenja povezana je s mogućnošću jezika uopće, s njegovom potencijom. Insistiranje na *mogućnosnom* karakteru artikulacije teoretski znači fundamentalno postavljanje u pitanje pojmovne konstelacije koja je vezana uz vrijeme, jezik ili zbivanje i njihovu pretpostavljenu ireverzibilnost. Rekonstrukcija fikcije stoga ne znači opetovanje onog što je bilo, ili onog što je trebalo biti, već temeljno potenciranje fenomena, pa bili oni i sasvim anonimni. Ni manje, ni više nego izvrtanje lajbnicovske piramide svjetova.

... metode ...

Fiction reconstructed upisuje se u međuvremenu bogato polje refleksije o umjetničkoj produkciji Istočne Evrope. Od već klasičnog Borisa Groysa i interdependencije tranzicije i inovacije, preko Leva Manovicha i

ka Šuvakovića, radi se o avanturama koje su polučile efektima, i to ne samo u nativnim sredinama. Načelno, metoda se Marine Gržinić može opisati kao teoretska redukcija, koja svojom minimalnošću namjerno provocira ridikuloznost. Najbolji primjer za to je centralni esej o retroavangardi, gdje se hegelijanska trijada jedan-na-jedan aplicira na umjetnička zbivanja. Stilinović, beogradski Maljevič i Irwin kao teza, antiteza i sinteza – to je najzorniji

Raspravljajući o Istočnoj Europi Marina Gržinić nastojala je ukazati upravo na slučajnost fikcija, kao i na njihovu socijalnu neminovnost

primjer onog što je nedavno Judith Butler prigovorila Slavoju Žižeku, kao neku vrstu teoretske naivnosti i ishitrenosti. No, slijedeći Jamesonovu analizu brechtijanske metode, moglo bi se reći da dogmatska naivnost u metodičkom može imati i prednosti, ukoliko se prihvati da je doktrina metoda sama. Ridikulozna didaktičnost u tom smislu generalna je os Gržinićina sveska.

Specifičnije se radi o istraživanju i reartikulaciji odnosa polja političkog i polja vidljivoga, kristaliziranog u pojmu ideologije. Politika se tu ne razumije klasično, a još manje vizualnost. Vidljivo nije neposredno dano i na granici je fenomenalnog. Radi se o ikoničkoj dimenziji koja je tu interesantna. Ukoliko se pod ikoničkim u iz-

"nečega kao nečega" esencijalno indeks heterogenosti – bila ona vremenska ili prostorna – može se kazati da je metoda, koju autorica rabi, u svojem specifičnijem obliku istraživanje artikulacijskih neusporedivosti kontradikcija. Stoga se kao crvena nit eseja i provlači pitanje identifikacije ili subjektivacije, gdje autorica preuzimajući žižekijanski diskurs kritizira postmodernistički govor diferencije ili drugotnosti. Nestaje li subjekt, ili je on kao radikalni i militant nikad potrebniji (što Žižek drži) – to je pitanje po Gržinićki vododjelnica unutar recentnih teoretskih tendencija. Jaki pojam subjekta u svojoj paulinjskoj figuri postao je zadnjih godina obrazac marksističke teorije, pa je Gržinićina kontribucija tako naznačenom polju odjek tematiziranja "invencije univerzalnosti" kod Badioua ili Balibara. Drukčije govoreći: metoda teži univerzalizaciji, a ne mundijalizaciji prostora, pa su tako i dosezi koje teorija može postići topološko ograničeni, s jasno naznačenim protivnikom u viziru. Ako je riječ o umjetnosti, radi se o internacionalnom diskursu povijesti umjetnosti i umjetničkom pogonu, koji sistemski ili imperijalno (da upotrijebim Negrijev i Hardtov pojam) sve više integrira, proizvodeći pritom dosad nezamislivu razinu destrukcije, koja se *prima facie* čini prirodnim i samim sistemom neobjašnjivom.

Fikcionalizacija, putem strategija svjedočenja i teoretske redukcije, reciklirajući i izmišljajući novo pojmovlje ostaje tako centralnom figurom otpora i nepristajanja na imperijalne mehanizme systemske integracije.

Nedavno je Kodwo Eshun u svojoj *More Brilliant Than The Sun* rekonstruirao afro-atlantsku "soničnu fikciju" u glazbi od kraja 60-ih do danas, pa bi se u striktnoj analogiji moglo reći da je kod Gržinićke doista riječ

nuta predavanja nešto što ne samo da je (dijem svijeta) "pogrešno", nego nije vriedno ni savladavanja: Škarić iz rukava vadi *as* poželjnog "skraćenja", umjesto da po-

Duhovi u pozadini

Velika vrlina Škarićeve diskurzivne samouvjerenosti ipak se počesto skriva iza

Što je ionako savršen odslik većine domaće akademske produkcije (Škarić nije naročita iznimka). Štoviše, ispada da je *Kratka povijest antičke retorike* Miroslava Beker (Zagreb, ArTresor: 1997), u kojoj sve vrvi od opasnih simplifikacija i granično nekritičkih generalizacija, u odnosu na Škarićev pristup retorici pravo malo remek-djelo znanstvenosti; već i stoga što posjeduje bibliografiju, a i zbog toga što Beker točno citira ili pak navodi prijevode tekstova antičkih govornika.

Uzmac od starine, ali i od suvremene retorike

Na ključno pitanje: spominje li Škarićeva knjiga *Temelji suvremenoga govornništva* pragmatizam suvremenih retoričkih teorija Austina, Searlea, Strawsona ili Paula Gricea, ulazi li možda u kognitivnu retoriku, komunikologiju ili filozofiju retorike, ima li kakvu svijest o retoričkim teorijama dvadesetog stoljeća, odgovaram jednostavno i time ne manje osupnuto: NE. O čemu da onda dalje raspravljamo? O lošem utjecaju na studente, koji će po svemu sudeći steći dojam da postoji tek "Škarićeva retorika" i neki manje bitni Ciceron, koji baš i nije previše značajan za otklanjanje nevolje koju Škarić lijepo klasificira kao "govor sa zatvorenim nosom"? Zašto nije naprosto napisao udžbenik iz fonetike, o kojoj mnogo zna i nudi korisne savjete? Što mu je trebalo upuštati se u teorije govornništva, o kojima pokazuje žalosno reduciranu informiranost? I koji to popis literature da ovom autoru ponudimo: da li da ga uputimo na suvremene analize antičkog govornništva (koje danas čak uključuju i *gender issues* ili kontekstualizaciju s obzirom na spol govornika), da mu predložimo upoznavanje s američkom tradicijom podučavanja klasičnog govornništva preko pragmatike svladavanja javne debate, da ga uputimo na iznimno plodnu te utjecajnu spregu retorike i lingvistike, ili pak na akademska i praktična istraživanja na granici logike i retorike? Ova i mnoga druga pitanja trebali su postaviti recenzenti "Školske knjige", zatim urednica publikacije (Dinka Juričić) te vanjski recenzenti Škarićeve djela. I tu ponovno dolazimo do manjka profesionalnosti: nijedan od ukupno pet potpisanih

Očistivši tekst od "suvišnih" tragova povijesti, kao i od "suvišnih" tragova interdisciplinarnosti, Škarić ga je sveo na priručnik za djecu

recenzenata *Temeljaca suvremenoga govornništva* nema viši akademski stupanj obrazovanja (magistarski ili doktorski) ni sveučilišnu specijalizaciju iz područja koje recenzira. Odgonetka ovog izdavačkog promašaja (koji čak nigdje u knjizi nije sposoban eksplicitno precizirati *kome je točno* knjiga namijenjena) nije dakle individualna, nego socijalna i kolektivna: Škarićeve su trivijalije moguće jer mu *društvo* (kako izdavačka, tako i znanstvena zajednica) gleda kroz prste. Time se dakako snižava akademski standard svih nas koji objavljujemo na hrvatskom. Iz stanja marionetske države očito smo zadržali situaciju marionetskih znanosti. Ako je učenje retorike spalo na *tri slova*, tko će to revitalizirati provincijsku izoliranost hrvatskog jezikoslovlja? Svoje pouzdanje i dalje stavljam u smjerne vjernike profesionalnosti, u knjiške moljce te štrebere Ciceronove discipline. Ne, nikako ne i u autora *Temeljaca suvremenoga govornništva*. ▣

Kliktaj i ad misericordiam

Škarićeve su trivijalije moguće jer mu *društvo* (kako izdavačka, tako i znanstvena zajednica) gleda kroz prste

Ivo Škarić, *Temelji suvremenoga govornništva*, Školska knjiga, Zagreb, 2000

Nataša Govedić

Ako ste donedavno smatrali kako je retorička disciplina utemeljena na tekstovima Gorgije, Platona, Aristotela, Cicerona i Kvintilijana, grдно ste se prevarili. Kakvi klasici! Jedini autoritet za pitanja kako antičkog, tako i suvremenog govornništva zapravo je naš suvremenik, hrvatske gore list, po imenu Ivo Škarić. Kako smo do toga došli? Sigurno ne pretraživanjem lista citatnosti ni stranih studija. Prosvijetlilo nas je golo čitanje Škarićeve hrvatske knjige. Radi se, naime, o autoru tolike autoritativnosti, da čak nema potrebu navesti *ni bibliografiju* svojih književnih izvora i referenci (čitav je tekst, shvaćamo, naprosto lepršavo iskočio iz njegove unikatno sveznajuće glave). Kako nam Škarić svojeručno destilira i osobno pojednostavljuje dvadeset pet stoljeća teorije i prakse zapadnog govornništva, sve o retorici stalo je na 189 stranica malenog formata bez fusnota i bez suvišnih objašnjenja. Manjak bibliografije ujedno znači i da Škarićeva knjiga ne zadovoljava osnovne standarde znanstvene, stručne ili višeškolskom obrazovanju namijenjene publikacije.

Blago sveznajućem

Ton knjige određuju "tvrde" formulacije propisa ili tobožnjih "zakonitosti" uvjerljivog govora (bez lingvističke specifikacije prikladnosti koja se inače mijenja s obzirom na kontekst izvedbe), a Škarić nije štedljiv ni na nevjerovatno jednodimenzionalnim *navedbama*, čije poštivanje navodno tvori govornika. Siguran je i da nama ljudima "logičko govorenje nije u navici", tezu odmah nehotice ilustrirajući vlastitom nejasnom/nelogičnom definicijom: "Logičkim govorom istražujemo, izričemo i objašnjavamo objektivne istine." Koje *objektivne istine*? Sudske, kao u slučaju Ciceronovih govora? Ili možda filozofske (ali među njima nema "objektivnog" konsenzusa)? Znanstvene? Čak su se i prirodne znanosti tijekom dvadesetog stoljeća odrekle prosvjetiteljske predrasude o vlastitoj "objektivnosti"; radije se govori o modelima i aproprijacijama. Umjetničke istine imaju pak svoju logiku (prilično kompliciranu); u čemu i jest njihova majeutička snaga. Retorika je, da stvar bude pikantnija, od trenutka svoga nastanka napadana *baš zato* jer uporno nalazi načina kako biti denotativnoj logici *nevjerna*, pa ipak sugestivna (posebno dodirujemo li se retoričkih figura), dakle u njezinoj je osnovici upravo jezična "neobjektivnost". Ecovim riječima: "logika laganja". Dalje. Nastojeći biti *Katica za sve* uzraste i profesije, Škariću je recimo promakla vrlo korisna teorija jezičnih žanrova (promaknula mu je izvrsna Škiljanova sistematizacija antičkog govornništva; o Lausbergu, I. A. Richardsu, Grassiju, Burkeu i sličnim – u nas do danas većinom neprevedenim – divovima retorike da i ne govorimo). Škarićeva knjiga zato nudi različito biserje u formi praktičnih preferenci autora; recimo tvrdnju da "predavanje" (neprecizirano *koje i kako* predavanje; u kojem *kontekstu*) ne bi trebalo trajati dulje od 50 – 60 minuta. Znači da je klasičnih sveučilišnih 90 mi-

tencijalnog retora osposobi i za dulje predavačke staze.

Blago izgredniku

Njegove pak savjete za "intenzitet afektivnosti govora" mogu navesti kao primjer komičke hiperbolizacije. Škarić smatra da afektivnost "izbija" (citiram): "1.) napetim izgovorom suglasnika (kao u siktaju); 2.) vikanjem samoglasnika; 3.) visokim intonacijama; 4.) ubrzavanjem tempa; 5.) neočekivanim pauzama; 6.) neobičnim, jakim izrazima, metaforama, ispućavanjem taburiječi (odatle velika afektivnost psovki)." Zamišljam govornika koji više i sikće, dramatično psujući, još s povremenim neočekivanim pauzama i ubrzanjima. Ne, on definitivno ne bi zadržao svoju pažnju. Pozornost policije – zasigurno. Uzorno nekompetentnim držim i Škarićevu definiciju "poetskog raspoloženja", koje je iz (književnoj teoriji) nepoznatog razloga dovedeno u vezu s "poetskim izrazom". Škarić: "Poetsko raspoloženje – to je radost življenja. Poetski čin iskazuje tu radost. (...) Pravo poetsko djelo stvara ježuljivo podrhtavanje, kao od humora, kupi slinu u ustima – doživljavamo ga intenzivno tjelesno i s ushićenjem ga odobravamo: jest, to je ono pravo, to je ono pravo!". Jadno *neježuljivi* te zakinuti od stalnog podrhtavanja, književni teoretičari ipak su skloniji govoriti o brojnim *racionalnim* elementima analize poetskog izraza; i to na više od dvije stranice teksta (koliko Škariću dostaje da obradi i poetiku i poetski izraz; dok su mu za "poetsku informaciju" dosta i tri stranice).

Ciceronu mahom *nepriznatih* citata (jer sve je to Škarićeva dosjetljivost), iza Kvintilijanu potpuno nepriznate metodologije, ili iza klasičnih naputaka u pravilnom izgovaranju, posuđenih ili pak izravno preuzetih iz fonetike i fonologije. *Očistivši* tekst od "suvišnih" tragova povijesti, kao i od "suvišnih" tragova interdisciplinarnosti, Škarić ga je sveo na priručnik za djecu: čitava knjiga na kraju je sabijena u 14 jednostavnih imperativa koji se svode na "ne govori lijepo nego svrhovito" i "ne čitaj, nego govori". Izvrsno, zbilja izvrsno za prvi razred osnovne škole. No prvačići bi mogli imati ozbiljnih problema s terminima koje Škarić rutinski prosipa iz terminološkog vrtića znanosti o glasu, recimo ustvrdivši da ljudski glas obuhvaća *kliktaje*, ali isto tako i *paralalične* te *perilalične* izričaje. Ako je knjiga namijenjena takozvanoj "širokoj" publici, mogla je sasvim lijepo proći i s manje terminoloških prečica autorove užestruke. Ako je pak namijenjena studentima, ogroman je promašaj što im nije ponuđeno čitanje stvarnih ili barem povijesno afirmiranih retoričkih prvaka. Retorika je umijeće koje se oduvijek učilo i vježbalo na *modelima*. O manjku "uzornih tekstova" suvremenog govornništva, koji bi mogli i MORALI pratiti ovakvu knjigu (danas je govore Martina Luthera Kinga, jednog od najvećih govornika XX. stoljeća, moguće studentima ponuditi i u formi video-kasete, priložene uz knjigu) recimo kako potvrđuju opći dojam čitave knjige, sklepane na površan, ali istodobno i autoritaran način.

KRITIKA

Skladatelj i vrag

Nastojanju da se inventura polovice stoljeća složi u cjelovit roman i utjelovi u jednom liku ne može pomoći ni sam vrag, čak ako i jest tu negdje

Thoman Mann, Doktor Faustus, prijevod Milivoj Mezulić, biblioteka Vrhovi svjetske književnosti, Naklada Ljevak, Zagreb 2000.

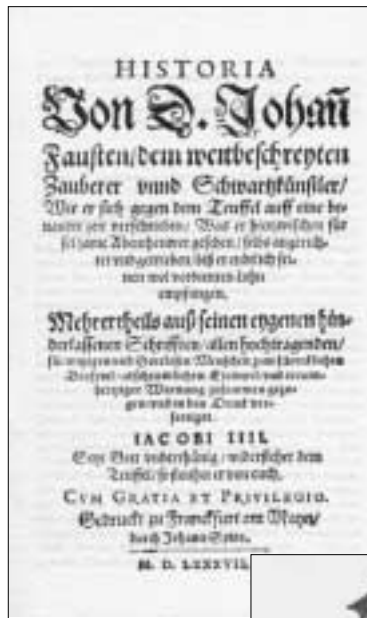
Zoran Kravar

Thomas Mann posumnjao je u koncepciju *Doktora Faustusa* nedugo nakon što je – u 25. poglavlju – uveo vraga u roman. U tekstu *Nastanak 'Doktora Faustusa'* (1949) pisac se podsjeća da je, započevši 26. poglavlje, zabilježio u svoj dnevnik i ovo: »Nije više dvojbeno da će se djelo izjaloviti. Ipak, dovršit ću ga.« Ruku na srce, pažljiv će se čitatelj i prije 25. poglavlja zapitati je li roman na dobru putu da ostvari svoj ambiciozni *telos*, koji pretpostavlja koordinaciju nekoliko dugih pripovjednih linija povezanih uzročno, prostorno i vremenski, ali i okomito, donekle na način smisaonih kompleksa što ih patristička hermeneutika razlikuje kao doslovni, alegorički, topološki i anagogički »smisao spisa«.

Umnožavanju tema u *Doktoru Faustusu* pridonijelo je, ponajprije, »poosobljenje« pripovjedačkoga glasa: glavni sadržaj romana, život izmišljenoga skladatelja Adriana Leverkühna (1885-1940), izlaže se posredstvom fiktivne biografije koju sastavlja Leverkühnov dugogodišnji prijatelj. Prijatelj ima ime i prezime (Serenus Zeitblom), vlastitu sudbinu, i, naravno, svoje sporedne teme, vremenski odvojene od pripovijedane radnje, a povezane s okolnostima u kojima njegov biografski spis nastaje (Freising, Njemački Reich 1943-1945). Nadalje, umnožavanju radnja ide na ruku i Zeitblomov pripovjedački stil, koji Leverkühnov život i djelovanje predodžuje romansijski, a ne kronikalno, što znači da se u *Doktoru Faustusu* široko eksploatira i skladatelj *Lebenswelt*, čak toliko da osobe povezane s glavnim likom dobivaju cjelovita poglavlja i žive punim životom: zaljubljuju se, sklapaju brakove, doživljuju uspjehe i neuspjehe, ubijaju sebe ili druge.

Napokon, u roman je neizravno upletena i faustovska tema. Faust (ne Goetheov, nego onaj izvorni, iz *Historije o dr. Johannu Faustu*) »anagogička« je paralela skladateljevoj sudbini, ali priča o njemu ima u tematskom svijetu *Doktora Faustusa* i opipljivije zastupnike. Jedan je od njih zagonetni privatni docent Schleppfuß iz razdoblja Leverkühnova teološkoga studija, koji studentima daje pravna tumačenja pučkih kazuističkih pripovijesti, sa čime se u roman neprimjetno uvlači ugođaj Faustova vremena. Nije »bez vraga« ni sifilis kojim javna djevojka Esmeralda inficira Adriana, a o kojem uljez iz 25. poglavlja tvrdi da je njegova makinacija (i ekvivalent prodaji duše iz izvornoga *Fausta*), ali je čitatelju ostavljeno na volju i da ga

shvati kao Adrianov izbor (zaraza kao preduvjet velikih umjetničkih dostignuća). Naprotiv, Adrianovo konačno poistovjećenje s Faustom

(pri komponiranju *Lamentacije dr. Faust* i na seansi sazvanoj radi predstavljanja kantate) smješta zlosretna renesansnoga doktora u skladateljevu bolesnu svijest te mu vraća ulogu metafore. Naravno, tu je i (halucinarni) vrag iz 25. poglavlja, s kojim *Doktor Faustus*, poput svih drugih *Fausta*, dobiva svoga Mefistu. Inače, poznavalac klasičnih literarnih i scenskih vragova (Marlowe, Goethe, Dostojevski, Busoni, Bulgakov) ostat će spomenutim poglavljem pomalo razočaran. U Manna je vrag grubo sarkastičan (i stoga neduhovit), o veneričnim bolestima govori suhoparno i knjiški, a u glazbenim temama otvoreno potkrađa Adornovu *Filozofiju nove glazbe*.

Radnje i okvir

Iz sama se Mannova romana naslućuje kakvoj su vrsti koordinacije težile njegove različite radnje, a iz popratne se literature to pouzdano zna. Sudbina kompozitora Leverkühna i njegovo djelo morali su biti primjer intelektualne i visokokulturne »igre s vragom«, suodgovorne za propast Vajmarske Republike i za njezine posljedice, a društvenim pripovijestima na rubu Adrianove svakidašnjice bilo je namijenjeno da naznače stanje njemačkoga građanstva u sudbonosnom razdoblju oko prvoga svjetskog rata i nakon njega. Nasuprot tim sadržajima, koji su imali objasniti tko je s đavolom tikve sadio, Zeitblomovi ratni ekskursi o promjenama na istočnoj i na zapadnoj fronti i o konačnu slomu Hitlerova režima žele pokazati kome se i kako tikve razbijaju o glavu. *Historia von D. Johann Fausten*, sa svojom uzlaznom i silaznom pripovjednom linijom, trebala je da bude metafizička pozadina i konstrukcijska osnovica složene i zahtjevne kompozicije. Ipak, dojam je da su sve komponente manje ili više izišle iz zamišljenoga okvira.

Društvene pripovijesti (Rudi Schwerdtfeger, obitelj Rodde) svele su se na izvještaje znatiželjna i kompetentna, čak i pomalo sveznajućega pripovjedača o socijalno-psihološki zanimljivim sudbinama i njihovim zamršenim odnosima, a ulogu fašistoidnoga trojanskoga konja preuzeli su likovi koji u ro-

manu ne djeluju, nego samo govore (Sixtus Kridwiß i njegov krug). Oni i nisu pravi likovi, nego stilizirana Mannova sjećanja na stvarne ljude iz minhenskoga kulturnog podneblja. U Georgu Vogleru, na primjer, prepoznaje se povjesničar književnosti Josef Nadler, u Danielu Zur Höhe (koji se neizravno pojavljuje već u Mannovoj noveli *Kod proroka*) pjesnik i religiozni mistik Ludwig Derleth.

Nakon Wagnera

Najveće je, međutim, konstrukcijske teškoće prouzročila karakterizacija glavnoga lika. Problem je u tome što je on izvorno koncipiran još u epohi jugendstila (projekt novele *Maja* iz g. 1904), kad je Mannovo mnijenje da se nakon Wagnera može dobro komponirati samo uz krajnju osobnu žrtvu (infekcija mentalnom i smrtnom bolešću kao moderna varijanta Faustova izbora) posjedovalo veći stupanj uvjerljivosti. U doba pak kad je *Doktor Faustus* nastajao, komponiranje »nakon Wagnera«, pa i protiv njega, već je imalo tradiciju i smatralo se normalnim (neoklasicizam, atonalnost, dodekafonija). Problemi s Leverkühnom proizišli su odatle što je Mann pokušao u njemu spojiti nespojivo: nije mu prištedio tobožnju dramu pos-

tvagnerijanskoga »prodora«, a napisao mu je kompozitorsku metodu Arnolda Schönberga (dodekafoniju), koju je u doba rada na romanu svježe upoznao iz rukopisa Adornove *Filozofije*, a o kojoj znamo da joj ugovor s nečistom silom nije bio potreban.

Ideja komponiranja s 12 rav-nopravnih tonova izazvala je u romanu svojevrsan domino-efekt. Naime, premjestivši svoj lik iz minhenskoga jugendstila na prostor glazbene avangarde, Mann ga je morao osamiti u odnosu na njemačku kulturnu maticu, a njegov opus ubaciti u kozmopolitski kontekst. Adrian je sumnjičav prema njemačkom nacionalizmu, ne posjećuje Kridwißov krug, kao skladatelja cijene ga u demokratskoj Švicarskoj, u Parizu, a u Njemačkoj mu djela izvode liberalni židovski dirigenti (Bruno Walter, Otto Klemperer). To ga, međutim, čini nepodobnim da bude umjetnička homologija negativnim (reakcionarnim, iracionalističkim) trendovima u njemačkoj kulturi ranoga 20. stoljeća i da na sebi ponese Faustovo prokletstvo kao koncentrat njemačke sudbine. Čitatelj se stalno pita nije li Leverkühnov glazbeni stil i opus valjalo zamisliti po nekom drugom modelu. Možda po Hansu Pfitzneru, čijem se *Palestrini* (1917) Mann divio vjerojatno iskrenije nego što se racionalno mirio sa Schönbergovom metodom, a koji se uistinu prometnuo u simpatizera negativnih procesa u doba Vajmarske Republike i nakon g. 1933? Možda po Ferruccio Busoniju, koji je, poput Leverkühna, napisao i komponirao *Doktora Faust*a (prema lutkarskoj predstavi), a u čijem se glazbenom i teoretskom djelu povremeno događalo ono što Mann na silu hoće vidjeti u dvanaestonskom komponiranju: spoj proceduralne racionalnosti i iracionalnih svjetonazorskih pretpostavaka?

Epizode za pamćenje

Ali, što je, tu je. *Doktor Faustus* i uza sve unutrašnje nesročnosti

snažno privlači čitatelja zainteresirana za bilo koju od njegovih tema. Kao cjelina, on strši među nekoliko velikih modernih romana u kojima epohalni filozofemi, estetike i društvene tendencije bivaju otjelovljene u pripovjednim funkcijama (likovima, radnjama) kako bi se domislile njihove krajnje mogućnosti i definiralo razdoblje. Ali, na čitanje također potiču pojedinačne uspjele ideje i zaokružene pripovjedne cjeline.

Epizoda za pamćenje ima u romanu previše da bi se čak i nabrojile, ali neke su nezaobilazne. Ubojstvo Rudija Schwerdtfegera u noćnom tramvaju oblikovano je poput dobre filmske sekvencije, a Zeitblom se u tom prizoru dopada i kao lik i kao svjedok. Urođena dobroćudnost, koja mu priječi da već pri ulasku u tramvaj i prepoznavanju njegovih putnika nasluti što predstoji, pruža čitatelju priliku da za korak-dva bude brži od pripovjedača, što uvijek uzbuđuje. Posljednja epizoda iz Leverkühnova svjesna života, promocija *Faustove Lamentacije* pred uzvanicima, donekle je opterećena mehaničnošću kakva se i inače očituje kad se u slojevitim književnim djelima glavni tekst pripočava za svoj prototekst, ali ima u njoj snažnih detalja, pa čak i neočekivana humora. Neumjesnom upadicom koja očitu provalu ludila brka s predstavom (»U tome ima ljepote«) Daniel Zur Höhe u zadnji se čas od memoarske teme promeće u književni lik.

Izazovna intermedijalna glazba

Napokon, *Doktor Faustus* obiluje, osim privlačnom literaturom, i izazovnom (intermedijalnom) glazbom. Posredstvom jezika kakvim se u muzikološkim raspravama opisuju činjenične partiture, u romanu se konstruiraju fiktivne. Konstrukciju, doduše, olakšava okolnost što Leverkühn komponira pretežno vokalno-instrumentalne skladbe, pa dio opisa otpada na tekstove, a oni nisu izmišljeni. Za razliku od teoretskih razgovora između Leverkühna i Zeitbloma, u kojima se razmatra ideja komponiranja s 12 rav-nopravnih tonova (i prepričavaju tekstovi Theodora Adorna), opisi skladateljevih radova iznose na vidjelo više stilskih orijentacija, što melomanskoga čitatelja stalno navodi na ugodnodokona nagađanja o mogućim paralelama iz svijeta glazbene moderne i avangarde. Donekle se, doduše, i u opisima skladbi preslikava proturječje zamjetljivo u karakterizaciji sama autora: djela, na primjer, *Apocalipsis cum figuris* i *Dr. Fausti Wehklage*, premda im se pripisuje dvanaestonska serijalna tehnika, izborom tekstovnih predložaka i željom da budu cjelovit iskaz o svom vremenu, ostaju u tradiciji velikih književno-glazbenih sinteza kasnograđanske epohe (Wagnerov *Ring*, Mahlerova *Osma*). Ali, ima u Leverkühna i nedvojbenih avangardističkih »prodora«, među koje, na primjer, ide lutkarska opera temeljena na epizodama iz *Gesta Romanorum*. Ta kompozicija - da ju je tko napisao - možda bi stajala uz bok Busonijevu *Harlekinu* ili *Renardu* Stravinskog, ali i nenapisana svjedoči da je Mann razumio paradoksalni historicism glazbene avangarde i njezinih književnih afiniteta (sklonost arhaičnim kulturnim razdobljima, nesklonost romantici).

Serenus Zeitblom

Među dobrim idejama koje su obilježile čitav roman vrijedi istak-

nuti personifikaciju pripovjedačke instance u liku Serenusa Zeitbloma. Kao lik i pripovjedač Zeitblom je opremljen solidnom glazbenom i muzikološkim kulturom (što mu omogućuje kompetentan uvid u Leverkühnove partiture), urednom građanskom biografijom zasnovanom na kršćansko-humanističkim nazorima (pa se u njegovim očima krajnosti Leverkühnove sudbine i umjetnosti zaobljuju i razblažuju), i neupitnom ljubavlju za prijatelja (koja ga uvijek dovodi na pravo mjesto i omogućuje mu da svojom obaviještenošću nadvisi prosječna nepouzdana pripovjedača, odnosno pripovijedačega svjedoka).

Ali, Zeitblom se djelomično i oslobađa svoje pripovjedačke uloge, jer, pišući o prijatelju, piše pomalo i o sebi, pri čemu roman postaje bogatiji za dvije teme vrlo osjetljive na kontekst njegova nastanka. Ponajprije, Zeitblom, kao unutrašnji emigrant koji u Hitlerovoj Njemačkoj sastavlja nepoćudnu biografiju i priželjkuje poraz režima, postaje reprezentant njemačkoga građanstva nezaražena nacizmom, društvene grupe o kojoj se Mann u američkom izbjeglištvu uvijek iznova pitao valja li s njom ozbiljno računati. I drugo, Zeitblom u životopisu svoga prijatelja diskretno naznačuje i razvoj svojih političkih pogleda, od ratnoga patriotizma g. 1914, preko kratkotrajna gubitka orijentacije u atmosferi poraza 1918, do konačne konzervativno-demokratske mudrosti, koja ga priprema da u svibnju 1945. spokojno dočeka savezničke okupatore oslobođioce.

Tema Zeitblomove evolucije važna je i zato što nas vraća Thomasu Mannu, koji je - istina, nešto sporije i s više kolebanja nego fiktionalni Zeitblom - prevalio sličan razvojni put. Zapravo, bitne motive *Doktora Faustusa*, uključujući i proturječja u koncepciji glavnoga lika, dugujemo upravo dinamici Mannove intelektualne evolucije, točnije, diskontinuitetu između njezine polazne točke (minhenski kulturni život oko početka 20. stoljeća, zamagljen Wagnerom i Nietzscheom), prolaznih postaja (Vajmarska Republika, duh konzervativne revolucije, republikanski obrat) i izbjegličkoga finala (Kalifornijski egzil, Rooseveltova politika kao najbolji od mogućih svjetova, Adorno kao muzikološki i društvenokritički sugovornik). Zanimljivost je *Doktora Faustusa* u tome što su u njemu sve Mannove razvojne etape zastupljene prepoznatljivim ugođajem i simbolima. Ali, u tome je i uzrok strukturalne krhkosti djela. Nastojanju da se inventura polovice stoljeća složi u cjelovit roman i utjelovi u jednom liku ne može pomoći ni sam vrag, čak ako i jest tu negdje.

Povod je ovom članku novo hrvatsko izdanje Mannova romana. Riječ je o već podavno objavljenj verziji Milivoja Mezulića, koja je za ovu prigodu dotjerana. Nisam imao vremena, a i nije moj posao, usporediti prijevod s originalom, ali je čitanje teklo glatko, pri čemu prevoditeljeva rješenja nisu interferirala sa sjećanjima na original. Uostalom, prisutnost Viktora Žmegača u uredničkoj momčadi edicije, jamči kvalitetu. Žmegač je obogatio knjigu i lijepim pogovorom, u kojem traga za vrstovnim kontekstom romana, a o njegovim muzikološkim implikacijama piše opširno i sa stručnošću na koju smo kod njega, kad su posrijedi teme na razmeđu književnosti i glazbe, već navikli. ☞

Multimedijalni centar d.o.o.
Rijeka, Kružna 6
tel/fax: ++385 51 215 063
tel: ++385 51 211 142
e-mail: palach@unbounded.com

**MELITA
MJESEC
KRUG**

**SOROLA
ZVIJEZDE
TOČKE**

**STANIČIĆ
PUTANJE
KRUŽNICE**

POJAVLJIVANJE ZVIJEZDA OD 11.X DO 9.XI 1999.
PUTANJE ZVIJEZDA OD 11.X DO 9.XI 1999.
NASTAJANJE MJESECA OD 4.IV DO 21.VI 2000.
RAST MJESECA OD 6.IV DO 7.VI 2000.
KRUŽENJE MJESECA 7.III, 21.III I 23.III 2000.
KALENDAR PLAVOG KRUGA OD 24.III DO 26.V 1999.
VRIJEME KRUGA, TOČKE I KRUŽNICE DO 21.III 2000.

SLIKA & VRIJEME

Već naslovom akcentuiram jednu bitnu komponentu Sorolinog slikarstva koju se moglo naslutiti (u prvotno "samo" implicitnoj, zakukuljenoj, pritajenoj formi) još kasnih osamdesetih, kad se slikarski fluid njenih plavičastih i u sebi "cirkulirajućih" obojenih tijela (figura) razvio u pravcu slobodne apstraktno ekspresionističke gestualnosti, uz vrlo suzdržani koloristički i znakovni font: jaku intuiciju za fenomenologiju temporalnosti (vremenitosti), uključenu u spontanitet emocije, maštanja, ali - što je potrebno ovom prigodom naglasiti - i u analitički "primarni" slikarski postupak i proces gradnje i percepcije - recepcije slike. U strukturu slike ugrađena je i tempirana nevidljiva "ura", nekakav tihi sat, vremenski "krug", što ova članica i suosnivačica riječke "URE" eksplicitno i osviješteno ispituje upravo o njenoj recentnoj produkciji (radovi i izložbe iz 1999. i 2000. godine). Postava izložbe u Galeriji O.K. MMC-a d.o.o. Rijeka: MJESEC (Krug) - ZVIJEZDE (Točke) - PUTANJE (Kružnice) predočava nam i nudi na cerebralnu analizu skladan spoj plastički jednostavne i univerzalne geometrijske simbolizacije do vijeka atraktivnih i romantičnih nebeskih fenomena (poetično upisanih u naslov, s pridruženim apstraktnim geometrijskim terminima), suptilne "kalendarske" pikturalne raščlambe i numeracije postajanja, slikanja i slojevanja odnosno "gibanja" unutar slike kao "objekta" - percepcije (na zidu, u "zraku", na postamentu...) i sublimacije same slikarske "podloge" do estetski značajnog i pozornosti dostojnog elementa dijela.

U ovom kratkom tekstualnom prilogu Galeriji O.K. želim ukazati i na Sorolin krajnje diskretno i promišljeno kodiran i "moderiran" DIJALOG, točnije POLILOG s drugim, poetički i konceptualno više-manje bliskim članicama i članovima "URE": Šikanjom, Todorovićem, Badurinom, Segom... koji također, u bliskoj međusobnoj komunikaciji i interferenciji, u svojim radovima "kruže" oko cijelog niza eminentnih likovnih putanja s kojima nas je ovom prigodom suočila Sorola. Stoga napominjem da je jedna od umjetničkih vrednota njene izložbe i očevitna kvaliteta lapidarne "reprezentacije" cijelog jednog likovnog "Krug", riječke "Udruge URA".

Branko Cerovac,
11 / 2000.

Redovnice nastupaju (3)

Uz tekst Zračna duša snažnih ramena Borisa Becka i Hildegard von Bingen, Zarez br. 43

Daša Drndić

Evo me!
Čemu frtutma? (bosanski)
Dragi Borise (lijepo ime, Boris; rusko, kao i moje),
pišem tebi, ne Hildegardi od Bingena, jer premda duh njen možda (u nekima) još živi, nije ipak nema da me čuje, a ti si tu. Pa ako znaš kako, prenesi joj. Mogao si mi izravno reći koliko te je "zaboljela moja reakcija" i kako si "zatečen" što ne mislim kao ti. Ja bih ti onda rekla da se ne uzrujavaš, jer DOBRO JE KAD SVI NE MISLE ISTO. Vrlo je to dobro. To je i Hildegard znala. Iako ogorčena protivnica šizme (s te strane shvaćam njen bijes), borila se za afirmaciju vlastitih stavova i ideja, pa se našla u nepremostivom (kreativnom) procjepu i do smrti patila od migrene. Teme koje u ime Hildegard podastireš, nemaju mnogo veze s mojim kratkim osvrtom na HTV-ov prilog iz kojeg se dalo zaključiti kako redovnice iz njega (priloga) vjeruju da su kvalificirane, obrati pažnju – SAME liječiti ovisnice o drogama. U ovoj našoj maloj (isforsiranoj) komunikacijskoj vezi došlo je izглеda do prekidu, do (namjerne ili nenamjerne) zamjene teza. Ti, odnosno Hildegard koja ti čuva leđa (a zašto? zašto?) ubacili ste u "vaše" reagiranje toliko teza da jedna knjiga ne bi bila dovoljna za njihovu argumentiranu (filozofsko-teološko-sociološku) obradu.

Ne raspolazem ni podacima ni znanjem da bih pisala studije o stanju narkomanije globalno i lokalno. Kategorički sam protiv improvizacije kad je liječenje narkomanije u pitanju. Moj osvrt odnosi se na način na koji je "inicijativu" časni iz Hercegovine prenijela HRT (nepotpuno, bez stava i komentara), a potom i na ideju da je dovoljno imati dobru volju i "zdrav duh" (o "zdravom duhu" moglo bi se posebno) za liječenje posve konkretne bolesti (koja je, u redu, i rezultat bolesnog društva). Da duhovna gimnastika ima svoje mjesto u takvoj raboti, nema sumnje. Ni u jednoj rečenici svog malog osvrta to ne negiram.

Dragi Borise, tvoju si Hildegard predstavio kao slobodnomu, emancipiranu (za moj ukus pretjerano zagriženu, može li "ostrašćenu"?), boriteljicu za, prije svega, ženska, pa onda malo i za općenito ljudska prava i jednakosti. To mi se, vidiš ne sviđa, takva ostrašćenost, takva zapjenušanost, jer zna voditi u krajnosti, u netrpeljivosti, u fanatizam, u razne grozne, užasne, po ljude doslovno ubilačke okolnosti. (Hildegard: "Ja nisam bila Sv. Kristina kojoj su uspjeli odrezati jezik – ja ga niko-

me ne bih prepustila, a posebno ne muškarcima!" Kurziv moj.) Vjerujem da kad se sredi (ako ikada) stanje s ljudskim pravi-

ma, onda ćemo se moći zdušno posvetiti podskupinama ljudskih prava, onim ŽENSKIM, MUŠKIM i DJEČJIM. Tvoja Hildegard u svojoj tiradi benevolentno spominje i Židove, pa veli: "rekla sam ti da nisam zadržta" (ne znam kakve sve to veze ima s mojom "hercegovačkom crticom"), ali na samom početku pisma, ovaj put "benevolentno", daje do znanja kako joj u mom malom tekstu nelagodu stvaraju riječi poput "beslovesan" (pa predlaže "nemušt" – ne prihvaćam) i "nadriljekarstvo" (pa predlaže "nadriliječništvo", prihvaćam), nakon čega je mene obililo rumenilo srama i nakon čega sam se (na tren) osjetila kao segregirana Židovka. Tu nešto s vezom Hildegard-Boris ne štima. Hildegard nije stekla bogzna kakvo obrazovanje, gramatika joj je bila slabija strana (te joj je tako uvijek neki tajnik, a najviše Volmar, dotjerivao tekstove o njezinim prividenjima), premda joj se, vele, ne može osporiti osjećaj za jezik. Da bi se ona baš uzrujavala oko upotrebe ove ili one riječi – sumnjam. Po meni, Borise, svatko ima pravo koristiti koje god riječi želi, pa i stvarati vlastite, nove, pogotovo ako je pisac. Međutim, predlažati nekome uporabu jedne riječi umjesto druge, a da pritom ta predložena (nametnuta) riječ po značenju posve odstupa od upotrijebljene, miriše na nešto drugo. "Beslovesan" znači: bez razuma, nerazuman, glup, blešav. "Nemušt" znači: nijem, koji ne govori, neartikuliran i nikakve veze nema s riječju "beslovesan". Zato, dragi Borise, tebi, a ne Hildegardi, velim: Ja se trudim, veoma se trudim nakon trideset pet godina života, školovanja i rada u Beogradu, pisati i govoriti hrvatski. Ponekad, poneka mi riječ sklizne, ponekad, poneka mi riječ koja nije strogo hrvatska (a to, koje su riječi strogo i čisto – opasna riječ "čisto" – hrvatske, određuje se često paušalno, često nestručno, ponekad kolektivistički i ostrašćeno), dakle ponekad mi takva riječ zvuči dobro, upotrebljivo, jer ima ritam, boju, okus, priču, koji odgovaraju mom unutarnjem tika-takanju i NE DOPUŠTAM da mi to bilo tko, bilo koja vjera, bilo koji svjetonazor, bilo koja znanost, bilo koji autoritet (što je to?), bilo koje i bilo kakvo domoljublje oduzmu.

Sad malo redom:

Ništa ja ne držim. Sestre u Hercegovini same su izjavile da svoje štićenice "liječe" između ostalog i tako što im ukidaju komunikaciju s vanjskim svijetom – radio, tisak, televizijski program. Nisam rekla da su to bapska čaranja, itd, itd, nego da to PODSJEĆA na... Nisam rekla da su njihove štićenice lobotomizirane, nego da će postati lobotomizirane ako ih se potpuno isključi iz stvarnosti i potpuno preda Bogu (ili njegovim emisrima) u ruke. Za ovo imam potvrdu nekolicine roditelja čija su djeca po tvojim, "Hildegardini-

m" i po nazorima redovnica gore navedenog tipa liječeni (ali neizliječeni) narkomani. I dalje smatram da časne sestre, ukoli-

ko nisu stručno osposobljene, ne da ne mogu same liječiti narkomane, nego to NE SMIJU činiti. I, hajde da se uhvatim pa da držim, dakle držim da u ovom vremenu ipak nekakvog napretka kako misli, tako i znanosti (vrijeme Hildegarde, htjeli mi to priznati ili ne, u pojedinim aspektima daleko je iza nas) sve manje ima mjesta jednom autoritetu, jednom svjetonazoru, jednom mišljenju, jednoj vjeri, jednoj istini. Više nema znanosti koja naukuje sama. Sirota "Hildegard"! Kome to ona tumači "kako su tijelo i duh povezani", kome to ona danas opisuje psihofizički doživljaj snošaja, to jest orgazam?! Daj, Borise! Batali! (turcizam) Kakve je to Hildegard biljke skupljala za koje danas travari (skidam im kapu) ne znaju? Koje je to znanstvene metode "od prije tisuću godina" ona otkrila koje su danas nepoznate?

Tko je, Borise, rekao da su Hildegardine sestre danas gluplje nego što je ona bila? (A ukoliko sam ja, skromna redovnica, prije skoro tisuću godina mogla, slijedeći znanstvene metode, doći do takvih zaključaka, nisu valjda danas, kada sveučilišta nisu više za žene zatvorena, moje sestre gluplje!) Misli li to Hildegard na SVE svoje sestre? E, pa neke jesu gluplje, jer to je naprosto tako. Neki su ljudi pametni, neki su ljudi glupi. Neki više, neki manje. To, čini mi se ima veze s genetikom, uvjetima življenja i s Darwinom. Ne? Znam da ću "dapače, mnoge nači na medicinskim i humanističkim studijama", ali ja o tim sestrama nisam pisala. NISU SVE sestre školovane za sve, pogotovo nisu SVE školovane za liječenje narkomanije. Zašto bi i bile. Ova "Hildegardina" teza malo je bez veze i besmisleno je na nju trošiti još riječi.

Pa što ako ima sličnih komununa u Španjolskoj, Italiji ili Hrvatskoj? Znači li to da su te komune savršene? Da se rad u njima ne može poboljšati? Da ni s jednom od tih komununa ne surađuju liječnici? Molim? Slažem se, svaki spašen život pothvat je za medalju. Ali, dopusti da meni nije svejedno KAKO je spašen taj život. U što je pretvorena osoba čiji je život spašen. U krp, u poslušnika, u tihi preplašenu jedinku čijim duhom vlada ideja kolektiviteta i submisivnosti (kome? čemu? zašto?). U jedinku koja se neće suprotstaviti, koja neće djelati, preuzeti odgovornost za svoj život? I otkuda Hildegardi pravo na vlastitu pobunu, a da pritom isto to pravo osporava drugima? Nema kod mene prezira, kako ti Borise insinuiras, ni prema čijem radu. Otkuda ti to? Ima zabrinutosti, ima uznemirenosti, ima ljutnje. Žao mi je, ali ne mislim da je bolje išta nego ništa, jer dvadeset prvo je stoljeće i danas takvo, išta postaje ništa. Može i mora bolje. Mora nešto. To što u svom miniosvrtu nisam spomenula neučinkovitost, neangaziranost, zastrašujuću ravno-

dušnost društva i države kad je u pitaju narkomanija (i sve kriminalne aktivnosti za nju vezane), ne znači da problema promatranog iz te vizure nisam svjesna. To je, znam, problem veći i značajniji (ali i daleko složeniji) od uloge crkve u pružanju pomoći ovisnicima. No, o tome kao ni o ulozi crkve u borbi protiv ovisnosti u mom osvrtu nije bilo riječi.

Sve tražim, a ne mogu da nađem gdje to "vjeru nazivam 'nedemokracijom', 'necivilizacijom' i 'arhaičnom'." Našla sam samo mjesto u kojem govorim o arhaičnosti zbilje u kojoj živimo. Pa nije valjda vjera jedina naša zbilja? I našla sam mjesto u kojem pitam: "U kojim to zemljama nekakve demokracije, nekakve civilizacije, časne sestre, što će reći vjera, imaju moć, pravo, ZNANJE da se same upuštaju u liječenje... narkomanije?" Nisam rekla da NIJEDNA sestra ne zna s ovisnicima, da im NIJEDNA sestra ne omogućava stjecanje kvalifikacija; govorila sam o onim sestrama iz HTV-ova priloga koje svoje štićenice uče kako se prave krunice i koje im ne daju da slušaju muziku ni da čitaju i kojima izvana ne dolaze ljudi (svjetovni i crkveni, vjernici i ateisti, muškarci i žene) školovani i osposobljeni za liječenje bolesti ovisnosti. Borise, otkud ti ideja da ja "slomljenim dušama na rubu društva i života umjesto sabranosti i milosrđa nudim psovku, Gloriju, Milu, minisuknje, zavisti i strasti". Daj, pročitaj što sam napisala. Ne pravi od mene idiota. To što si nabrojao, to što sam nabrojala, to i još mnogo toga (što lijepoga i dobroga, što strahotnog i prljavog), sve to tamo je vani i s tim se treba UČITI nositi. A to se ne uči ISKLJUČIVO molitvom, pravljemjen krunica (za koga? kome se one prodaju?) i izolacijom, nego spoznavanjem sebe i onih i onoga oko nas, a to ne može činiti isključivo vjera. Nećemo valjda negirati znanosti tipa psihologija, sociologija, filozofija, psihijatrija, psihoterapija i tako dalje. Naravno da u "narkobiznisu... časne sestre nisu najslabija točka", one su valjda izvan narkobiznisa, a narkobiznis, ne trebam ti to valjda crtati, i u nas je pustio svoje pipke horizontalno i vrlo vertikalno, do vrha vertikalno, toliko vertikalno da je možda i opasno to samostalno istraživati. (Što ne znači da se i u to nisam spremna upustiti). Ali, po koji put: moje reagiranje bilo je na HTV-točku i – točka. Što si očekivao? Da na tri kartice podastrem teze za rješavanje ovisnosti u svijetu?

"Hildegardi" kaže da se ne čudi što moj "tekst završava s porukom /ja bih rekla: porukom bez 's'/' da potražimo savjet muškaraca jer 'oni znaju'". Prvo, nju, Hildegard, nisam ni spomenula, pa što se ona tu gura? Obratila sam se časnim sestrama iz HTV-ova priloga. Drugo, pravo da ti kažem nisam ni primijetila da su u pitanju bili isključivo muškarci. Imala sam na umu dvojicu pametnih i slobodnomnih svećenika (a primjetan broj takvih svećenika hrvatskoj javnosti još uvijek nije predstavljen – što čekaju, nek' se oglase kao što se oglasila Hildegard, a to što se ne oglašavaju, znaj Borise, nije isključivo greška muškaraca, i žene su tu umiješale prste).

Alal vera Hildegardi što se toliko borila protiv muškaraca. Šteta što u svoju viziju nije malo uključila i žene pa ih podučavala kako se to stječe sloboda.

Hildegardin argument kako su "teolozi još u njezino doba ženomrscima dokazivali da žena nije stvorena iz Adamove noge (da mu bude podložena) ni iz glave (da mu bude nadređena) nego iz rebra – kao ravnopravna", ne valja. Ništa joj taj argument ne valja. Jer, ako je stvorena iz Adamova bilo čega, opet nije svoja, nego pripada njemu, recimo njegovom rebarcu. Ali, dragi Borise, sve ovo trabunjanje veze nema s "mojim" redovnicama iz Hercegovine.

Onda, što ta tvoja Hildegard u svoje pismo ufurava Majku Terezu koja je "sama krenula na ulice skupljati umiruće". Govorimo o narkomankama kojima skupina časni sestara u Hercegovini ne dozvoljava slušati glazbu (obožavam glazbu, a i Hildegard ju je očito voljela čim je toliko toga komponirala). Govorim o redovnicama u Hercegovini koje "svoje" narkomanke lišavaju novina, knjiga i tko zna čega sve još. O tome govorimo, Borise. Ne o gladnim i bolesnim beskućnicima. Onda, kakve veze ima to što u samostanima žene "same održavaju električne instalacije". I ja sama održavam svoje električne instalacije, pa šta! ALI, NARKOMANKE I NARKOMANI (sad mislim na sve njih) NISU ELEKTRIČNE INSTALACIJE! Njihovo liječenje ne podrazumijeva "sastavljanje dnevnog rasporeda". Kaže "Hildegard": "Uvjerit ćeš se da žena u samostanu može činiti točno isto što i u obitelji i društvu: brinuti se oko unutarnjeg rasta i okupljati druge oko sebe." Borise, reci Hildegardi da brka stvari. U obitelji ne treba manevrirati isključivo žena. Obiteljima su potrebni i muškarci kojih se Hildegard toliko grozi (ili boji). Ali, premda neke žene mogu same ličiti zidove, vaditi kamenac iz bojlara, bušiti rupe Black & Deckerom, NE MOGU SAME LIJEČITI SVOJE OBITELJSKE NARKOMANE. Traže pomoć. Što stručnjaku, to bolje.

Kaži Hildegardi da joj se zahvaljujem na pozivu da posjetim "njen" samostan. Bila sam već u nekoliko njih (samostana). Nigdje u mom tekstu nema ni spomena o tome da su to "smrdljiva, mračna, tajanstvena i zlokožna mjesta". Nego, pozivam ja tebe, Borise, da pronađemo to mjesto iz HTV-ova priloga, pa da odemo tamo zajedno. Da vidimo koliko ima sjaja (i kakvog sjaja) u očima narkomanki "pod tretmanom".

Još prenesi Hildegardi da nisam rekla da je Crkva totalitarna ustanova, ali slobodno joj reci kako mislim da neki ljudi u njoj jesu autoritarni, da propagiraju totalitarnu ideologiju i da bismo o njezinu moralu (o moralu Crkve, Katoličke crkve) kroz stoljeća mogli dugo pričati. S argumentima. S podacima. Uz uprismojene emocije.

Kaže Hildegard, "Crkva je udruženje okrenuto vječnosti". Što je vječnost, Borise? Tko to zna?

Ostaj mi s Bogom. ▣

Daša von Europa

poezija

Iza prošlosti

Tijana Vukić

PIJESAK

Kad se skriju pod mojim malim zrcima
neke se zauvijek zavuku i ja ih grijem,
a neke izvlači
poljuljana voda
pod oblačnim nebom.
Mnoge se srame
i ne daju da se dijelom uvučem.
Malo je onih koje me prime
i tada s radošću stvorimo biser.
Školjka se otvara samo
kad joj ponudiš mirno more.

KADA ŽELIM...

Gledam u dubinu, u plavu daljinu.
E, da sam na tren tako bistra
Plesala bih vjetroritmom i vijugala,
Vijugala udišući toplo sunce.
Svaku bih zalutalu kap valskim kracima
Ponovno nježno uzela k sebi.
I bila bih sretna.
Onda bi do mene zalutala nečija tiha želja:
«Prekrasna je ova duboka, prozirna beskonačnost,
e, da sam na tren tako bistra.»

IZA, TAMO

neće ti povjeriti kako je upornost
vrlina samozatajnih,
a ponavlja se sve do kraja svijeta;
svima je magla ušla u snove
muti, obrće, rastvara upitna usta
i zaboravlja da –
komadići slijepih leptira
šire krila na mramornom stolu i
postaju krik u glavama
koje čuju da tamo negdje netko drugi pjeva.

(priredio: Rade Jarak)

Autor crteža: Rade Jarak

OAZA

ima tako smirendan
iz kojeg izlijeću ptice,
a jagodice prstiju
čuju i njihovo perje
koje iz daha pretapa
more u pijesak.

OPRAŠTANJE

I kad se pročaju zvukovi
uplovljavanja brodova
ispustit će se lavina opreza
kao oproštaj
jedne usamljenosti;
padaju iskre iz očiju
na kameni pod
i postaju latice
I tako će i sutra biti.

Tijana Vukić rođena je u Puli 1976. godine. Studira kroatistiku na Filozofskom fakultetu u Zagrebu. Objavljivala je liriku i recenzije u *Novoj Istri*, *Kolu*, *Vijencu*, *Glasu Istre* itd. ☐

impresum

zarež

dvotjednik za kulturna i društvena zbivanja

adresa uredništva: Hebrangova 21, Zagreb

telefon: 4855-449, 4855-451

fax: 4856-459

e-mail: zarež@zg.tel.hr

web: www.zarež.com

uredništvo prima: radnim danom od 12 do 15 sati

nakladnik: Druga strana d.o.o.

za nakladnika: Boris Maruna

poslovna direktorica: Marcela Ivančić

glavna i odgovorna urednica: Andrea Zlatar

pomoćnice glavne urednice: Katarina Luketić, Iva Pleše

redaktor: Boris Beck

redakcijski kolegij:

Sandra Antolić, Tomislav Brlek, Grozdana Cvitan,

Dean Duda, Nataša Govedić, Giga Gračan, Nataša Ilić,

Rade Jarak, Agata Juniku, Pavle Kalinić,

Branimira Lazarin, Jurica Pavičić, Dušanka Profeta,

Dina Puhovski, Srđan Rahelić, Sabina Sabolović,

David Šporer, Igor Štiks, Gioia-Ana Ulrich,

Davorka Vukov Colić

grafički urednik: Željko Zorica

lektura: Marko Plavić

tajnica redakcije: Nataša Polgar

priprema: Romana Petrinc

tisak: Novi list, Rijeka, Zvonimirova 20a

Tiskanje ovog broja omogućili su

Institut Otvoreno društvo Hrvatska

Ministarstvo kulture Republike Hrvatske

zarež

Cijene oglasnog prostora

1/1 stranica	4500 kn
1/2 stranice	2500 kn
1/4 stranice	1600 kn
1/8 stranice	900 kn

PRETPLATNI LISTIĆ

izrezati i poslati na adresu:

zarež

dvotjednik za kulturna i društvena zbivanja

10000 Zagreb, Hebrangova 21

Želim se pretplatiti na zarež:

6 mjeseci 120,00 kn s popustom 100,00 kn

12 mjeseci 240,00 kn s popustom 200,00 kn

Kulturne, znanstvene i obrazovne ustanove te studenti i učenici mogu koristiti popust:

6 mjeseci 85,00 kn

12 mjeseci 170,00 kn

Za Europu godišnja pretplata 100,00 DEM, za ostale kontinente 100,00 USD.

PODACI O NARUČITELJU

ime i prezime: _____

adresa: _____

telefon/fax: _____

vlastoručni potpis: _____

Uplate na žiro-račun kod Zagrebačke banke:
30101-601-741985. Kopiju uplatnice priložiti listiću i obavezno poslati na adresu redakcije.

General Tribune

SLOBODA NARODU!